

STIPE GUNJAČA

TINIENSIA ARCHAEOLOGICA-HISTORICA-
TOPOGRAPHICA I.

U Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Splitu velik broj srednjovjekovnog arheološkog inventara potječe iz okolice Knina. To je i shvatljivo kad se zna, da su temelji hrvatskoj arheologiji udareni baš u Kninu, da se najprije počelo iskopati na Kapitulju i u Biskupiji, u Kninskom i Kosovu polju, da se na osnovu kulturnih preostataka, koji su tu pronađeni, udario temelj prije zbirci, a g. 1893. Muzeju hrvatskih spomenika u Kninu. Taj muzej se tu razvijao više pod nesretnim, nego pod sretnim auspicijima. Sva skrb o njemu zavisila je dugo godina o upornoj inicijativi njegova osnivača i rukovodioca fra L. Maruna, čovjeka koji se morao brinuti više za organizaciju svih poslova nego za naučnu stranu, na kojoj je kao samouk stekao izvrsna iskustva u terenskom istraživanju, ali zato nije mogao da odoli navali drugih problema, kojima ga je nauka pritiskala. Muzej kao institucija privatnog društva (Hrvatsko starinarsko društvo) nije mogao privući stručnjaka, koji bi mu dobrovoljno i besplatno posvetio sav životni rad. To je bio muzej samo po materijalu, a sve drugo, što je potrebno nauci (zgrada, biblioteka, laboratorij i t. d.) nedostajalo je. Ktomu sredina svakog malog mjesta traži od takva čovjeka doživotnu borbu, da se, ako hoće uspješno djelovati, odupre svim lokalnim zapletima, a konačno, htio ili ne, ipak ga zahvati njihov vir. Tu se onda znala lična borba, naročito ako je nastala iz političkih trvenja, prenijeti na ustanovu protivnika, a jedno je sigurno, da ustanova na tom ne bi dobivala. Stoga su u svim tim prilikama Marunova nastojanja za stručnim uzdizanjem ostala samo njegova pia desideria. On je toga bio svijestan i priznavao je usmeno i pismeno taj svoj nedostatak, pa ga je stoga želio nadomjestiti drugim osobama, koje je pozivao u suradnju i prepuštao im širokogrudno sav pronađeni materijal. Ali to nije išlo bez teškoća, i to znatnih. Trebalo je pronalaziti suradnike i besplatne izdavače. I jedno i drugo palo je na njega, te on početka angažira Bulića, koji na osnovu materijala u kninskom muzeju napiše prvo djelo u hrvatskoj arheologiji, a kad se Bulić od Maruna i muzeja razišao, osniva Marun Starohrvatsku prosvjetu sa zadatkom, da taj časopis iznosi na javu pronađene objekte. No

ni jedno ni drugo nije dugo potrajalo. Bulić je objavio g. 1888. samo prvi svezak »Hrvatski spomenici ...«, a Starohrvatska prosvjeta prestala je izlaziti poslije osam godišnjaka, da se poslije dva puta pokuša obnoviti (nova serija 1927. i 1928. i treća serija, koja je u toku od g. 1949.). Razlike u karakteru i koncepciji tih dviju edicija znatne su. Da je Bulić nastavio, ili da se nastavilo Bulićevom koncepcijom, danas bismo imali objavljen skoro sav nalaz, koji je u tom muzeju, i ne bismo imali toliko glavobolje oko porijekla, nalaznih okolnosti i drugih podataka o još neobjavljenom inventaru. A kad je pokrenut vlastiti muzejski časopis, dalo se u njemu mjesta i onim temama, koje nemaju dodira s muzejskom građom. U časopisu se iznosila i građa bilo pod nekim raspravljanjem, bilo pri opisu nalaza nekog lokaliteta, bilo kataloški (naušnice). Ali nezgoda je bila u tome, što je na pr. glavni opisivač predmeta Frano Radić rijetko bio u direktnom dodiru s predmetima, jer se nije nalazio u Kninu, nego u Korčuli na dnevnoj dužnosti i radio je najčešće prema poslanim podacima i fotografijama, pa sve nije ispadalo sretno. No svejedno je objavljeno veoma malo inventara.

Tako danas još stoji pred nama golema neobjavljena građa, kojoj se znanstvena vrijednost sve više umanjuje, što se udaljujemo od vremena njena pronalaska. Naime, pretežna većina predmeta bila je već na nalazištu lišena potrebnih popratnih podataka, jer se rad, kako sam u više navrata bio prisiljen spomenuti, povjeravao raznim neupućenim povjerenicima, pa čak i nepismenu predradniku, koji, razumije se, nisu ni mogli pobrati potrebne podatke. Išlo se tada za tim, da se pune police u muzeju, a sve drugo ostajalo je uglavnom po strani. Druga nedaća sastojala se u tome, što se pronađeni materijal u muzeju držao neobilježen. Negdje je bio svrstan po lokalitetima u određenim grupama, ali zbog čestog pomicanja, bilo radi fotografiranja, bojenja prostorija, čišćenja, pa čestih seoba iz prostorije u prostoriju, zalutao bi koji predmet iz jedne u drugu skupinu, te danas ima dosta, osobito kovinskih predmeta, kojima se ne da utvrditi ni porijeklo, a da ne govorimo o iščezlim okolnostima, pod kojima su pronađeni.

Nezgodna je htjela da sam u Kninu zatekao već vremenitog osnivača muzeja, pa kod pokušaja identifikacije predmeta sporna porijekla nisam dobio čvrsto uporište u njegovu sjećanju, jer je ono popuštalo. Ipak se dogodilo, da sam ostao jedinom vezom sa starim stanjem predmeta u muzeju, dok se on nalazio u Kninu, a tu sam pobrao dosta podataka i studirao pripadnost predmeta.

Iako se davno nametala potreba, da se načini katalog muzejskih predmeta, pa se i poduzimali koraci, da se izda divot-izdanje našeg inventara, ipak ni do čega nije došlo. A nije ni moglo doći do kakva ostvarenja u tom pravcu zbog nedostajanja sprema i sredstava, a zatim zbog nesređenog stanja predmeta i nedostatka podataka, i napokon radi selidbe iz Knina pred užasnim oblicima posljednjeg rata, što je urodilo posljedicom, da su predmeti više godina bili zapakovani i tako nikomu pristupačni, pa to sigurno nije išlo u korist podržavanja postignutih dojmova i podataka.

Poučen pogubnim posljedicama tuđeg, a pomalo i svog zaboravljanja, stekavši iskustvo da i zabilježene stvari, ako nisu štampane, lako iščeznu (kao moji podaci o predratnom istraživanju, koji su za rata ostali i propali u

Kninu), dao sam se na objavljivanje onoga, što bi moglo lako pasti u zaborav, čim su se g. 1949. otvorili sanduci s predmetima i ujedno se obnovilo glasilo Starohrvatska prosvjeta. Upravo stoga sam u Starohrvatskoj prosvjeti otvorio rubriku pod naslovom »Rad muzeja ...« i tu u kratkim crtama iznio sve, čega sam se sjećao da se poduzimalo u predratno, ratno i poratno vrijeme, te tako zauvijek oteo zaboravi napore i rezultate, koji su vezani za tu ustanovu i za hrvatsku arheologiju.

Uporedo s tim naćeo sam pitanje objavljivanja stare građe u posebnim radovima. Već se prethodnim studiranjem te građe veoma često osjećala nemoć pred oskudicom podataka, i onda je pridolazilo oćajavanje: da li se odreći objavljivanja, a time bi se još više otećčala situacija onima, koji bi to radili bez mene, ili objaviti tu građu i bez podataka. Izabrao sam ovo drugo rješenje. No kako i sam nelagodno lebdim izvan veze muzejskih objekata s nalazištima, odlučim se da kakvu takvu vezu ipak uhvatim gdje još mogu, pa stanem revidirati neka nalazišta u okolici Knina, iako sam znao, da su ranijim radovima mnogi podaci i nezapaženi morali išćeznuti. Nada me nije prevarila, pa se neki elementarni podatak tu i tamo ipak dobio. To je omogućilo, da se osvježenim podacima objave »Ćetvrta starohrvatska crkva«, »Starohrvatska crkva i groblje na Lopuškoj glavici« i »Starohrvatska bazilika sv. Cecilije na Stupovima« sve u selu Biskupiji. U tim zaobljenim radnjama objavljena je sva građa, pa ako je od toga nešto bilo prije objavljeno, pokazalo se, da je dosta toga bilo nepotpuno, a i netoćno. Stoga ćemo dalje nastaviti ovakvim radom i ne će biti pitanje, u kakvim je oblicima to dato, glavno je, da izide na javu građa kao građa, pa i ne bili to katalogi; oni će, kad se stane raditi na njima u ovakvim radovima imati najjaću, a često i jedinu podlogu.

Nego mi ovo, što općenito vrijedi za sadržaj cijeloga muzeja, navodimo u ovoj radnji, u kojoj se obrađuje Knin. A to je zato, što se Knina i okolice to najviše i tiće, jer je obilje takva materijala baš odatle. Iz tog centra započelo je istraživanje i širilo se unaokolo, tu su u takvim počecima načinjeni najteži propusti, tu je najvremenitija zastara, odatle je trebalo započeti i zaista se najprije započelo revizijom, i to višestranom: od revidiranja materijala u samom muzeju, pa onda nekih objavljenih radova, do revidiranja rovova na nalazištima. Stoga će objavljivanje nekih lokaliteta morati čekati na reviziju terena kao na pr. onog na Kapituluu kod Knina i na njivama oko Crkvine u Biskupiji. Jedva se bez revizije objavljuje, i to ovdje nalaz u Plavnu zato, što revizija Plavna nije u tako doglednom planu kao što je kod prednja dva lokaliteta. Lakše je objaviti slučajne nalaze, jer su oni došli u muzej bez arheološkog zahvata, davno su na terenu otrgnuti od svog objekta arhitekture, a time i od znatnijih arheoloških podataka, pa ovdje iznosimo takve nalaze iz Pađena, Vrpolja i Kninskog polja, a u drugom dijelu ćemo obraditi srednjovjekovne objekte, koji su pronađeni u samom Kninu i njegovoj neposrednoj blizini.

Ovdje mi je dužnost istaći, da karakter ove radnje nije samo arheološki, kako se već iz naslova i sadržaja vidi, nego je proširen historijskim i topografskim osvrtanjem, gdje se to dalo učiniti. Smatrao sam zgodno, da pri obradi jednog kraja skrećem pažnju i na druge okolnosti iz prošlosti, koje ne

pripadaju samo u arheologiju. Arheologija je s njima ipak u vezi i to uzajamnoj, pa jedno pomaže osvjetljavanju drugoga. Napose me je zadužio Knin i njegova okolica bogatstvom svoje istražene i neistražene prošlosti, koje proučavanju sam posvetio svoje mlade dane i u dosadašnjem stvaranju odatle dao glavne, iako skromne rezultate. Smatram se počašćenim, što moji napori na istraživanju tog kraja nisu ostali nezapaženi, pa mi je g. 1954. Narodni odbor kotara Knina ponudio da napišem prošlost Knina i okolice, što sam rado prihvatio i obavezao se, pa tako i ova radnja u nizu drugih predstavlja podlogu za konačnu sintetičku obradu kninske prošlosti.

I. ARHITEKTONSKI OSTACI STAROHRVATSKE CRKVE U PAĐENAMA KOD KNINA

Selo Padene nalazi se 12 km sjeverozapadno od Knina na cesti i željezničkoj pruzi, koje iz Knina vode u Zagreb. Kad se poodavno u Kaštel-Sućurcu pronašao natpis, na kojem se nalaze imena četiriju municipija, među kojima i PAZINA(tium), stao je Bulić dovoditi ovaj toponim u vezu s Pađenama, podupirući to s okolnošću, da se Plinijeva civitas Pasini (Nat. hist. 140) prema orijentacionom kriteriju kod nabiranja ostalih mjesta morala nalaziti na zadnjem mjestu u Liburniji »upravo tamo, gdje je Liburnija graničila s Japodijom i Dalmacijom«.¹ Pored etimološke sličnosti imena Pazinium – Pađene podupire Bulića i okolnost, što se u bližnjem Očestovu, kako je čuo govoriti, nalazilo ostataka starih spomenika, novca, tragova vodovoda i t. d. Bulić se još upire u činjenicu, što se u parokijskoj crkvi u Pađenama prema Alačevičevu izvještaju nalaze spolija, i to sa sjeverne strane dva krasna friza urešena cvjetovima, u crkvenom pločniku fragment ukrašenog pilastra s natpisom DIGNADOMUFUNDA² i na južnom prozoru još jedan njemu pripadajući pilastar. Istaknuo je, da su na njemu slova otučena. Bulić na osnovu svog iznošenja zaključuje, da je vjerojatno, da je Pazinium ležao u današnjem selu Pađenama.³ A dalje, kako bi se sukcesivno susretao s kojim nalazom iz Pađena, pri objelodanjivanju je navodio porijeklo: »Pazinium?«⁴ ili »Municipium Pazinatium?«⁵ Čudno bi bilo, da bi današnji naziv Pađena vukao korijen od staroga Pazinum ili Municipium Pazinatium, a da se ne spominju kroz cijeli Srednji vijek kao ni u početku Novoga, nego se s tim imenom prvi put susrećemo u dokumentu iz g. 1683.⁶ Mnogo je vjerojatnije, da ime potječe od novih stanovnika, krajišnika, koje mletačke isprave nazivaju Morlacima, t. j. Crnim Vlasima, od kojih su se neki prezivali Pađen, jer se oni kao Vlasi spominju u Bosni,⁷ a znamo, da je za doba turske dominacije današnje stanovništvo

¹ Fr. Bulić, Inscrizioni inedite. Bullettino di archeologia e storia dalmata, VIII. Spalato, 1885. str. 17.

² Za tim citatom stavio je Bulić u zagrade: »moderna?« O. c. str. 18.

³ O. c. str. 18.

⁴ Bullettino di archeologia e storia dalmata XII. Spalato, 1889. str. 177.

⁵ Isti časopis sv. XIV. Spalato, 1891. str. 18, 163.

⁶ Boško Desnica, Istorija Kotarskih uskoka, I. Beograd, 1950. str. 301.

⁷ Ćiro Truhelka, Studije o podrijetlu. Etnološka razmatranja Bosne i Hercegovine. Zagreb, 1941. str. 41.

zagorske Dalmacije u nekoliko valova imigriralo isključivo iz Bosne i Hercegovine, pa su, sva je vjerojatnost, došli i Pađeni, te se jedno vrijeme naselili ovdje, i po njima je zar ostao današnji naziv, a prije se selo moralo drukčije zvati.

O postojanju tog predašnjeg sela bjelodano svjedoče arhitektonski preostaci, koji su nađeni u sadašnjem groblju i u novoj crkvi sv. Đurđa, što se nalazi na blagom izbrešku iznad vinorodne dugodoline. Ti su preostaci pripadali starohrvatskoj crkvi, kojoj se do danas ne zna točan položaj, jer se nisu pronašli nikakvi ostaci arhitekture, no nema sumnje, da je bila odavle daleko; držim dapače vjerojatnim, da se ona nalazila vrlo blizu današnje crkve, kako nas na takve sudove praksa često puta upućuje (sv. Marija u Solinu, sv. Trojica u Biskupiji i t. d.).

S njenim arhitektonskim preostacima prvi se sreo savjetnik Josip Alačević, pasionirani arheolog amater i uz M. Glavinića utemeljitelj časopisa »Bulletin di archeologia e storia dalmata« u Splitu. No tada se nije posvećivala pažnja starohrvatskim preostacima, pa on, a po njemu tada ni Bulić, nisu nalaz označili kao starohrvatski. Susreli smo se, kako Bulić srednjovjekovni natpis naziva modernim, a grede s natpisom pilastrima, što sve pripada u doba prije njegove obrade kninskih starohrvatskih spomenika, kojom prigodom je dobio poticaja za proučavanje i istraživanje domaćih preostataka.

Godine 1890. zidar Josip Sedran pregrađujući apsidu postojeće crkve sv. Đurđa, namjerio se u dubini od 2 m na sedam ulomaka raznih natpisa i javio to Marunu uz napomenu, da je ulomke htio prenijeti u Knin, no da su se tomu neki seljaci protivili, te posakrivali nalaz.⁸ Marun navodi, valjda prema obavijesti Sedranovoj, da još ima nekoliko ulomaka u prednjem dijelu crkve i da je na jednom ulomku natpis ... DIGNA DOMŪ FUNDA ... Dalje, da je s jednog arhitrava otučen natpis, a ornamentika na njemu ostavljena.⁹ Godinu dana poslije Marun izvještava, da se intervencijom oružnika uspјelo ući u trag nekim od skrivenih spomenika i da su ti spomenici preneseni u bratsku kuću (nalazi se i danas kod same crkve u groblju), a da se tri ulomka odnose na »naše narodno docnije doba, i prijepisi od prijateljske ruke prepisani glasilu bi:

¹ REGIS SALVE ² ASTIMIR PERSEC ³ EMIR C INIQVE + SAC

Četvrti nađeni natpis rimski je.¹⁰

Kad je Marun spomenike vidio, ispravlja se i kaže, da se oni odnose na »davnije doba hrvatske narodne samostalnosti«, te ispravlja čitanje kod prvog u »REGIS SALVA« i kod trećeg u »E VIRGINI QVE + SACR te dodaje, da je kasnije nađen četvrti komad ... DIGNADOMU FUNDA ...¹¹

⁸ Fra L. Marun, Redovito tromjesečno izvješće Kninskoga starinarskoga društva. *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. XII. - Zagreb, 1890. str. 140-141.

⁹ L. c.

¹⁰ Marun, Redovito izvješće Kninskoga starinarskoga društva. *Viestnik Hrvatskoga arheološkoga društva* XIII. Zagreb, 1891. str. 60.

¹¹ Frano Radić, *Izvješće o radu Hrvatskog starinarskog društva u Kninu u obč. a napose o kršćanskim starinama do sad otkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji, osjem Solina, Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri. Starohrvatska prosvjeta* II. Knin, 1896. str. 180.

Inače Marun bilježi i nalaz drugih srednjovjekovnih predmeta u Pađenama. Tako je g. 1901. nabavio u muzej dva srednjovjekovna novca: zlatni bizantski cara Teofila¹² i srebrni novac bugarskog cara Asjena I.¹³ Godine 1903. naden je u Pađenama još jedan zlatnik cara Anastazija.¹⁴

Marun se dalje iz petnih žila trudio, da pronađene spomenike dobavi u muzej, ali mu to zbog kapricioznog otpora seljaka nije uspjelo, i od svega mu je dopao u ruke samo jedan komad. On u dva navrata šalje fotografa, da sve fotografira, ali ga ovaj poslije prvog snimanja obavještava, da nije imao prilike vidjeti ulomak s natpisom Rastimira.¹⁵ U bilješci od g. 1908. Marun piše: »Posredovanjem Špire Sinobada poručio mi je David Ilić sa Pađena, da pošaljem povjerljivu osobu, da napravi fotografske snimke triju starohrvatskih ornamentalno-epigrafskih spomenika, o kojima je bilo pisano u zagrebačkom Viestniku g. 1891. br. 2, str. 60. U tu svrhu pošao je suodbornik učitelj Pichler, te je u kući istoga Ilića, gdje se čuvaju spomenuti ulomci, napravio fotografske snimke slijedećeg sadržaja.«¹⁶ Taj »slijedeći« sadržaj odnosi se na nalijepljene fotografije u dnevniku, uz koje su dodane i dimenzije. Prvi je onaj s natpisom Rastimira, drugi s natpisom REGIS SALVA, a treći AE VIRGINIQUE + SACR, koji je nestao, te se samo na toj fotografiji sačuvao. Pored ova tri dekorativno-epigrafska spomenika nalijepljena je u dnevniku i fotografija tadašnjeg crkvenog prozora (sl. 2), kojemu su lateralni pragovi načinjeni od spolija.

U bilješci pod datumom 10. VII. 1911. Marun navodi, da je posredovanjem Špire Sinobada udovica pok. Lake Ilića poslala u muzej ulomak kamenog natpisa, koji je naden prigodom popravka crkve, i to je onaj prije spomenuti, a na njemu je tekst RASTIMIR · PERSEC. Zatim navodi, da je isti Sinobad obećao pribaviti i druga dva fragmenta, što su zatečeni kod spomenute udovice.¹⁷ Sve do g. 1925. nema više nikakva spomena o Pađenama, a tada Marun bilježi: »17. XII. Pošli smo ja, dr. Šišić i dr. Abramić na Pađene da pregledamo starinske ulomke kod župske crkve sv. Đurđa. Susreli smo neku opornost kod seljana, koja je dobro došla radi znanja dru Šišiću. Ipak pregledali sve oko i u crkvi. Ja na opće začuđenje opazio jedan natpisni ulomak odnosni na Rastimira, a uložen kao prosta uzglavnica nad jednim grobom stećkom, ali radi zamrzlosti zemlje ne mogosmo ga izvaditi, a ne htjedosmo se oko toga truditi, da ne pobudimo pažnju seljana, koji bi ga kasnije mogli uništiti.

Kod krčme pok. Lake Ilića htjedosmo pregledati poznate fragmente odnosno na Rastimira. Ove nam htjelo pokazati Vlade, sin pok. Lake Ilića, ali od matere saznao, da ih je ona dala prenijeti zadnjeg vremena u podrum bratske kuće kod crkve iz predrasude, da su joj ti crkveni predmeti krivi čestom pomoru djece, najzadnjih mjeseci sina. Ovako su jednako mislili Čenići, pak su glavno stoga dospjeli u naš muzej ulomci Mutimira sa Uzdolja. Vruće sam

¹² Marun, Starinarski dnevnik (nalazi se u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu) pod datumom 4. V. 1901.

¹³ Isto, pod datumom 30. XII.

¹⁴ Isto, pod datumom 2. IX. 1903.

¹⁵ Isto, pod datumom 2. IX. 1902.

¹⁶ Isto, pod datumom 7. VI. 1908.

¹⁷ Isto, pod navedenim datumom.

preporučio Vladi, da pazi za sačuvanje onih fragmenata ...¹⁸ Međutim, iz iduće Marunove bilješke od 23. VII. 1926. doznajemo, da je crkva od požara stradala dne 7. I. 1926. a od nje su ostali samo vanjski zidovi, na kojima nisu bili oštećeni spomenici, koji su tu kao spolia ugrađeni. Dalje piše, da je sada pod boljim svjetlom ugledao u pločniku ugrađen natpis i da on na kraju ima još jedno slovo, te da glasi ... DIGNA DOMŪ FUND F. On je tog dana pošao u pratnji crkvenog tutora, s kojim je ustanovio, da je ulomak s natpisom, koji je za prošlog posjeta opazio kao učelak na grobu, bio dignut, a na njegovo mjesto usaden je čempres, pa o tomu dodaje: »Tvrđnja tutora, da je ovaj čempres lani posaden, netemeljita je, jer se vidi, da je čempres proljetos usaden, da je opravdana sumnja, da ga je on negdje dao zakloniti. No budući prije mene itko drugi znao za ovaj ulomak, kako ja za nj pod tajnom kazao Petru Vujinoviću na Pađenama, a preko ovoga i netko drugi to, tako poznat, stigao ga navedeni udes«.¹⁹

Malo vremena poslije popravila se postradala crkva, a sva spolija, osim onih na zidu crkvenog začelja, bila su izvađena iz crkvenog zida i smještena s ostalim spomenicima u bratsku kuću. Tu sam ih na tavanu nekoliko puta vidio prije II. svjetskog rata, a dne 6. IV. 1940. pregledala ih je cjelokupna uprava bivšeg Hrvatskog starinarskog društva prigodom obilaska terena sjever, Dalmacije, i tu ih je zatekao rat.

Kao inicijator akcije za čuvanje kulturnih spomenika u toku rata posjetio sam Pađene početkom prosinca 1944. god. čim se baš u Pađenama okončala bitka za oslobođenje Knina. Tada sam zatekao bratsku kuću bez krova, a od nje su ostali samo izgorjeli zidovi. Pribirao sam po garištu i tu pronašao svega pet ulomaka, a tada se dobro vidjelo, kako je površina dvaju ulomaka sitnozrnatog vapnenca požarom pretvorena u kreč, a čim se ovdje javlja sitnozrnati vapnenac (obično sa Brača), nema dvojbe, da se on ne odnosi na spomenike. Bit će da je jedan dio spomenika bio više izložen vatri, a drugi manje. Te su ovi ostali čitavi samo zato, što su od dima dobili crnu patinu. To je još jedan dokaz kako nam spomenici stradaju, kad su izvan domašaja skrbi, kakvu imaju, kad se unesu u muzej. U nastojanju da preostale spomenike prenesem u muzej, izišli su mi na ruku članovi N. O. kotara Knin, kao i paroh Knina i Pađena pok. Mirko Vujatović, te se oni od g. 1954. nalaze u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu.

Ovdje iznosim sve kamene spomenike, koji su se sačuvali, bilo u originalu, bilo na fotoreprodukciji, tako da i ovim posljednjima ostane makar i na ovaj način trajan trag.

1. Ostatak dekorirane ploče, što je svojevremeno bio uzidan kao lijevi prag prozora (sl. 2). Taj je spomenik, kao i svi ostali, od bijelog sitnozrnatog vapnenca. Naknadno je pritesan sa sve četiri strane, što se zbilo nedvojbeno prigodom prilagodivanja za prag. Tom prigodom mu je pri dnu, a s unutrašnje strane načinjen zasjek za upadanje drvenog prozorskog okvira. Tom naknadnom radu pripadaju i preostale tri rupe, koje se nalaze na istoj strani, a u njih su ulazile gvozdene rešetke, što ih na slici vidimo. Ostatak ploče dug je

¹⁸ Isto, pod navedenim datumom.

¹⁹ Isto, pod navedenim datumom.

63, visok 26, a deo 17,5 cm. Poredak ukrasnih motiva na ostatku svjedoči nam, da se ovdje sačuvao donji dio ploče. Ti nam motivi kažu, da je ploča bila dekorirana sistemom arkada (obično su dvije), u kojima su se nalazili križevi i listovi palme. Kod nas je taj motiv čest, a u Muzeju hrv. arheol. spomenika postoje slični preostaci iz Pridrage, Plavna, Otrisa i Brnaza.

Na licu ploče, a uz vertikalni rub, nalazi se široka letva omedašena štapićem prema unutrašnjosti ploče, a polje joj je dekorirano troprutastim trakama, koje se kao dvije savijene vrpce međusobno isprepleću. Drugi, vanjski štapić letve otpao je bez dvojbe preklešavanjem.

U udubljenom polju do letve nalazi se grana palme, koje je držak usaden između dvije kuke, kakve se nalaze na gredama i zabatima pregrade, a jedna prema drugoj stoji u obrnutom smjeru. Od palme su se sačuvala četiri para listića, koji ne stoje baš u strogo simetričnom položaju. Posred listića istaknuto je njegovo rebarce. Na slici se vidi, da je ta ploča, dok je služila kao prag prozoru, imala čitav donji ugao, ali vidi se i to, da je ploča pri uglu napukla, te se ugao konačno odcijepio, valjda pri vađenju rešetke ili same ploče iz zida. Sada je tu fraktura, kojom je otpao dio letve s donjom kukom pod listom palme (br. 1 na sl. 3).

Do palme se nalazi plitkoreljefna letva obrubljena tankim štapovima, koji se pri dnu savijaju i šire prema vani, te im šiljci s obje strane dodiruju one kuke, koje drže listove palmi. Polje između tih štapića ispunjeno je širokim troprutastim dvopletom, koji se pri dnu savija, da se vrati protivnim pravcem. Za tom letvom dolazi drugi list palme potpuno jednak predašnjemu, a za njim opet letva, također identična s prednjom.

Ta međusobna izmjena letava i listova palmi dokazuje nam naprijed spomenuti dekorativni sistem. Samo prvi list palme nije bio pod arkadom, nego u zasebnoj polju, budući da se rubna letva ne može organski dovesti u vezu s prvom užom vertikalnom letvom, pa ta pripada krajnjoj letvi arkade, koja se u gornjem dijelu, koji ovdje nije ostao, savijala nadesno. Time je onda određeno, da je ona druga uska letva pripadala donjem kraku križa, koji je s obje strane imao po jedan palmin list, od čega je ovdje ostao samo lijevi.

2. Ulomak pluteja s ostatkom pleterne plastike: dug je 35, širok 22, a deo 12 cm. Sa tri strane je priklesan, a četvrta je, do koje se nalazi rubna letva, originalna. Na sve četiri strane vide se ostaci maltera, koji dokazuje, da je kamen bio naknadno uzidan. Uski rubni štap može pripadati donjem ili vertikalnim rubovima. Unutrašnjost ploče bila je dekorirana mrežastim pleternim sistemom sa troprutastim kolutima i upravnim trakovima, koji se lome u pod pravim kutom i sijeku se međusobno u središtima krugova (br. 2 na sl. 3).

3. Prednjem pluteju pripada još jedan mali ulomak, na kojemu je ostatak krugova, uzlova i upravnih trakova. Dug je 17,5, širok 13,5, a deo 10,5 cm. Leda su mu oljuštena i zato je tanji. Sa dvije strane je naknadno priklesan, a na dvije druge je fraktura. Jedna od ove dvije posljednje zahvaćena je procesom kalcifikacije. Ostaci maltera, koji se nalaze na dvije strane svjedoče, da je i ovaj ulomak bio naknadno uzidan (br. 3. na sl. 3).

Imamo još tri ulomka sa čistom pleternom plastikom, od kojih se dva nalaze uzidani u začelnom zidu crkve iznad apside (sl. 4), a treći je još i danas uzidan

u sjevernom zidu bratske kuće, a izvana. Čini se dapače, da bi se u crkvenom zidu krio još koji ulomak, jer nekoliko stijena pokazuju izravnane površine, pa bi se eventualno moglo raditi o spolijima, kojima bi lice bilo okrenuto prema unutrašnjosti zida, a leđa prema vani. Na takve slučajeve nailazimo više puta u praksi.

Ti ulomci su:

4. Ulomak s desne strane apside. Zbog nedostatka ljestava nije mjereno, kao ni drugi do njega. Dug je otprilike 28, a širok oko 17 cm. Na njemu su trakovi troprutastog pletera rešetastog sistema (br. 4, na sl. 3).

5. Ulomak uzidan do prednjeg. Dug je oko 18, a širok oko 16 cm. Uz jedan rub je letva, a sa svih drugih strana je fraktura. U polju je ostatak troprutaste pleterne mreže (br. 5 na sl. 3).

6. Ulomak uzidan u bravku kuka: dug je 30, a širok 22 cm. Ukrašen je troprutastim kolutima, kroz koja se isprepleću troprutaste vrpce, koje se sijeku u središtu koluta (br. 6 na sl. 3).

Svi ti ulomci, osim onoga pod br. 1, pripadali su donjim dijelovima pregrade.

Od srednjeg dijela pregrade nije ništa izišlo na javu.

Gornjem dijelu pregrade pripadaju ulomci grede i nestali zabat. Sačuvala su se tri ulomka grede, a čudno je, što su sva tri različite širine. Lice grede nema skoro nikakve profilacije, a podijeljeno je na tri pojasa: donji, u kojem se nalazi dvostruka troprutasta pletenica, i odozdo zatvorena rubnim štapićem. srednji, na kojem je natpisno polje, i gornji s nizom uobičajenih kuka. Na ostacima susrećemo dva pravca kuka, već prema tome, da li su stajali s desne ili s lijeve strane zabata. Kuke su istog tipa, samo što se na svakom ulomku pokazuju neznatne varijacije u njihovu tretmanu. Na natpisnom polju svaka je riječ odijeljena točkom, koja se nalazi u visini sredine slova.

7. Ulomak grede, na kojemu se vidi da se odnosi na početak, jer je na njegovu lijevom kraju preostala vertikalna rubna letva, koja je u donjem dijelu frakturom otpala. Na suprotnom kraju je fraktura. Leđa su mu na jednom mjestu oštećena. Ulomak je dug 47, širok 24, a visok 15,5 cm. Na natpisnom polju nalazi se tekst: ... RASTIMIR · PERSEC ... Prvo slovo je pri dnu dobrim dijelom otpalo frakturom, ali se po preostatku očituje, da se moglo odnositi samo na P, R, i B, a ostali tekst nas upućuje na R, jer su Pastimir ili Bastimir onomastički isključeni. Iza posljednjeg cijeloga slova C nalazi se zametak slova U, pa su te dvije krnje riječi glasile RASTIMIR PERSECV(tus). Budući da je na gredi ovako započinjao natpis, to se ispred njega nije mogao nalaziti atribut, a vidimo, da atribut nije bio ni neposredno iza imena, pa smatram, da se to ime ne odnosi na kakva dostojanstvenika (dux, comes, iupanus i sl.), jer bi to bilo istaknuto, pa će biti da je Rastimir bio običan vjernik, koji je vjerojatno donator crkve ili njena namještaja.

Na gornjem dijelu ulomka nalazi se niz od sedam kuka, od kojih su treća i četvrta pri vrhu oštećene. Pri frakturi se opaža i početak osme kuke. Kuke su pri dnu zdapestale i stapaju se jedna s drugom. Idu od lijeva nadesno (br. 1 na sl. 5).

8. Drugi ulomak grede ima frakturu s obje dužinske strane. Dug je 33, širok 22, a debeo 13,5 cm. Na njemu je natpisno polje naknadno namjerno

dlijetom otučeno još prije nego je ovaj lokalitet izazvao arheološki interes, jer ga takvim spominju Bulić i Sedran. Radiranje je izvršeno tako, da se nijedno slovo ne može raspoznati, pa nam je tekst ostao zauvijek nepoznat.

Na gornjem pojasu nalaze se četiri cijele i ostaci drugih dviju kuka, koje su nastradale frakturom. Kuke su polegnutije nego na prednjem ulomku i nisu pri dnu zdepaste. Idu obrnutim pravcem od kuka na prednjem ulomku (br. 2 na sl. 5).

9. Treći ulomak grede dug je 44,5, širok 20, a debeo 14,5 cm. Na lijevom kraju odsječen je koso i takav je bio preko sve širine, samo što se sve nije sačuvalo, jer je gornji kraj otpao frakturom. Ta kosa ploha nije načinjena naknadno, što svjedoči upotreba istog klesarskog alata, kako to pokazuju isti njegovi tragovi, koji se nalaze na drugim originalnim stranama, što se ne bi očitavalo, da je kosina napravljena ponovnom upotrebom ulomka. Ktomu se na kosom dijelu plohe nalazi vertikalno izdubena rupa, koja traži pendent na drugom dijelu. Stoga držim, da se ovdje radi o neposrednom nastavljanju grede na gredu preko koso odsječenih dodirnih površina, koje su, da se ne rastave, bile spojene željeznim ili drvenim klinom, od čega je ostala rupa. Tomu bi išao u prilog i polegnuti položaj dvaju prvih slova na natpisu, koja su se prilagodila spomenutoj kosini.

Troprutasta pletenica na donjem polju je pri dnu potpuno oljuštena, tako da je od nje ostao jedva gornji dio.

Na natpisnom polju čita se potpuno jasno REGIS · SALVA kako smo sreli kod Marunova ispravka. Ali ako pogledamo malo bolje, primjetit ćemo, da na početku ulomka postoje prilično jasni tragovi polegnutog slova I, a na svršetku vertikalna hasta vjerojatno od slova T. Iza prvog slova nalazi se ozljeda upravo na mjestu, gdje bi imala doći tačka, kao što dolazi iza svake riječi, pa je vjerojatno i bila, samo što je ozljedom otpala. Tako bi ovdje natpis glasio ... (Christ?) I. REGIS · SALVAT(ORIS) ...

Na gornjem pojasu nalazi se niz od šest kuka, od kojih je jedna prilično, a druge dvije malo oštećene. Inače se opažaju zameci još dviju krajnjih kuka, kojima su nastavci otpali frakturom. Kuke su manje nego kod prednjih dvaju ulomaka zato, što je to najuža greda. Teku istim pravcem kao i kuke na drugom ulomku grede, samo što nisu onako ukočene, nego se savijaju, pa su više nalik kukama na prvom ulomku grede (br. 3 na sl. 5).

10. Gornjem dijelu pregrada pripadao je još jedan ulomak, koji više ne postoji, ali se sačuvalo na izbljedjeloj fotografiji u Marunovu dnevniku, odakle je prenosimo (br. 4 na sl. 5). Odatle prenosimo i njegove dimenzije: dužina 49, širina 19, a debljina 15 cm.

Na fotografiji se vidi, da je komad s donje strane bio priklesan, odnosno zbog ponovne upotrebe poravnjen. Na donjem dijelu stradala je pletenica, koje ostaci govore, da se savijala u luku. To se savijanje naravno nastavilo i na srednjem, natpisnom pojasu, kao i na gornjem, što se na reprodukciji prejasno vidi. Tu se dakle radi o ostatku središnjeg dijela zabata, a to su: razdvojnica suprotnih pravaca kuka, koja se očituje kod one dvije kuke, koje su jedna drugoj leđima okrenute i time pokazuju dva obratna pravca, i urezani križ na natpisnom polju, koji se nalazi točno ispod spomenute razdvoj-

nice, pa oboje dolaze po sredini zabata, te je time dokazuju. Tomu odgovara činjenica da je luk blag, što biva uvijek oko sredine zabata, pa se prema svemu vidi, da luku još mnogo nedostaje, i to s obje, a naročito s lijeve strane.

Zabat je imao na licu isti raspored kao i grede. Donje, priklesano polje imalo je istu troprutastu pletenicu kao i grede, od čega je na licu ostao trag.

U natpisnom polju nalazimo ostatak teksta ... AE · VIRGINIQVE + SACR(atissimae) ... Iz tog teksta se vidi, da se natp... odnosi na bogorodicu, te nije isključeno, da je s tim u vezi ono spominjanje REGIS SALVATORIS na gredi, što se odnosi na Krista, pa je negdje na natpisu mogla stajati i njena oznaka MATER, najlogičnije ispred CHRISTI. Prema tim riječima najvjerojatnije je, da je crkva bila posvećena bogorodici.

Gornji pojas zabata ima identične kuke s onima na našem ulomku pod br. 9. Tu nalazimo sedam kuka, koje idu slijeva nadesno a još dvije druge teku u obratnom pravcu. Druga i treća kuka na početku ostatka oštećene su.

Ovdje iznosimo i nestali komad ploče, koji se nalazio uzidan kao drugi prag prozora sadašnje crkve:

11. Ovaj komad prenosimo sa fotografije (v. sl. 2), jer ga više nema. Usporedbom s njegovim pendantom, dok su zajedno stajali uzidani, vidi se, da su im dimenzije bile približne, jer su krojeni za istu sekundarnu svrhu. Taj komad je tom prigodom bio sa dva kraja oklesan, a druga dva su mu preostala originalna. Na originalnim krajevima nalazila se rubna letva, i to na dužoj strani šira, a na kraćoj uža. Udubljeno polje unutar letava iskićeno je dvoprutastom lozicom, koja savijanjem i račvanjem pravi razne i zatvorene krivulje, unutar kojih se nalazi lišće i kuke raspoređene u obliku lepeze. Račvališta su pretežno ispunjena listićima, koje veže dvoprutasta grivna. Na tom komadu vidi se utjecaj romanike, pa je skulptiran kasnije od prednjih za neku naknadnu dopunu arhitektonskom inventaru crkve.

Obrađujući preostatke ostataka crkve u Pađenama ne mogu odvojiti misli o sličnosti gornjih dijelova pregrade s onima, koji su se pronašli u crkvi na Miholjači u Brnazima kod Sinja. Tu je profilacija greda ista, isti je dekor i raspored na njima, a istog oblika je i zabat. U obradi ostataka crkve u Brnazima upozorio sam na činjenicu, da se ni u jednoj crkvi centralnog tipa sa šest apsida uokolo nije pronašao oštri zabat pregrade, te sam to pripisao tomu, što takve oblike ne bi trpjele oble forme arhitekture,²⁰ pa bi obli zabat bio specifikum takvih crkava, što ne isključuje mogućnost, da se on katkad mogao pojaviti i u crkvi drugog oblika, ali oštrog zabata u šesteroapsidnim centralnim crkvama nema ili ih bar dosada nismo kod nas našli. S tih razloga, iako je još uvijek rano praviti sinteze u starohrvatskoj arheologiji, jer većinu dosadašnjih nalaza nisu pratila potrebna zapažanja, mogla bi se u identičnosti obrade grede i oblika zabata očekivati vjerojatnost, da se i u Pađenama radilo o crkvi identičnih ili sličnih oblika brnaškoj crkvi. U toj crkvi je bilo više ulaza na septumu, pa je bilo više i zabata, te bi možda u tome mogla naći mjesta ona spomenuta nejednakost u širini naših triju greda, jer zabati presijecaju nit grede, pa tako mogu biti diferencije u njihovim širinama. To je, razumije

²⁰ S. Gunjača, Starohrvatska crkva i kasnosrednjovjekovno groblje u Brnazima kod Sinja. Starohrvatska prosvjeta III. serija sv. 4. Zagreb 1955. str. 132.

se, sve pretpostavka, a pouzdanije se samo može zaključiti iz dosadašnjih konstatacija na materijalu, da je neki Rastimir – prema dekorativnoj obradi materijala sudi se negdje u X. stoljeću – dao sagraditi crkvu u današnjem selu Padenama, koju je, čini se, posvetio sv. Mariji. Arheološki zahvat reći će točnije, a svakako i više.

II. ARHITEKTONSKI PREOSTACI STAROHRVATSKIH CRKAVA IZ KNINSKOG POLJA (?) I VRPOLJA

Dva sela Kninsko Polje i Vrpolje nižu se jedan za drugim sjeveroistočno od Knina i ona su već za početka hrvatske arheologije privukla pažnju istraživača Maruna. Njega je, pored općeg interesa na istraživanju, poticao još i topografski momenat vezan za spominjanje više starih crkava u neposrednoj okolici Knina, koje se navode u jednom upisniku bratra Biloglava iz konca XVII. i početka XVIII. stoljeća, iz kojeg je izvatke i objavio.¹ Tu se među crkvama spominje izričito jedna u Kninskom Polju: »In cimiterio S. Anastasie in campo Thiniensi«, kao i druga »In cimiterio S. Sophiae extra civitatem«.² U Kninskom Polju danas postoji pravoslavna sv. Đurđa, a u Vrpolju katolička sv. Jakova, koja je više udaljena od Knina, a obje su novijeg datuma. Godine 1866. Marun pronalazi u zidu crkve sv. Jakova spolij s pleternom plastikom, pa ga među prvim starohrvatskim spomenicima objavljuje Bulić smatrajući tada, da je ulomak donesen iz koje starohrvatske crkve u Vrpolju ili sa Kapitula, pa čak i Biskupije.³

U daljem traganju Marun je naišao u selu Vrpolju, 2 km daleko od crkve sv. Jakova na ruševine jednog zdanja, o čemu od riječi do riječi piše: »Na sjever Kapitulu u Vrhpolju pod glavicom Mala Vijola upraviteljstvo (tada Kninskog starinarskog društva) je proizvelo pokušaj od desetak nadnica, da zasad samo obistini, kojoj dobi pripadaju ondešnje ruševine i otkrilo jednu četverokutnu sgrađu iz narodne samovladavine. Valjda do nje da se nađu temelji crkve sv. Anastazije ili one sv. Sofije, koju mrtvački upisnici (citira) nekako na ovoj strani spominju, a dosad se nije moglo saznati za pravi položaj.«⁴ Zatim tvrdi, da onaj ulomak nađen u zidu crkve sv. Jakova »proistječe iz ovih ruševina«.⁵ Poslije toga dugo vremena se ne zna ni za kakav rad ili bilo koji nalaz s ova dva lokaliteta.

¹ Fra Lujo Marun, Glasnik starinarskog društva u Kninu. Bilješke kroz starinarske izkopine u Kninskoj okolici od god. 1885–1890. Vestnik Hrvatskog arheološkog društva, XII, Zagreb, 1890. str. 66–68. Biloglavljev upisnik nosi naslov: »Liber Baptizatorum, Cognugtorum et Defunctorum Patris Bonaventure Caput Album id est Biloglav Sicensis, Ordinis Minorum S. Patris Francisci de observantia Provinciae Bosnae Argentinae, Parochi Multorum Diacesum«. Original u kninskom franjevačkom samostanu.

² O. c. str. 67.

³ Frano Bulić, Hrvatski spomenici u kninskoj okolici uz ostale suvremene dalmatinske iz doba narodne hrvatske dinastije, I. Zagreb 1888. str. 18 i tab. IV. br. 10, gdje nije točna reprodukcija.

⁴ Marun, Redovito tromjesečno izvješće kninskog starinarskog društva. Vestnik Hrvatskog arheološkog društva XII. Zagreb 1890. str. 69.

⁵ L. c.

U Marunovoj bilješci od 29. IX. 1923. vidimo, da se u njemu nešto uskolebalo uvjerenje, da bi ulomak iz crkve sv. Jakova potekao sa Vijole, jer on tu kaže, da je pošao na vrh Male Vijole, kako bi se bolje uvjerio, da li je ulomak »kako predaja kaže« donesen (u crkvu sv. Jakova) s ovog položaja.⁶

Godine 1928. našlo se na Vijoli nekoliko ulomaka pleterne plastike u suhozidu vinograda Frane Jelića, koji su dospjeli u muzej. To se vidi iz bilješke od 9. IV. 1929., koju je napisao Mate Klarić, tadašnji tajnik i blagajnik Hrvatskog starinarskog društva u Kninu, a vidi se i to, da se g. 1929. opet nešto radilo i da je taj rad vršio na pogodbu spomenuti seljak. Ta bilješka glasi: »Dne 9. IV. pošli smo autom do Kovačića (selo jugoistočno od Vrpolja) na položaj crkve sv. Stošije ispod Male Vijole na lijevu stranu Crnog vrela, da vidimo, predsjednik (Marun) i ja, što je izvršeno od pogodbe sa Franom Jelićem za presukivanje gromile, u koju su za krčenja vinograda mogli da dospiju dalji ornamentalni ili natpisni ulomci iz rečene crkve, od kojih su neki prošle godine izvađeni iz zida Jelićeva vinograda došli u naš muzej, ali od pogodne radnje izvršeno je malo.«⁷

Godine 1934. pošao sam na Vijolu u društvu dr. Stjepana Antoljaka i tu sam u suhozidu Jelićeva vinograda pronašao nekoliko fragmenata crkvenog namještaja. Tom prigodom pokazao mi je seljak F. Jelić položaj na kojemu je Marun prvi put radio, rekavši, da je pronađene zidove povadio vlasnik, da načini vrt. Budući da je taj položaj u blagoj udubini, dobio sam dojam, da se ti propali zidovi nisu odnosili na crkvu, jer su starohrvatske crkve redovito bile sagrađene na glavicama ili na padinama. Mišljenja sam, da bi se tragovi crkve prije mogli pronaći u Jelićevu vinogradu, a moguće da je vlasnik na njih i naišao, samo je to mogao prikriti iz bojazni, da će mu se dirati mladost, što u praksi često susrećemo. Pobuđen mojim traganjem, prisutni pastir dječak Miće Jelić tragao je dalje sam i sukcesivno nalazio i donosio u muzej po koji ornamentirani ulomak. Tako danas imamo priličan broj fragmenata, koji potječu sa pregrade starohrvatske crkve u Vrpolju na položaju Vijola, a kojoj se do danas ne zna mjesto.

Iako ulomak naden u crkvi sv. Jakova odaje neku srodnost u osnovnoj dekorativnoj koncepciji s nekim fragmentima, koji potječu sa Vijole, ipak se prema razradi detalja, kao i prema vrsti materijala i sitnim razlikama u tehniči izrade vidi, da taj ulomak ne potječe iz iste zajednice. Stoga je onda shvatljivo, što se on pronašao na drugom lokalitetu, pa otpada kombinacija, da bi potjecao sa Vijole, i stoga ga iznosim izdvojeno pripisujući ga radije Kninskom Polju, jer je crkva sv. Jakova u Vrpolju na granici Vrpolja i Kninskog Polja, u kojemu je bilo srednjovjekovnih crkava.

Današnje selo Kninsko Polje ne obuhvata sav raniji prostor, kad se sve ono zvalo poljem, što se nalazilo izvan zidova kninske tvrđave,⁸ jer se na račun njega širi varoš Knin, i tako mu se sukcesivno na ovoj strani prostor sužuje. Na sadašnjem prostoru tog sela poznat je jedan položaj, na kojem se nekoć

⁶ Starinarski dnevnik, pod navedenim datumom. Arhiv Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu.

⁷ Isto, pod navedenim datumom.

⁸ S. Gunjača, O položaju kninske katedrale. Starohrvatska prosvjeta. III. serija sv. 1. Zagreb, 1949, str. 58-64.

nalazila starohrvatska crkva. Marun u dnevniku bilježi, da se u unutrašnjosti crkve sv. Đurđa u Kninskom Polju nalaze uzidana tri spolija iz stare crkve. Ta spolija bila su prevučena krečom i nisu se lako mogli fotografirati, a godine 1936. za restauracije crkve izvađeni su, te im je izgubljen svaki trag. Nalaz spolija u obje nove crkve potvrđuje je za staru tvrdnju, da su se nove crkve gradile blizu starih, a stvarno postojanje dviju starijih crkava potvrđuje opet navod, da su se zvale jedna sv. Sofije, a druga sv. Anastazije. To još ne znači, da se naši ostaci odnose na obje crkve, jer je mogla postojati i još koja crkva, samo što joj se spomen nije sačuvao ni u dokumentu ni u preostacima, no svakako je vjerojatno, da je bar jedna bila ili sv. Sofije ili sv. Anastazije. Na svaki način manje je vjerojatno, da se jedna od tih nalazila daleko od Knina, pa se ne može lako primijeniti navod »extra civitatem«. Oskudica svakih drugih podataka ne može podnijeti daljih kombinacija, pa nam preostaje samo to, da opišemo jedini postojeći nalaz, koji se pronašao u zidu crkve sv. Jakova nagadajući, da bi on potjecao negdje iz blizog Kninskog Polja.

Komad je pačetrvtasta oblika, koji je za sekundarnu upotrebu sa sve četiri strane priklesan, pa se po tome sudi, da je pravljen za ugaoni položaj na novoj zgradi. Preostatak je dug 34, širok 28,5, a debeo 17 cm. Lice i leđa pokazuju originalne tragove klesanja. Na licu se posvuda nalaze tragovi bojadijanja, koje pripada sekundarnoj upotrebi. Tu je također naknadno i arapskim brojkama uklesana godina 1770. Da bi se prilagodio već postavljenom kamenu u zidu, načinio se na jednoj strani spomenika grub zasjek.

Iako je dekorativna površina malena, ipak se po preostatku dekora vidi, da je u dekoraciji prevladavao sistem velikih troprutastih krugova, koji se isprepleću, a usred njih i oko njih je bilo i drugih motiva. Preostao je skoro cjelovit veliki troprutasti krug, a po tome, što se na četiri njegove strane nalaze čvorišta, iz kojih se razvijaju drugi isto tako veliki krugovi, zaključuje se, da se radi o preostatku velikog objekta, pa je posve vjerojatno, da se radi o preostatku pluteja. Sličan takav veliki plutej imamo u našem muzeju, a on potječe iz Gornjih Koljana. Oba pluteja podudaraju se u osnovnim koncepcijama dekoracije.

Promjer spomenutog koluta iznosi 27 cm. Usred koluta nalazi se raskoračena ptica, kojoj iz kljuna visi savijena troprutasta kuka u obliku broja 6. Glava ptice ima mirnu površinu, i na njoj je urezano oko, kojemu je sredina ispupčena. S gornje i donje strane glave nalazi se obrubni štapić oštra profila, koji se produžuje i zatvara vrat, trup, krila i rep ptice. Površina vrata istaknuta je sa šest savijenih grivni, a zatim se ističe površina krila sa dva paralelna žlijeba, koji teku smjerom krila, i onda slijedi površina repa isprutana kosim i savijenim štapićima. Raskoračene noge jako su zdepaste i istaknute su troprutom, koji se kod prijelaza u prste račva na srednjem prutu, te se krajevi šire i šilje.

Od ostala četiri koluta, koji su se s ovim sastajali, preostali su dijelovi dvaju donjih, a za gornje se zna samo po preostalim uzlovima. U oba preostatka donjih koluta nalaze se preostaci motiva, koji su ispunjavali te kolute. Tako je u donjem lijevom kolutu bila opet ptica, od koje se raspoznaje prednji dio glave s okom i kljunom, iz kojega se spušta dvoprutasta kuka. Premalen je

ostatak motiva u donjem desnom kolutu, a da bi se moglo prepoznati, kakav je taj motiv bio. U sredini ispod prvog i između dva preostatka donjih koluta, a to znači iznad jednog koluta, koji je stajao ispod njih u oknu mreže, nalazi se skoro cjelovita virovita rozeta, koje promjer iznosi 11 cm. Uokolo je obrubljena štapićem, a u sredini snabdjevena osovinom u obliku dugmeta, tako da sve naliči na vitao od trinaest kašika.

U drugom međuprostoru, suprotnom rozeti, nalazi se ostatak krina, koji pri dnu ima tri grivne, a preostali list, koji se savija ulijevo, pokazuje izlijebljenu površinu. (Sl. 6 br. 1).

Na spomenutom položaju u Maloj Vijoli u Vrpolju pronašlo se 26 arhitektonskih ulomaka, u koji broj se računaju i oni, koji su od dva ili više komada u muzeju spojeni po frakturi. Svi su od istog materijala, od bijelog sitnozrnatog vapnenca.

1. Ulomak spojen od dva dijela dug je 42, širok 23, a debeo 17 cm. Sa svih strana je fraktura, izuzev na malom dijelu ispod letve, gdje se sačuvala originalna ploha. Na jednom kraju lica nalazi se rubna letva, koja je bila široka 7 cm. Blizu letve nalazi se savijena grana, koja je u desnom kraju troprutasta, a što više ide nalijevo, tanji se i pretvara u dvoprutastu. Iz podanka ove grane, koji se nalazi pri desnom kraju, izlaze s obje strane dvije velike kuke i savijaju se pravcem rasta grane, a ostaci treće kuke, koja se savija uz letvu, govore, da se kuka obrnula niz rast grane. Četvrta kuka se nalazi na istoj grani, a podalje od treće cijela je i dotiče letvu, a s obzirom na granu savija se kao i prve dvije. Raspoznaju se također i ostaci pete kuke do frakture, a i ona se doticala letve. Iznad te grane s kukama nalaze se ostaci dvaju koluta. U lijevom kolutu nalazilo se vitlo raširenih krajeva, a desni zapravo predstavlja dočetak drugog istovetnog otvorenog koluta. Grana je imala zašiljen dočetak, a s njenih strana ostala su dva dočeka vitla. (Br. 2 na sl. 6).

2. Ulomak spojen od dva dijela najveći je među preostacima i dug je 45, širok 38, a debeo 16,5 cm. Sa svih okolnih strana nalazi se fraktura, a samo na jednoj strani pod frakturom preostala ravna ploha zasjeka, koji se nalazio do leđa. Taj zasjek je dubok 4,5 cm, a sačuvala mu se dužina od 18 cm. Na licu do ovog živog kraja nalazi se valoviti široki troprut, kojemu srednji prut ima grivnu, odakle nastaje račvanje tropruta. Jedna se grana savija u vidu koluta, koji, sudeći po analogiji na drugim preostacima, nije bio potpuno zatvoren. Unutar tog rastvorenog koluta nalaze se dočeci od tri latice, koje su izlazile iz jednog centra, širile se i savijale prema kružnici u vidu kašika vitla.

Iz valovitog tropruta blizu samog koluta izrasla je kuka iz krajnjeg pruta, koja je usmjerena prema spomenutom kraju ploče.

Drugi kraj valovitog tropruta naglo se savija i ostavlja nam pri frakturi, a s unutrašnje strane, dočetak lista. To nas ovlašćuje da zaključimo, da se valovnica s te strane opet račvala prema unutrašnjosti u rastvoreni krug, kojemu se iza prostora uništenog frakturom jasno vidi nastavak s dočekom. Taj nastavak, kao i susjedni rastvoreni kolut, omogućava nam, da rekonstruiramo izgled i raspored detalja unutar rastvorenog kruga, kakav je bio i na prije opisanom fragmentu. Radi se dakle o izmjeničnim troprutastim kolutima, koji jedva što se pri jednom kraju rastvaraju, a u svojoj unutra-

šnjosti zatvaraju cvijet, kojemu latice idu iz središta tog zatvorenog kruga, a svršavaju na unutrašnjem njegovu obodu. Kako je svaka latica na jednak način savijena, a jedna od druge prema kraju sve više rastavljena, to cvijet mnogo naliči na mlinsko vitlo, po čemu ga onda radi jednostavnosti ovdje i nazivam. Ovdje vidimo, da se završetak koluta raščlanjuje na tri dijela: nutarnji, koji je ujedno i zadnja kašika vitla, srednji, koji je zapravo šiljasti dočetak koluta, i vanjski, koji se razvija u kuku.

U ovom kolutu su se sačuvala tri cijela takva lista, jedan do drugoga, a dočetak četvrtoga imamo tražiti u onom preostatku, što ga spomenusmo pri frakturi grane valovnice. Budući da je između tog preostatka i trećeg lista ploča okrnjena, to je na tom dijelu ploče morao biti još jedan list, kako ga uvjetuje raspored i veličina nestalog prostora, pa ih je unutar kruga bilo pet. Promjer tog kruga iznosi 15 cm. Do vanjske strane tog kruga nalazi se preostatak troprutaste vrpce, koja se s krugom dodiruje, a pripadala je drugom ogranku dekoracije.

Skoro okomito na prednju valovnicu proteže se druga i slična. Na njoj je ostalo račvalište, te se vidi jedan otvoreni krug, koji dodiruje prije opisani. I on je oštećen kao i prednji, ali je u njemu ostao centar vitla, koji se sastoji od četiri kašike lista. Na dočetu, koji skoro zatvara krug, preostao je pored unutrašnjeg lista i srednji, a od kuke se vidi tek zametak. Taj krug je zatvoreniji i manji, te mu promjer iznosi 10 cm, zbog čega valjda nije u njemu pet listova, nego su četiri. Pri vrhu valovnice nalazi se zavoj, koji se usmjerio u vidu kruga, koji je otpao, a sačuvao mu se raščlanjeni dočetak. (Br. 3 na sl. 6).

3. Ugaoni ulomak sa sačuvanom originalnom plohom samo na jednoj strani. Dug je 25, širok 20, a debeo 18 cm. Na sačuvanoj bočnoj strani nalazi se utor, koji je širok 8, dubok 2 cm, a preostatak dužine iznosi 16,5 cm.

Na licu se sa dvije strane nalaze ostaci okvirnih letava. Uža letva nalazi se na onoj strani, na kojoj je utor, a šira pada okomito na nju. Obje se letve spuštaju rubnom kosinom prema unutrašnjosti plohe, a odskaku 1 cm od površine, koju uokviruju. Ispod šire letve prema vanjskoj strani nalazi se dio grubo izrađene površine, koja je frakturom odsječena, pa se po tome vidi, da je taj dio ulazio u postolje i prema tome taj preostatak predstavlja donji ugaoni dio ploče. Na površini sastajališta letava nalaze se uparane crte nutarnjeg ruba obiju letava, što su ostaci klesareva crtanja rasporeda prije izrade površine, pri čemu se on služio vrlo oštrim željeznim predmetom. S ovakvim preostatkom sreli smo se kod tranzene nađene u Brnazima kod Sinja.⁹

Ugaona površina unutar letava predstavlja ostatak od četvrtine troprutastog kruga, kojemu su preostala dva vanjska uzla, koji se završavaju na odgovarajućim letvama. Unutrašnjost kruga bila je ispunjena virovitom rozetom, od koje je ostao dio, koji je manji od njene polovice. (Br. 4 na sl. 6).

4. Ulomak dug 31, širok 19, a debeo 18 cm. Ni sa koje strane nema žive plohe, nego je svugdje fraktura. Na licu se nalazi preostatak troprutastog koluta koji se sačuvao više od polovice. S lijeve strane preostao je troprutasti uzao, s kojim se organski vezao za drugi, jamačno identičan kolut od kojega

⁹ S. Gunjača, Starohrvatska crkva i kasnosrednjovjekovno groblje u Brnazima kod Sinja. Starohrvatska prosvjeta IV. Zagreb, 1955. str. 111, 118.

su ostale česti uz ovaj uzao. To se isto opaža i na druga dva mjesta, iako su uzlovi otučeni. Prema rasporedu ostataka tih triju uzlova vidi se, da se radi o dekorativnom sistemu troprutastih koluta, koji su se između sebe preko uzlova spajali na četiri strane s drugima. Unutrašnjost koluta bila je ispunjena rozetama, no ne zna se, da li je u svakom kolutu bila rozeta istog oblika; obično se tražila varijacija izmjeničnim rasporedom dvaju ili više oblika, pa i različitih motiva. Ovdje nalazimo unutar koluta ostatke osmerolatične ruže s profiliranom površinom listova, koji se, kad se jedan od drugoga rastaju, šilje, a centar im je u maloj stiliziranoj kružnici, kojoj je središte označeno rupicom. Promjer unutrašnjosti koluta iznosi 15 cm. Na jednom mjestu, a s vanjske strane koluta, izlazi jedna kuka, koja je pri vrhu frakture oštećena. Na preostatku drugog, susjednog koluta, vidi se ostatak druge kuke, koja je također načinjena s njegove vanjske strane. (Br. 1 na sl. 7).

5. Ulomak sličan prednjemu: dug 23, širok 17, a debeo 18 cm. Samo na jednoj strani sačuvan je mali dio originalne plohe, a inače je ona na svim drugim stranama otučena. Na frakturi ispod tog djelića originalne plohe nalazi se ostatak svrdlom izvrćene rupe, kojoj se sačuvalo dno duboko 7 cm. Na licu, a opet do te površine, nalazi se letva, koja se jedva raspoznaje zbog toga što je ulomak s tim dijelom stršio na površini, pa je letva kemijskim djelovanjem vode jako nagrizen. Širina letve iznosi 5 cm. Nje se dotiče uzao troprutastog koluta, od kojega je ostala jedna četvrtina, a na drugoj strani vidi se drugi uzao, koji je od prvog odmaknut 90°. Između ta dva uzla s vanjske strane koluta nalazi se izraslina u vidu listića. U unutrašnjosti koluta nalaze se ostaci od četiri osmerolatične ruže istog tipa kao na prednjem ulomku. Dva preostala krajnja lista te ruže imaju jako otučenu površinu tako, da im se tek zapažaju vršci. (Br. 2 na sl. 7).

6. Ulomak sličan prednjemu; dug 20, širok 15, a debeo 18 cm. Sa svih strana je otučen. Na licu se nalazi ostatak troprutastog koluta s uzlom, a unutar njega je ostatak osmerolatične ruže istog tipa kao kod prednja dva ulomka. Od ruže su se prilično dobro sačuvala četiri lista, a opaža se i mala čest petoga lista. S vanjske strane koluta, prema čvoru, uvukao se list krina. (Br. 3 na sl. 7).

7. Ulomak od tri dijela, koji se po frakturi spajaju, sličan je prednjima. Dug je 25, širok 21, a debeo 18 cm. Samo na jednoj strani sačuvala se originalna ploha, a druge su frakturama otučene. Pod utjecajem atmosferilija lice se jako oštetilo i mnogo je potamnijelo od sunca. Na licu se opaža dio troprutasta koluta i dva uzla. Od ruže, koja je ovdje veća nego na drugim fragmentima, sačuvala su se tri lista. (Br. 4 na sl. 7).

8. Ulomak vjerojatno pilastra; visok je 14,2, širok 26,5, a ostatak debljine iznosi mu 7 cm. S leđa je otučen, a originalne strane sačuvane su mu još i na dvjema bočnim stranama. Na licu su dvije vertikalne rubne letve, koje se kosinom spuštaju prema dekorativnom polju. Letve su široke 4 cm. U polju je dekorativni motiv sličan prednjima: troprutasta valovnica, iz koje se izmjenično razvijaju otvoreni troprutasti koluti s tom razlikom, da je uz njihov unutrašnji kraj načinjen gusti red oblikih listova. Na tom primjerku nalazi se račvalište dvaju koluta, iz kojeg se vidi, da im je odnos u rasporedu sličan završenom slovu S. Račvalište je istaknuto grivnom, a s vanjske strane je

umetnuta kuka. Na donjem kolutu, od kojeg se sačuvala polovica s početkom, nalazi se spomenuti gusti red lišća. Od drugog koluta sačuvalo se početak i dočetak s ostatkom vrha, koji se dijeli na tri dijela, te se vanjski razvija u kuku, srednji završava kao obli list, a unutrašnji je sličan ostalim listovima unutar koluta. (Br. 5 na sl. 7).

9. Ostatak kao prednji; visok je 17,5, širok 25, a ostatak debljine mu iznosi 8 cm. Leda kao i sve strane otučene su. Na licu se opažaju tragovi jedne otučene letve. Unutar polja nalazi se ostatak ornamenta sličan prednjemu: račvalište dvaju koluta s grivnom i kukom s vanjske strane. Od jednog koluta postoji začetak i dočetak, a sredina mu je otpala frakturom. Uza začetak nalaze se dva lista, a na začetu su sva tri razvijena dijela. Od drugog koluta postoji začetak s ostacima lišća unutar njega. (Br. 6 na sl. 7).

10. Ulomak dug 15, širok 19, a debeo 12,5 cm. S leda i sa svih je strana osim s jedne strane otučen, a na toj jedinoj ostala je samo mala čest originalne plohe. Na licu se nalazi dio ruže, na kojemu se opažaju ostaci od tri obla lista, Iza ruže slijedi dio troprutastog koluta, a do drugog kraja nalazi se također dio ornamenta, kojemu nisu jasni oblici, a vjerojatno se radi o troprutastoj traci. (Br. 1 na sl. 8).

11. Ulomak sličan prednjemu; dug je 12, širok 10,5; a ostatak debljine mu iznosi 12 cm; fraktura je sa svih drugih strana. Do jednog kraja lica nalazi se rub ruže, zatim po sredini fragmenta slijedi čest troprutastog koluta, a do drugog kraja nalazimo čest troprutaste vrpce, koja bi mogla pripadati i otvorenom kolutu. (Br. 2 na sl. 8).

12. Ulomak dug 24, širok 20, a debeo 17 cm. Sa svih strana je otučen, a samo se na jednom mjestu opaža mala čest originalne bočne plohe. Na licu se nalaze visokoreljefne troprutaste trake od tri koluta, koji se međusobno dodiruju i sijeku. (Br. 3 na sl. 8).

13. Ulomak sličan prednjemu; dug je 22, širok 16,5, a isto toliko debeo. Sve strane su otučene, a na jednoj je ostao trag utora. Na česti sačuvane originalne plohe leda nalazi se četverouglasta rupa široka $2,8 \times 2,8$ cm, a duboka 4 cm. Na licu je ostatak dvaju troprutastih koluta, koji se sijeku. (Br. 4 na sl. 8).

14. Ulomak dug 18, širok 15,5, a debeo 14,5 cm. Otučen je sa svih strana. Na licu, koje je trošno od atmosferilija, opaža se ostatak rubne letve. U dekorativnom polju nalaze se ostaci jednog koluta, kroz koji prolaze i sijeku se tri troprutaste vrpce u obliku luka. (Br. 5 na sl. 8).

15. Ulomak dug 19, širok 12, a ostatak debljine mu iznosi 14 cm. Jedino je na licu sačuvana originalna ploha. Tu se nalaze troprutasti trakasti lukovi, koji se isprepleću. (Br. 6 na sl. 8).

16. Ulomak dug 40, širok 25, a debeo 19 cm. Dvije strane su otučene. Ulomak je pripadao pluteju, od kog se na licu nalazi otučena široka letva, a na dekorativnom polju su ostaci tropletnih koluta, koji se uzlom dodiruju letve. Na gornjoj strani iznad letve nalazi se ostatak rupe, u koju je ulazila željezna spojnica (klamfa), koja je plutej spajala s pilastrom. Ulomak je sekundarno bio upotrebljen, što se očituje po ostacima maltera, koji se nalaze na licu kao i kod spomenute rupe. Bit će da je tom prigodom i letva bila otučena. (Br. 1 na sl. 9).

17. Ulomak dug 11,5, širok 10, a ostatak debljine mu iznosi 12 cm. Od originalnih ploha sačuvala se ona na oštećenom licu i jedna bočna. Na licu se nalaze tragovi otučene rubne letve i dio troprutastog luka. (Br. 2 na sl. 9).

18. Ugaoni ulomak pilastra ili pluteja; visok 10,5, širok 8,5, a ostatak debljine mu iznosi 10 cm. Originalna ploha sačuvala se na dvije dodirne strane. Na jednoj bočnoj plohi nalazi se ostatak utora, u kojemu se opažaju tragovi željezne spojnice. Na licu postoje dvije rubne letve nejednake širine, tako da širina gornje (jer je iznad nje bila spojnica) iznosi 4, a bočne 2,5 cm. Letve su koso zasječene prema unutrašnjosti polja. U uglu dekorativnog polja, koje je tu preostalo, nalazi se čest troprutaste krivulje. (Br. 3 na sl. 9).

19. Ulomak dug 23, širok 17, a debeo 18 cm. Originalna ploha sačuvala se na jednoj bočnoj strani, a na drugim je fraktura. Na licu je postojala rubna letva, koja je otučena. U dekorativnom polju preostale su pleterne trake, koje idu u pravcu i u luku, te se na prijelazu iz pravca u luk šiljasto lome. (Br. 4 na sl. 9).

20. Ulomak dug 32, širok 25, a debeo 17,5 cm. Sa svih strana je fraktura. Na licu se nalazi rubna letva, koja je vrlo primitivno izradene površine, a po tome, što se ta letva nije glačala, vidi se, da je taj kraj pripadao podanku. U polju iznad letve nalazi se troprutasta traka, koja se lomi u oštrom kutu kao da je pripadala tropletrom rombu, a jedna traka ima otučeno lice. Sa vrha sastajališta tih dviju traka idu dvije veće kuke, koje su horizontalno položene i okrenute su prema letvi. (Br. 5 na sl. 9).

21. Ulomak grede dug 51, širok 19, a debeo 9 cm. Na dvije strane nalazimo frakturu. Lice je podijeljeno na dva polja: donje i gornje. Donje polje, na kojemu se obično nalazi natpis, široko je 6 cm. Glatko je i prazno. Na gornjem polju nalazi se niz od osam velikih kuka, koje su profilirane žljebićem. Kuke su položene slijeva nadesno. Prvoj kuki otučena je zavojnica, a na dvjema posljednjim ostali su samo donji dijelovi. Na lijevoj strani nalazi se originalna koso odrezana ploha, po sredini koje teče rebro, široko 2,8, a odignuto je 1,2 cm. Do te kosine i paralelno s njom teče na licu koso postavljena okvirna letvica, od koje počinju kuke. Prema tome se vidi, da se tu radi o desnom kraju grede, koji se doticao tegurija, što nam svjedoči spomenuta kosina i s njom u vezi kosa letvica i rebro, koje je ulazilo u utor tegurija. Na frakturi ispod navedene kosine nalazi se ostatak rupe, kojoj se sačuvalo dno duboko 6 cm. U tu rupu ulazio je klin, koji je vezao gredu s kapitelom. (Br. 1 na sl. 10).

22. Ulomak druge, a uže grede; dug je 20, širok 17, a debeo 9,5 cm. Na dvije dužinske strane je fraktura. Gornja površina nije vodoravna, nego kosa prema licu. Donje polje je široko kao i na prednjem primjerku, i ovdje također nema natpisa. Na dva mjesta su uparane crtnje, od kojih jedna naliči na krivo položeno slovo V, a druga predstavlja pentalfu. To je vjerojatno nastalo kasnije, kad greda više nije bila na svom funkcionalnom mjestu. Na gornjem polju su kuke kraće nego na prednjem komadu. Preostale su tri cijele kuke i donji dio četvrtice. Idu obrnutim pravcem od onih kuka na prvom primjerku, a i zavojnice su im drukčije tretirane. (Br. 2 na sl. 10).

23. Treći ulomak grede dug je 14, širok 16, a debeo 8,4 cm. Na dvije dužinske strane nalazi se fraktura. Donji dio je širok 5,5 cm. Na gornjem dijelu

preostali su tragovi od četiri kuke, koje su jednako tretirane kao i one na prednjoj gredi, samo što teku u obrnutom pravcu. (Br. 3 na sl. 10).

24. Ulomak tegurija spojen od dva dijela, a prilično oštećena lica. Dug je 49, širok 30, a debeo 15,5 cm. Frakture se nalaze na dužinskim stranama, i to dijelom na početku, a u potpunosti na suprotnoj strani tegurija. Na početku se nalazi koso zasječena površina gornjeg dijela, a po sredini te površine načinjen je utor dubok 18 mm, a širok oko 3 cm. Bočne strane utora oštećene su frakturom. Dekorativno lice tegurija je profilirano, te razlike profilacije iznose 3,5 cm. Lice se dijeli na četiri površine: Prvi pojas tzv. pojas natpisnog polja iznad luka, pojas dekorativne površine iznad natpisnog polja, pojas arkadica i rubni pojas sa kukama. Ovdje se između drugog i trećeg, pa trećeg i četvrtog pojasa nalazi izbočeni štapić, prvi deblji, a drugi nešto tanji.

Natpisno polje, koje prati luk koji se nalazi odozdo i zato se savija, odskače poput rubne letve, a prema unutrašnjosti tegurija spušta se koso. To polje je široko 5 cm, prazno je i glatke površine, a na više mjesta je oštećeno.

U drugom polju nalazi se ostatak ptičjeg repa, koji je stiliziran poput riblje kosti.

Treće polje ispunjeno je nizom troprutastih arkadica, koje se na vanjskoj strani završavaju lukom, a iznutra su šiljasti vrhovi nišica. Arkadice se izmjenjuju s profiliranim listovima šiljasta vrha.

Na rubnom pojasu nalaze se preostaci od osam kuka, koje teku slijeva nadesno. Samo jedna je čitava, dvije su manje oštećene, a ostale veoma. (Br. 4 na sl. 10).

25. Ulomak tegurija, koji pripada drugoj strani, što se vidi po obrnutom rasporedu kuka. Dug je 19, širok 18, a debeo kao prednji. Originalna površina sačuvala mu se na licu i na ledima, a svuda drugdje je otučen. Na licu je preostao dio trećeg pojasa, štapić i dio četvrtog pojasa s donjim ostacima triju kuka. Na donjoj strani nalazi se rupa, duboka 1 cm, pa se prema tome vidi, da se taj dio nalazio do kapitela, t. j. da je pripadao donjem kraju druge strane, vjerojatno istog tegurija. (Br. 5 na sl. 10).

26. Ulomak iste strane tegurija, od kojeg se sačuvala samo šest četvrtog pojasa. Dug je 15, širok 8,5, a debeo 14 cm. Originalna površina sačuvala se samo na jednoj, na vanjskoj strani. Na licu se nalaze ostaci od četiri oštećene kuke, od kojih je dvjema krajnjim sačuvan samo dio zametka. (Br. 6 na sl. 10).

III. PLAVNO

Na sjevernoj periferiji kninske okolice, uz granicu Like, nalazi se ravnica 400 m visoko iznad mora, koja je sa svih strana zatvorena gorama, i ta se ravan zove Plavno. Okolo te ravnice na pristrancima brda nalaze se rastrkani komšiluci istoimenog sela. Potoci Tukleč i Bašinac dolijeću kao brzice u ravnici, da se tu nešto smire i ostave goleme količine krševa i šljunka, a to isto nanose po ravnici i divlje vode iz strmih draga pa je sva ravnica posuta debelom naplavom, te je, držim, od tog hidrografskog procesa nastalo ime Plavno prije ravnici, a onda po njoj i selu. Prema tome bi ta dva istovetna toponima bila isključivo slavenskog porijekla, pa to nikako ne bi išlo u prilog Bulićevu

nabacivanju, da bi se tu mogao nalaziti municipium Splonum (Dionov Splaunum) na što ga je nesumnjivo naveo prizvuk Plavno, makar on to izričito ne odaje, nego protivrjeći Tommascheku, koji Splonum ubicira u Starom Majdanu u Bosni zbog obilja metala. A Bulić kaže, da su i u Plavnu pronađeni obilni tragovi metala,¹ iako to niotkuda nije potvrđeno. Istina je, da na istočnom dijelu te ravnice, u predjelu Međine ima dosta prostranih tragova naselja iz doba rimske dominacije, ali tadašnjem naselju, za koje Marun kaže da je bilo znamenito, do danas ne znamo imena.²

Selo se više puta spominje u srednjovjekovnim i novovjekovnim dokumentima, a njegov zabačeni i strateški položaj došao je naročito do izražaja za posljednjih godina turske dominacije u kninskoj okolici. Od vidljivih preostataka nekadašnjeg života u tom kraju još se vide: prehistorijske Gradine, Međine iz doba rimske dominacije, spolij iz starohrvatske crkve, koji je uzidan u zvoniku današnje crkve sv. Đurđa, srednjovjekovna utvrda iznad potoka Tukleča, a donedavno se vidjela i porušena kuća u komšiluku Šimića, kula »Kulinović-bega«.

O prošlosti Plavna nemamo dosada ništa pisano do li Zlatovićev topografski osvrt, koji je on napisao pod konac života. Tu je o Plavnu i o utvrdi Tukleču rekao ovo:

»3. *Tuklac – Tukleč – Plavno* ... uz dugu provalu, kud je morao biti put za Bosnu, na sjeverozap. kraju planine Orlovače, koja rastavlja Strmicu od Plavna, na strmu brijegu vidi se stari medašni grad Tuklac, spomenut u nagodbi Sigizmunda kralja sa Mlečanima g. 1433. Još mu je samo obla kula cjelokupna, te je seljani nazivaju *kadca*. Preostaje nešto zidina velike ograde i temelji kućišta. Sve je ostalo sa zemljom sraženo.

4. *Plavno*. Od grada Tuklaca na jug vide se velike ruševine grada Plavna, koji iza odlaska Turaka (1688) Mlečani još bolje utvrđiše i kao medašnu tvrđavu čuvali do pada skupnovlade. ... Serdar Šimić potpisivao se *Comandante della fortezza di Plavno* god. 1718. U istom selu nalazi se njegova tvrda kula.«³

Mi danas možemo da rečemo nešto više, a to stoga, što raspoložemo, iako malim brojem izvora, koji su se objavljivali naknadno, kao i zato, što su vršena makar nepotpuna terenska istraživanja.

Ime Plavna sačuvalo nam se u ispravama XV. stoljeća, a susrećemo ga prvi put g. 1423.⁴ Ono se u Srednjem vijeku skoro redovito javlja kao oznaka mještana, kad se navodi porijeklo nekog feudalca, odnosno funkcionara, kao na pr. Bojničića i Benkovića »de Plavno«. Tako se o Plavnu zna samo to, da su u njemu prebivali velmože, koji su obnosili sudačku čast, bili osobe povjerenja ugarskog kralja i kninskog kaptola. Oni se najprije i najčešće javljaju kao uvoditelji u posjed dobara, koja su u raznim mjestima nabavljale razne osobe.

¹ Frano Bulić, *Inscrizioni inedite. Bullettino di arch. e st. dalm.* VIII. Split, 1885, str. 18.

² L. Marun, *Ruševine crkve sv. Luke na Uzdolju kod Knina s pisanom uspoménom hrv. kneza Mutimira. Starohrvatska prosvjeta, nova serija I. sv. 3–4. Zagreb–Knin 1927, str. 278.*

³ S. Zlatović, *Topografske crte o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve. Starohrvatska prosvjeta II. Knin, 1896. str. 149.*

⁴ Thálloczy Lajos – Bárabás Samu, *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus*, I. Budapest MCMX, str. 196.

Prvi nam se javlja Juraj Bojničić »de Plavno« u prije spomenutoj godini, kad viceban Hrvatske Martin Suke naređuje kninskom kaptolu, da pošalje nekoga od svojih, koji će se pridružiti Jurju Bojničiću, Ivanu Kosinu iz Buzana ili drugim ljudima, koji se u ispravi navode, a koji su svakako osobe povjerenja vlasti. Oni imaju uvesti Katarinu, kćer velmože Ivana Cetinskog, a ženu Anža Frankopana, u posjed Zvonigrada i županije Odorja, što joj je otac založio za 2000 dukata,⁵ koje mu je (navodno) posudila. Ovdje se radi o smišljenoj akciji kneza Ivana Nelipića, koji ostavši bez muških potomaka, iznalazi razne načine, da osigura nasljedstvo golemih dobara kćeri i zetu. On obećava g. 1411. pismeno, da daje u miraz kćeri sav posjed (županije Cetinu i Ramu, pa utvrde: Klis, Čačvinu, Prozor, Kamičac, Ključ i Zvonigrad sa svim pripadnostima) s motivacijom »Quia grave est onus matrimonii supportare, nisi provideatur decenter«.⁶ Nelipić se bojao, da kralj Žigmund ne će priznati žensko nasljedstvo i stoga posini zeta, pa kad mu se i to činilo nedovoljnim, stade tobože zalagati dobro po dobro svojoj kćeri, jer bi mu ona posuđivala novac, koji je on trošio, kako kaže – na obranu od Turaka, Mlečana i drugih neprijatelja u službi i vjernosti svete krune kraljevine Ugarske. To je Nelipić prakticirao punih 12 godina sve do smrti (1435) povećavajući zajam i obnavljajući zalog, a pravno je to provodio preko vicebana Hrvatske i kninskog kaptola.⁷ Pri svakom zalaganju trebalo je zajmodavca, t. j. kćer mu Katarinu uvoditi u posjed, što se činilo u prisutnosti vicebanova i kaptolskog izaslanika, a vicebani su skoro neizostavno sa svoje strane delegirali ili predlagali Jurja Bojničića iz Plavna, za kojeg se u prijedlozima navodi da je homo regie serenitatis. Tako ga nalazimo g. 1423. pri uvođenju Katarine u posjed grada Zvonigrada i »provincie« Odorja,⁸ g. 1426. grada Klisa,⁹ g. 1428. gradova Kamičca, Ključa i provincije Petrovo polje,¹⁰ g. 1429. grada Omiša s tvrđavicom Visućem,¹¹ g. 1432. opet Klisa,¹² g. 1434. svih dosada spomenutih dobara i još Čačvine s Posušjem,¹³ i ponovo Cetinske županije sa Sinjem i Travnikom¹⁴ (danas Potravlje). Inače se taj Bojničić ne spominje ni u kakvoj drugoj javnoj prigodi.

Više poznata ličnost jest Toma Bojničić iz Plavna. Njega prvi put susrećemo g. 1439., kad je kao familiaris tada već udove Katarine i sina joj Jurja Frankopana došao pred kralja Alberta u Wroclaw i podnio na potvrdu dva dokumenta, iz kojih se vidi, da je Katarina poslije smrti Anža pozajmila banu Matku Talovcu 5000 forinti, a on joj založio grad Rmanj skupa sa župom lapačkom.¹⁵

⁵ L. c.

⁶ O. c. str. 166–7.

⁷ O. c. str. 193–255.

⁸ O. c. str. 196–7.

⁹ O. c. str. 294–5.

¹⁰ O. c. str. 214, 225.

¹¹ O. c. str. 229.

¹² O. c. str. 244, 246.

¹³ O. c. str. 253.

¹⁴ O. c. str. 254.

¹⁵ O. c. str. 314–16.

Tomaš Bojničić je obnosio čast vicebana za vrijeme banovanja Petra Talovca. Kao takav stoluje u Kninu i godine 1451. predsjedava banskom sudu u raspravi, koja se zbog vinograda zapodjela između Martina Dejaniševića s jedne, a Jurja Henčića i Andrije Kovača s druge strane.¹⁶ Svi su ti iz Srba u Lici, u blizini kojeg se nalazio vinograd, pa je interesantno, da je tu nekoć loza uspijevala, a danas nikako ne može.

Viceban Tomaš Bojničić godine 1453. naređuje, da kninski kaptol uvede u posjed zemalja Ladina i Nepčnja (valjda u okolici kninskoj?) nekog Pavla, Matiju, Radoslava, Stjepana i Ivana.¹⁷

Kad je umro ban Perko Talovac, ostadoše Klis, Sinj, Čačvina i Petrovac njegovoj udovi Margareti i malodobnim sinovima. Ostavši udovcem Stjepan, herceg sv. Save (Kosača), htio se oženiti banovom udovom, da bi se dokopao Klisa i drugih mjesta njenih sinova, pa tako da se približi Splitu, kojemu je inače želio postati knezom. Splitsani su se toga pobojali, pa su godine 1454. načinili sporazum s kastelanima banovih gradova i poslali taj sporazum na odobrenje Veneciji, kojim bi se ona obavezala, da primi u zaštitu banove sinove. Taj sporazum je napravljen s privolom vicebana Bojničića, a po njemu su se kastelani obavezali, da će na svako traženje i zahtjev splitskog kneza dignuti četiri zastave sv. Marka: u Klisu, Sinju, Čačvini i Petrovcu. Ktome obećao, da nikome ne će dati utvrda Knina i Laba,¹⁸ što je zapravo Bojničićeva obaveza, jer je on kao viceban držao Knin. No do svega toga nije došlo.

Jednom se spominje i Radoje Bojničić, koji je bio banski sudac u istoj raspravi, kojoj je predsjedao Tomaš g. 1451., i on je bio određen, da sa još dva druga suca ide na naličje u Srb.¹⁹

Godine 1487. banovac Ivan Pečiban zapovijeda kninskom kaptolu, da pošalje pred banski sud u Kninu svoga čovjeka, koji će suditi u raspravi između Keglevića i Vlaha radi posjeda Brdari (oko Zrmanje) i navodi, da će tu kao čovjek kraljeva povjerenja fungirati Juraj Marković iz Uzdojca (i danas je to selo na Kosovu polju kod Knina) ili Petar ili Juraj Bojničić iz Plavna.²⁰ Tu dvojicu Plavanjaca susrećemo još jednom godine 1495. Juraj kao kraljevski čovjek uvodi Ivana Keglevića u zemljišni posjed po raznim mjestima u županijama: kninskoj, lučkoj, lapačkoj, gackoj i zagrebačkoj.²¹ Petar Bojničić navodi se među ostalim svjedocima, kad se Juraj kretao u kninskoj županiji radi spomenutog posla.²²

Potkraj XV. stoljeća spominje se u Plavnu još jedan Bojničić, Franjo, za kojeg se kaže da je kninskom kaptolu poslao neka sudska pisma plemenskog stola (suda) županije lučke, koja su pisana slovenskim pismom (in litera

¹⁶ Đuro Šurmin, Hrvatski spomenici I. Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium JAZU VI, Zagreb, 1898. str. 193-6.

¹⁷ Š. Ljubić, Listine X. str. 17.

¹⁸ O. c. str. 25.

¹⁹ Šurmin, O. c. str. 195.

²⁰ Vjekoslav Klaić, Acta Kegleviciana. Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium XLIII. Zagreb 1917. str. 34.

²¹ O. c. str. 47.

²² O. c. str. 148.

sclaua conscriptas) sa zamolbom, da ih prepíše latinskim slovima i jezikom (in literam et linguam latinam).²³

Pored Bojničica spominju se u Plavnu i Benkovići u XV. i XVI. stoljeću. U jednoj ispravi iz godine 1468. navodi se, da je Ivan Benković iz Plavna kastelan Zvonigrada. Primijetiti je, da se on u toj istoj ispravi jednom spominje, da je »de Plavno«, a drugi put »de Tucarichi«.²⁴ Ne krije li se pod lošom transkripcijom tog posljednjeg toponima sam grad Tukleč? Godine 1486. neki Nikola Benković iz Plavna prisutan je pri ponovnom uvođenju u posjed Brdara, Batića i Konjščice Ivana i Petra Keglevića.²⁵ Bit će vjerojatno, da je taj Nikola otac Jurja Benkovića, koji je bio u rodu s Martinuševićima iz Bogočina u Promini kod Knina, oženivši se Katarinom, nećakom poznatog varadinskog biskupa Đure Utješinovića, diplomata i strančara u vrijeme borbi između kralja Ferdinanda I. i Zapolje.

Koncem XV. i početkom XVI. stoljeća Turci sve više ugrožavaju okolice Knina, dok g. 1522. Knin ne padne u turske ruke, a oko te godine jamačno i Plavno. Svakako godine 1530. u njemu je Murat vojvoda.²⁶

Period turskog nalijetanja općenit je za te krajeve i kao posljedicu nosi sobom ubijanja, osiromašenja, zatim emigraciju stanovništva, čime se gubi tradicija, a i historijska dokumentacija, pa zato malo što znamo o prošlosti. Sloj feudalaca u svim prigodama imao je svakovrsnu prednost, pa i tu, da je mogao migracijom nositi sobom bar dio svjedočanstva o privilegijama, ako ništa u nadi, da će se opet povratiti i da će mu to ponovo služiti, pa je tako nešto od toga danas sačuvano u raznim arhivima. Iz te građe ne može se ni izdaleka dobiti uvid u društvene pojave i promjene onoga doba i malo se šta, i to indirektno, može saznati o prilikama u životu širokog narodnog sloja. Mnogo više se u takvim dokumentima može čitati o prilikama u životu feudalaca. Samo jedan sačuvani dokument može nam baciti, iako mutno, svijetlo baš na sliku imovnih prilika feudalaca u Plavnu.

Prije spomenuta Katarina, žena Jurja Benkovića, kojeg se kći Peregrina udala za Ivana Budačkog, putovala je godine 1546. ujaku, nadbiskupu Đuri u Varadin u Ugarsku i tom prigodom očitovala u zagrebačkom kaptolu, da je kćeri i zetu ostavila u pohranu ovo: tursku kapu načinjenu od čistog zlata, jedan veliki viteški pojas od srebra načinjen (»more Bosnenzium«), dvije velike srebrne čaše s poklopcima, od kojih je jedna bila pozlačena, druga jednostavna. Zatim četiri srebrne starinske (»more vetusto«) čaše, četiri srebrna starinska vrča, koja se zovu »čāše«, osamnaest srebrnih starinskih žlica i devet srebrnih vilica (»wyllice«). Zagrebački zlatari su tada procijenili te predmete na 540 forinti.²⁷ Treba voditi računa o tome, da se ovdje vrlo vjerojatno radi samo o dijelu dragocjenosti, koje je sa sobom imala jedna izbjeglica, koja je davno pred dolazak Turaka napustila Plavno, i onda zami-

²³ Šurmin, O. c. str. 411.

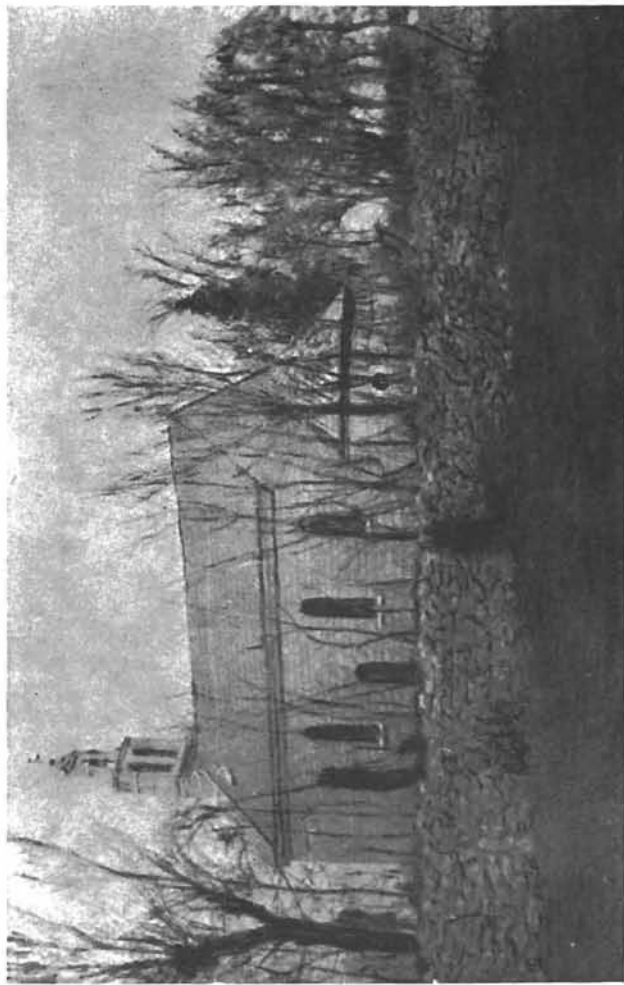
²⁴ Ljubić, Listine X, str. 406.

²⁵ Klaić, O. c. str. 28.

²⁶ Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium XXXV, str. 351-2.

²⁷ Emil Laszowski, Prilog historiji hrvatskih porodica Martinuševića, Utješinovića, Mišljenovića i njihovih srodnika. Vjesnik Kr. državnog arkiva u Zagrebu, n. s. VII, Zagreb, 1937, str. 154.

STIPE GUNJAČA: *Tinienisa archaeologica – historica – topographica I.*

Sl. 1. Sadašnja crkva sv. Đurđa u Padenama

Sl. 2. Arhitektonski dijelovi uzidani u crkvi do 1927. god.

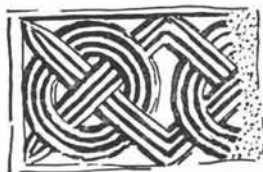
1

2

3

4

5

6

Sl. 3. Donji dijelovi crkvene pregrade

Sl. 4. Pleter uzidan u začelje parohijske crkve sv. Đurđa u Padenama

1

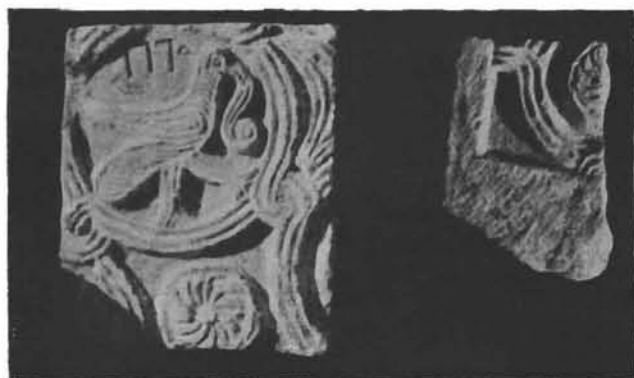
2

3

4

Sl. 5. Gornji dijelovi crkvene pregrade (br. 4 prema ostalima mnogo uvećan)

1

4

3

2

Sl. 6. Ulomci iz Kninskog Polja i Vrpolja-Vijole

1

2

3

4

5

6

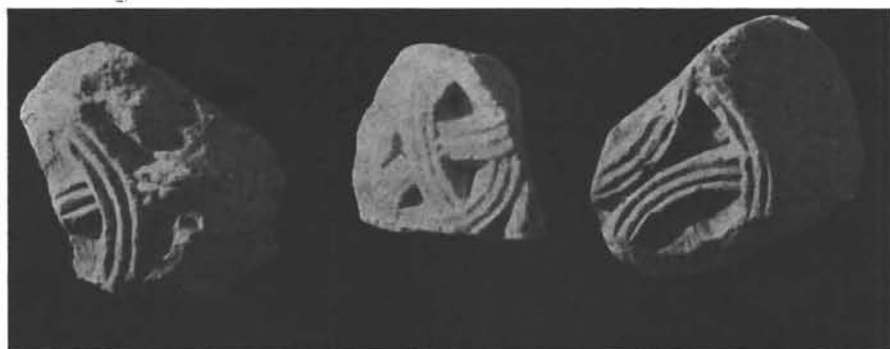
Sl. 7. Ulomci iz Vrpolja-Vijole

1

6

2

4

5

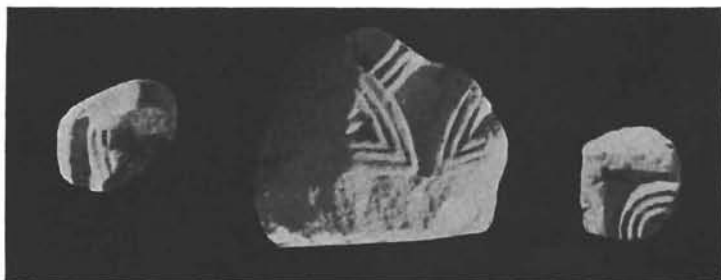
3

Sl. 8. Ulomci iz Vrpolja-Vijole

1

5

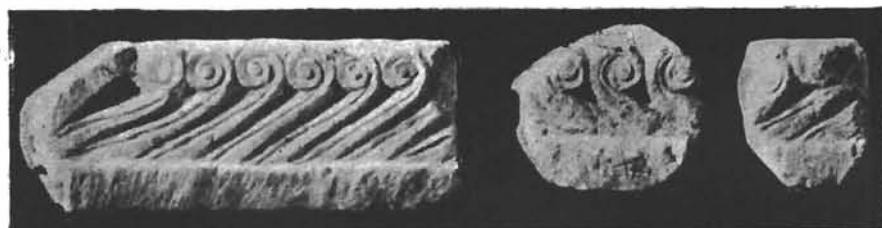

2

4

3

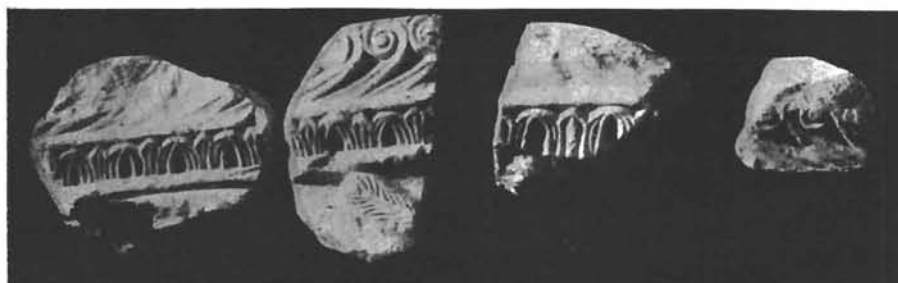
Sl. 9. Ulomci iz Vrpolja-Vijole

1

2

3

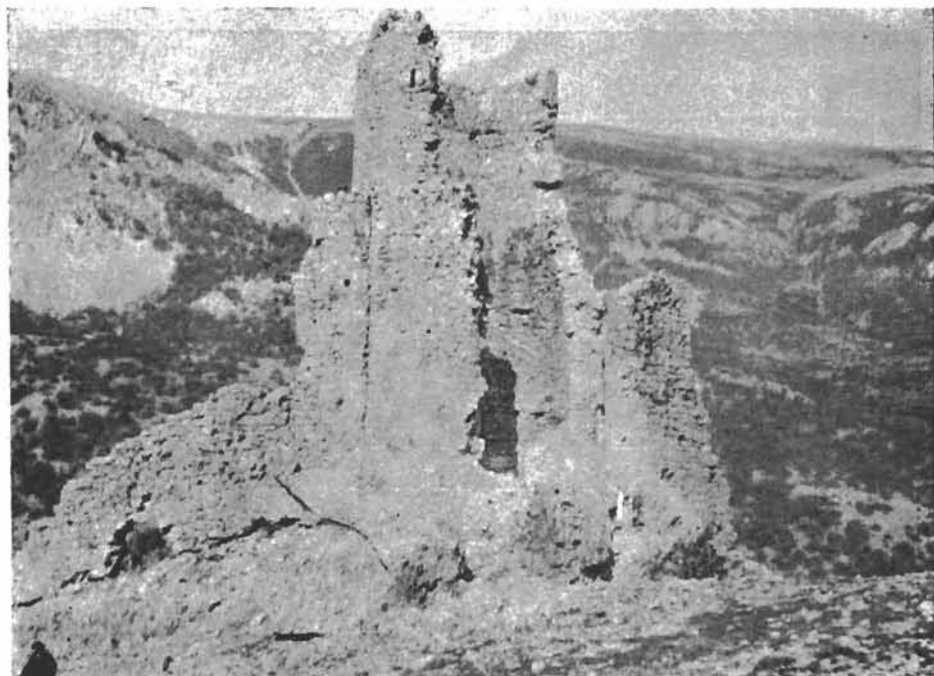

4

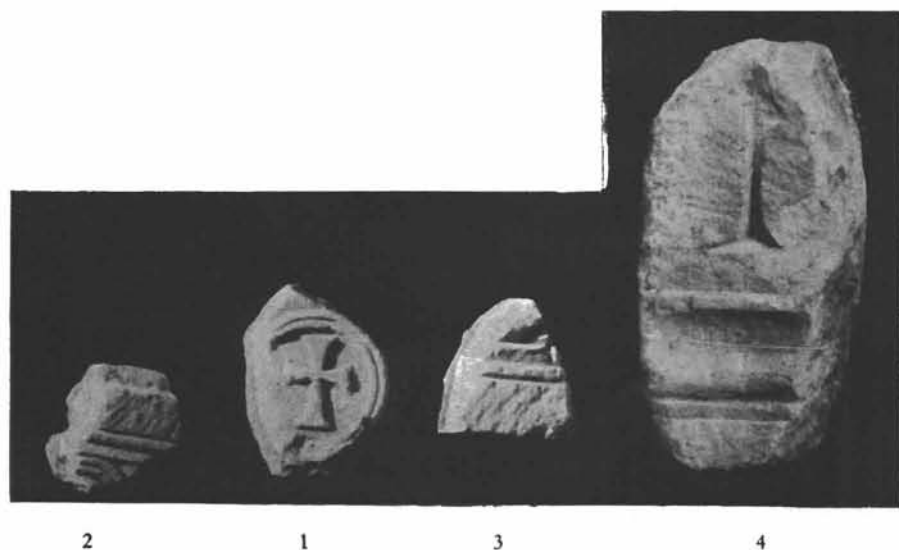
5

6

Sl. 10. Ulomci iz Vrpolja-Vijole

Sl. 11. Plavno »Turska kaca«

Sl. 12. Starokrščanski ulomci iz Plavna

Sl. 13. Krnji plutej iz Plavna

2

1

3

Sl. 14. Ulomci iz Plavna

Sl. 15. Gornji dio pluteja iz Plavna

2

1

3

Sl. 16. Ulomci iz Plavna

2

3

1

Sl. 17. Ulomci iz Plavna

STIPE GUNJAČA: *Tiniensia archaeologica – historica – topographica I.*

Sl. 18. Donji dio pluteja iz Plarna

sliti, što je sve njena pokretna i nepokretna imutka moglo ostati pod Turcima. Naravno, da dragocjenosti predstavljaju odraz opulencije, kojoj je osnovica u agrarnim dobrima, a izvor u trudu kmetova. No ipak vidimo po materijalu i naravi navedenih predmeta, da je ukus kod privilegiranog sloja kod nas bio na visokom stepenu i ravan srodnom sloju u drugim evropskim zemljama.

Provala Turaka učinila je kraj kontinuitetu srednjovjekovnog života u Plavnu, a turska dominacija, iako je novijeg datuma, nije ostavila mnogo spomena o daljoj prošlosti ovog kraja. Uzrok tome je općenit: loša administracija, česte borbe, pljačke, paljenja. Marin Sanudo u svom dnevniku bilježi, da je godine 1533. Murat Čehaja poslao nekoga od svojih, da u Plavnu postavi red na granicama, a on nije mogao proći, jer putovi nisu sigurni.²⁸ Radilo se dakle o tome, da je Plavno možda i više puta padalo iz ruke u ruku, jer se nalazilo u pograničju tadašnje turske ekspanzije. Naime imamo još jednu vijest iz iste godine, koja potječe od nekog opata Jurja iz Sibenika i taj kaže, da je u Plavno nahrupilo 800 hrvatskih konjanika, da su ga opljačkali, a da se Murat Čehaja povratio natrag sa svom vojskom, koju je poveo iz Bosne.²⁹ Bit će da je Plavno ovakve promjene doživljavalo najviše do pada Bihaća u turske ruke. Tako se Plavno utopi u turskom moru, a da nam se za cijelo jedno stoljeće u izvorima više ne pojavi. Znamo, da su Turci držali Plavno kao prilično uporište, naročito za posljednjih godina turske dominacije. U Plavnu je boravila obitelj Durak-begovića vranskog, koji je bio sandžak krčki i zapovjednik pograničja. To se zna po tome, što je on godine 1682. otišao u Plavno, da prisustvuje prstenovanju jedne od njegovih kćeri, koju je tu prosió Feratpašić.³⁰

Godina 1683. znači veliku prekretnicu i posljednji napor turske ekspanzije u Evropi. Poraz Turaka pod Bečom urodio je silnim elanom za protjerivanjem Turaka, naročito u Dalmaciji, gdje su na glas o turskom porazu oživjeli duhovi, što je urodilo jezivom panikom kod ovdašnjih Turaka. U toj fazi žena Durak-begova, kojoj su muž i sin bili na vojni pod Bečom, predigla je iz Vrane sve, što je držala za vlastitu upotrebu i udobnost, te se preselila u Plavno.³¹ Tu joj je prirodna zaštićenost i blizina Kninu, koji je bio u turskim rukama, pružala više sigurnosti. Pod sve većim strahom tursko pogranično stanovništvo seli u unutrašnjost sa svim svojim pokretninama. Krčki sandžak pobjegao je u Livno, a turska vojska, koja se nalazila u sjevernoj Dalmaciji, zbije se sprva u same tri tvrđave: Obrovac, Knin i Skradin, pa zatim u Plavno. Tu se povukla četa iz Vrane, koju su predali krajišnicima.³² No kad je planuo ustanak krajišnika protiv Turaka, nitko nije mogao zaustaviti narod od zalijetanja na turski teritorij, gdje se on osvećivao i plijenio. Kad su krajišnici, koji su se nalazili na pograničnom teritoriju, bilo mletačkom, bilo turskom, koncentrirali godine 1684. u Ostrvici, uzalud je Venecija pokušavala,

²⁸ Franjo Rački, Izvodi za Jugoslovensku poviest iz dnevnika Marina ml. Sanuda za g. 1526. - 33. Starine JAZU XXV. Zagreb 1892. str. 131.

²⁹ O. c. str. 132.

³⁰ Boško Desnica, Istorija kotarskih uskoka I. Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, treće odelenje knjiga XIII. SAN, Beograd 1950. str. 231.

³¹ O. c. str. 255.

³² O. c. str. 259; 264-6.

da ih odvrati od napada na Turke. Durak-begovica, koja je bila nastanjena u Plavnu, pošalje kurire mužu tražeći od njega pomoći u ovoj opasnosti, a muž joj odgovara, da miluje i miti raju, a ako ona to ne uspije, neka se onda odmakne od granice, jer joj on drukčije ne može pomoći, budući da je veliki vezir zauzet u Ugarskoj i Hrvatskoj, pa ne može slati vojsku u ove strane. Durak-begovici nije preostalo drugo, nego da napusti Plavno te se sa sinom i vrednijom robom povuče u Blagaj.³³ Na glas o njenu bijegu krajišnici se zalete u Plavno s namjerom da oplijene stoku, koja je tu bila sakupljena u velikom broju. Ali tome se opru Turci skupa s ostalim stanovnicima Plavna, jer krajišnici, zaslijepljeni željom za plijenom često nisu pravili razlike među njima. Plavanjci se, Turci i neturci, povuku u nekoliko kula i kad se krajiška prethodnica približila, ospu na njih vatru, pa ih 15 rane, a 15 usmrte. Među ovim posljednjima našao se i harambaša Tintor, začetnik ustanka. Ozlojedeni krajišnici povuku se puni bijesā na plavanjske neturke, protiv kojih su sada smišljali osvetu.³⁴ U tom žestokom okršaju istakao se krajišnik Kojadin Žepina iz Ravnih Kotara, koji je podsjedao Durak-begovu kulu u Plavnu i tom prigodom iz kule bio iz puške ranjen te je izgubio ruku. Obratio se stoga providuru za pomoć, a ovaj mu u znak velikodušnog priznanja dodijelio pomoć od – jednog dukata na mjesec u trajanju od jedne godine dana. Ta blagodarnost je motivirana tim, da bi Žepina tako utješēn mogao nastaviti svoj plodonosan rad (bio je dobrovoljac) i u drugim prigodama, te tako dati primjer drugima, da vide, kako se dobiva priznanje!³⁵

Do naumljene osvete krajišnika ipak je došlo, pa malo vremena poslije svoga poraza navale oni iz Obrovca na Plavno i bez osjetljivih gubitaka odvuku odatle 1000 glava sitne stoke.³⁶

Međutim, turski pritisak i val općeg pokreta u narodu protiv Turaka nije mogao ostaviti izolovane Plavance neturke, pa su se utekli providuru i ponudili se, da će prijeći na mletački teritorij. Jedina im je smetnja bila u tome, što su se bojali, da im se krajišnici ne osvete radi nedavnog otpora, zbog čega je od njihove ruke poginulo nekoliko krajišnika, pa sad stavljaju kao glavni uvjet, da im se zagarantira nepovredljivost. Providur objeručke prihvaća njihovu riješenost, da prijeđu na mletački teritorij i da budu mletački podanici, te ih osigurava, da mogu slobodno doći s obiteljima te se tako ukloniti od turskog jarma, a ni od koga im ne će prijetiti opasnost. Plavanci, jer su se bojali da ih Turci ne sustignu, kad se upute,³⁷ tražili su osiguranje, a providur je odgovorio, da će krajišnici izvršiti formalni napad u turski kraj u vrijeme, kako oni žele, i tako će oni imati siguran i slobodan prolaz, ali da se paze, ako zanemare tu prigodu, jer onda ne će biti na snazi nijedno obećanje i s njima će se postupati kao s neprijateljima.³⁸ Nije mi poznat izvor, iz kojeg bih znao, da se tom prigodom ostvarila seoba Plavanaca na mletački teritorij,

³³ O. c. str. 320.

³⁴ O. c. str. 321.

³⁵ O. c. II str. 5.

³⁶ O. c. I str. 344.

³⁷ Između Plavna, gdje su bili Turci i Ostrvica, u kojoj su bili krajišnici, bila je tada praktično »terra nullius«, u koju su se zalijećali i jedni i drugi, pa je kroz taj kraj trebalo osiguranje.

³⁸ O. c. II. str. 18.

što praktično znači u Kotare. Ali iz jednog dokumenta, koji je šest godina mladi (1692), vidi se ipak, da je u međuvremenu Plavno opustjelo. Bit će da se seoba tadašnjeg stanovništva ipak zbilja, ako ne godine 1684., a ono u najmanju ruku za bitke kod Knina g. 1688., kad je kraj oko Knina bio gotovo pust, a sami Turci napustiše Plavno te godine.³⁹

Dokumenat iz godine 1692. pruža nam veoma važan podatak za utvrđivanje starosti i porijekla sadašnjeg stanovništva u Plavnu. Tada su stanovnici sa turskog teritorija iz mjesta Bilaja (kod Petrovca u zapadnoj Bosni) i okolice na osnovu ugovora, koji su načinili s Venecijom, krenuli na mletački teritorij. Bilo ih je pet hiljada, a predvodili su ih Pavao Đurić, Nikola Pirić i Todor Zorić. Stanovništvo, koje je prebjegavalo iz Bosne i Like, smještala je republika na novostečeni, ali i otprije skoro pust teritorij. Ovi Bilajci su prema ugovoru napustili turski teritorij iskrvavivši se prethodno s Turcima, a prema tom istom ugovoru bila im je također utvrđena i nova postojbina i date su im zemlje u Plavnu, Zrmanji, Pađenama, Mokrom Polju i u Otonu. Stanovnici će za uživanje zemlje plaćati desetinu, a trojici glavara, koji su dobili po deset dukata i mjesečne obroke dvopeka,⁴⁰ priznat će se izvrština kod premjeranja zemalja.⁴¹ Tako doznajemo, da su sela: Plavno, Zrmanja, Pađene, Mokro Polje i Otok, koja su jedna drugim susjedna, pod kraj XVII. stoljeća ponovo naseljena stanovništvom iz okolice Bilaja u Bosni. Doznajemo i to, da su oni, koji su bili pod vodstvom prije kneza, a kasnije kolonela Pavla Đurića, naselili Plavno. To znamo po tomu, što su Đurići danas u Plavnu. Njihov komšiluk je najveći, a smješteni su usred sela na najplodnijem dijelu polja. Pod njihovim kućama su Međine, na kojima su ostaci iz rimskog i starohrvatskog doba. Zauzeli su dakle položaj, koji je davno bio uočen kao najudesniji, a glavlar Pavao Đurić sigurno je imao privilegij, da izabere najbolju poziciju. Ta ne će biti izmakla prije ni Durak-begu, pa je tu najvjerojatnije i u tursko doba kontinuirao centar. Potvrda bi bila u tome, što se novi privilegovani čovjek obično ne muči oko izbora dobra, jer u tome redovito nasljeđuje prednosti, koje je njegov prethodnik već imao.

Dvije godine poslije doseljenja novih stanovnika u Plavno generalni pro-vidur za Dalmaciju Dolfin postavlja nekog Janka Vrsalja za harambašu jednog skupa od pedeset obitelji u Plavnu, a to zato što je on u Plavanskom polju sagradio jedan jaki pojasni zid (recinto), koji štiti sve te porodice od svakog neprijateljskog napada.⁴² U tome je dokaz, da su nemirna vremena za Plavno još trajala, a to je bilo svugdje u pograničju do Karlovačkog (1699.), odnosno Požarevačkog (1718.) mira. Karlovačkim mirom Plavno opet pripame Turcima, a kad je g. 1715. opet planuo rat između Turaka i Venecije izgubiše Turci Plavno zauvijek.⁴³

Ništa od toga što smo dosada o prošlosti Plavna izložili, nije ostavilo traga u tradiciji na terenu. Današnje stanovništvo zna samo ovo:

³⁹ O. c. str. 350.

⁴⁰ O. c. str. 285.

⁴¹ O. c. str. 286.

⁴² O. c. str. 311.

⁴³ Giovanni Cattalinich, Storia della Dalmazia III. Zadar 1835. str. 162, 166.

Položaj kod »Turske kace« zove se »Gradske njive«. Danas se u komšiluku Simića nalazi srušena kula, koja se zvala kula Kulinović-bega. Dalje, da je u Plavnu bila kraljica Neda, koja je imala sedam dvorova pod komšilukom današnjih Opačića (prije Munimagarci). Da je u »Turskoj kaci« stajao Kurin-beg, od koga je nastalo ime današnjim Kurajicama, a Oton-beg stajao je u susjednom selu Otonu, po kojemu se prozvalo to selo, pa Keglević-beg u Kegalj-gradu (u Mokrom polju), Strmić-beg u Strmici, a Zečević-beg u Zečevu.

Vidimo, da je ta tradicija samo mutna remeniscenca na tursko doba, a da je sve to domišljanje primijenjeno nazivanjem toponima po navodnim begovima. Neki toponimi su poznati iz predturskog doba kao Oton (u dokumentima Hoton) ili Kegalj-grad, iz kojeg su poznati Keglevići. U tome se sadržava i još jedan dokaz, da su novi stanovnici sjeli na pusto tlo i nisu ni od koga mogli ubaštiniti tradicije, a da tako nije bilo, ispoljio bi se bar koji momenat iz tradicije, koja bi pripadala vremenu prije najnovijeg doseljenja. Da vidimo sada, što se postiglo istraživanjem na polju srednjovjekovne arheologije:

Prvi je na teren stupio Zlatović godine 1889., valjda prigodom sakupljanja podataka za svoju radnju »Topografičke crtice«, od čega je u arhivu Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika ostala crtanka, na kojoj je on skicirao »Tursku kacu« ili grad »Tukleč« kako je on naziva. Taj posjet sam spominje i kaže »Skoro obađosmo ruševine starih hrvatskih gradina Otona, Tuklača u Plavnu i Kegljevića grada u Mokrom polju i kod svih tih mjesta namjerismo se na davna grobišta, crkvine i manastirine, gdje opazismo komade ornamentike od IX. do XI. vijeka«. ⁴⁴

Godine 1893. Plavno prvi put ulazi sa starohrvatskim nalazom u Marunove zabilješke. Tada mu je Jovan Jovičić donio dio mjedene naušnice, koju je izvalio plug na oranici »Brežine« i kazao mu, da tu ima ruševina. ⁴⁵ Potkraj jeseni iduće godine obavještava Maruna seljak Toma Đurić, da kraj njegove zemlje kod mlinice postoji groblje sa stećcima i da na tom groblju ima ostataka zidova. ⁴⁶ Dne 18. XII. 1894. Marun obilazi Plavno te o tome bilježi: »U Plavnu kod mlina Đurića ima starohrvatsko groblje sa stećcima, a na istome opažaju se klačarde, istinit dokaz porušenih zgrada. Groblje je bilo prvotno veoma opsežno, ali zadnjih godina dobrim dijelom iskrčeno je u oranice. Ipak na oranicama ostadoše grobovi, ali bez nadgrobnih stećaka, pošto oni biše odvezeni i u druge svrhe uporabljani. Orući na oranicama seljaci se češće namjeravaju na naušnice. Niže groblja sa podnevne strane po oranicama opažaju se klačarde, osobito na oranici Vase Đurića. Ovdje stekoh uvjerenje, da je mogla ležati koja starokršćansko-bizantinska zgrada i pred hrvatskim dobom ... Na mlinu kod groblja ... ima uzidan jedan mali ornamentalni ulomak naličan ornamentu u unutrašnjosti crkve sv. Đurđa uzidanom u Kninskom Polju. Đurić Petar prodao mi ulomak natpisa »NIME M« (anime mee). Đurić Nikola izvadio mi je iz kuće uzidan ulomak ciborija s krstom. Đurić Vaso ima u kući četiri prikladnja od stupova otprilike 30 cm u pro-

⁴⁴ S. Zlafović, Dopis od 20. V. 1889. Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva XI. Zagreb 1889. str. 86.

⁴⁵ Marun, Starinarški dnevnik u arhivu Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika. Pod datumom od 21. V.

⁴⁶ Isto pod datumom 26. 8. 1894.

mjeru. Ima još pokoji građevinski ulomak, ali bez ornamentike. Đurić ... (?) prodao mi ulomak pletera, koji je on nekad ponovio ostrim maljem ... U kući Tome Đurića Stevanova ima jedan kapitel, koji mi je obećao donijeti. Svi kameni predmeti uzeti su sa ruševina u groblju ... Jovan i Todor Jovičić 20. V. lanjske godine našli su dvije naušnice na svojoj oranici zvanoj »Brežine«. Ovdje još nisam bio.⁴⁷

Marun dalje u dnevniku navodi različite slučajne nalaze. Kao nalazišta starohrvatskih predmeta navodi: Đurića groblje u Medinama, Starčevića njivu i Podvornicu. Na Medinama je slučajno pronađeno: g. 1895. jedna naušnica, g. 1896. 1 lokot, g. 1898. 2 nožica i 1 ostruga, g. 1899. 1 naušnica, g. 1900. vršak dvosjeklja mača, g. 1901. 1 naušnica, g. 1902. nekoliko ulomaka pleterne plastike, a g. 1903. par željeznih ostruga i ulomak tegurija. Na Starčevića njivi nađena je slučajno jedna pozlaćena naušnica od srebra g. 1903. Iste godine nađena je kasnosrednjovjekovna ostruga na Podvornicama.⁴⁸

Učestali nalazi u Medinama dali su povoda, da se g. 1896. napiše: »Društveni predsjednik zadnjeg vremena namjerio se u Plavnu kninske općine na starohrvatsko groblje sa stećcima i sa zavaljenom crkvom, gdje je našao jedan epigrafski i nekoliko ornamentalnih ulomaka iz doba narodne samovladavine, te je odmah naćeo pregovore, kako, kada sredstva dozvole, da tu budu provedene sistematićne iskopine.«⁴⁹ Iskapanje je imalo početi u ožujku 1896. god., ali »budući nastale nepredvidive zapreke, iskopavanje je bilo odgođeno.«⁵⁰ S tih zapreka došlo je do parnice, koja se g. 1899. okonćala.⁵¹ Iako je u izvještaju o tom sporu napisano, da će se u zgodno vrijeme iskopavanje moći nastaviti, što se odnosilo na ćekanje, da se uzrujani duhovi smire, iskopavanje je izazvao vlasnik jedne ćestice u Medinama, Toma Đurić. Iz Marunova dnevnika se vidi, kako je on g. 1902. krćio na groblju u Medinama te našao nekoliko arhitektonskih ulomaka srednjovjekovne crkve, na što je Marun zaustavio krćenje, dozvolivši mu, da izveze »zid groblja, što je s podnevne strane.«⁵² Mora da je od tog Đurićeva rada poteklo iskopanje i obavijest: »Starohrvatska bazilika u Plavnu. Ove godine je naše društvo pod upravom svojeg predsjednika O. L. Maruna preduzelo sistematsko (!) iskopanje ruševina stare crkve u Plavnu na sjever Knina. Iskopavanje je dovršeno, te će se postignuti uspjesi ćim prije objelodaniti. Šteta što se ni na tom mjestu nije našao nijedan ćjeloviti natpis uz mnogobrojne uresne i natpisne ulomke.«⁵³

Godine 1904. Marun bilježi, da je u društvu Frane Radića pošao u Plavno. da pregleda »ruševine na starinskom Đurića groblju«. Valjda je tada (2. VI.) došlo do odluke, da se radom nastavi. Pod datumom od 25. II. 1905. u dnevniku nalazimo zabilježeno: »Toma Đurić našao u gromili, gdje je društvo provodilo iskopine slijedeći ulomak rimskog natpisa.« A pod nadnevkom od

⁴⁷ Isto pod navedenim datumom.

⁴⁸ Sve u Starinarskom dnevniku pod navedenim godinama.

⁴⁹ Izvještaj upraviteljstva Hrvatskog starinarskog društva u Kninu o društvenom radu i napretku kroz zadnji tromjeseć. Starohrvatska prosvjeta I. Knin, 1895. str. 124.

⁵⁰ Razne vijesti. Starohrvatska prosvjeta II. Knin, 1896. str. 65.

⁵¹ Izvještaj upraviteljstva Hrvatskog starinarskog društva u Kninu o društvenom radu i napretku kroz g. 1899. Starohrvatska prosvjeta V. Knin, 1900. str. 49.

⁵² Starinarski dnevnik, pod datumom od 15. XI. 1902.

⁵³ Razne viesti. Starohrvatska prosvjeta VII. Knin 1903. str. 104.

7. VI. 1906. zabilježeno je: »Bio sam u Plavnu pregledati završene iskopine na groblju Tome Đurića«. Iz toga se vidi, da je Marun tek g. 1906. smatrao iskopine na Đurića groblju završenima.

Medutim, u citiranim štampanim obavijestima spominje se »zavaljena crkva«, »Starohrvatska bazilika u Plavnu« i »ruševine stare crkve«, a u stvari do danas nije jasno, da li se ušlo u trag ostacima crkvene arhitekture. Ne postoji ne samo nikakav nacrt, nego i nikakva skica, niti fotosnimak. Na terenu nijedan seljak ne zna za tragove crkvene arhitekture, a stariji ljudi, koji se još sjećaju arheoloških zahvata, tvrde, da se temelji crkve uopće nisu pronašli. Takav nalaz naprosto niječe i sam Marun u kasnijoj bilješci, koju i zbog drugih podataka ovdje u cijelosti navodim: »1906. 20. VII. dao sam kopati na gromili Save ud. Vase Đurića u Plavnu tik Đurića groblja, gdje nagađam, da bi se mogli naći ostaci starohrvatske bazilike. Po gromili ima kasnijih grobova. Radilo pet radnika. Toliko i dne 21. Našlo se četiri groba, a u dva groba po par filigranskih srebrnih naušnica. Našao se i srebrni novac S. Ludovicus. Suviše sedam sitnih ulomaka ornamentike na kamenu, odnosnih na nadgrađenu baziliku. Dva su ulomka od bijela mramora. Započeto je s dubinom od 1,50 m.« Ovdje se dakle Marun tek nada, da bi se mogli naći ostaci crkvene arhitekture, pa vidimo, da im godine 1906., ma šta se prije nuzgredice o bazilici spominjalo, još uvijek nema traga. Čini se, da pitanje ostataka crkvenih zidova i dalje muči Maruna, pa se opet vraća i g. 1906. i 1909. daje istraživati na trećem mjestu. Tom prigodom je opazio i spolij ugrađen u zvonik sadašnje crkve sv. Đurđa, o čemu sve u dnevniku bilježi: 1906. 22. X. Bio sam u Plavnu. Sredstvom tare (skele) ispeo sam se van pod kupolu zvonika pravoslavne crkve sv. Đurđa, te razgledao ulomak starohrvatskog ciborija (tako su tada kod nas nazivali zabat, tegurij), uzidana nad zapadnim licem srednjeg stupa kupole (iznad stupa bifore pod kupolom) istoga zvonika. To je gornji dio ciborija. Na sredini njegovoj uklesan je iz pletera običan križ, iz gornjeg dijela svakog kuta križa izviru zračni trakovi, a pod donjima sa svake strane stoji golubica kljujući u križ. Nije imao natpisa. Jedan ulomak sasma sličan imamo u muzeju, te je našast na Đurića groblju tokom naših iskopina, pa se sa vjerojatnošću daje nagađati, da kad se gradio zvonik, da je ovaj ciborij bio donesen s istoga Đurićeva groblja... Zatim obašao sam položaj iskopina niže spomenutog groblja, gdje je u zadnjem kolovozu Gnjatija Simić nešto na društveni račun kopao«.

O zahvatu, koji je načinjen g. 1909. Marun u dnevniku među ostalim piše: »1909. 30. III. Dao sam opet nešto kopati sa sjeverne strane starohrvatskog groblja u Plavnu „Đurića groblja“, i to na oranici Opačića (?), iduć u potrazi za starohrvatskim grobovima. Radnici slučajno namjerili se na desetak rasijanih grobova, kojima sa površja bili su dignuti svi znakovi. Grobovi su prosti od poredanih na sad kamenja. U trima našlo se priloga. U jednom srebrno pozlaćenih komada 5, trokutnih komada 5, pačetrovnihi komada 2, te jedna omanja četvrtasta pločica. U jednom dvije naušnice prema našem popisu pod br. 81,⁵⁴ ali tom razlikom, što na karičici jedne naušnice uz glavno zrno

⁵⁴ Fra Lujo Marun, Popis naušnica (ukosnica, minduša) Prvoga muzeja hrvatskih spomenika u Kninu. Starohrvatska prosvjeta V. Knin, 1900. str. 67.

ima provučeno modro kockasto zrno od stakla, dok na drugoj to nema. Uza nje našao se i jedan mjeden masivan prsten-vitica. U jednom našaste dvije srebrene naušnice slične našem popisu pod br. 77.⁵⁵ U jednom jedna srebrna pozlačena naušnica slična našem popisu pod br. 228,⁵⁶ ali u tehnici ipak ima neka razlika. Uz ovu našaste tu i dvije proste mjedene vitice. U jednom jedna naušnica od proste mjedene žice, a u drugom opet takve dvije. Pošto istraživanje nije na uspjehu potpuno odgovorilo, obustavilo se daljom radnjom.

S tim je završen svaki dalji zahvat u Plavnu i u dnevniku se navode samo slučajni nalazi. Neprežaljivo je, što je pod nadnevkom od 17. V. 1907. zabilježio slučajan nalaz ulomka fibule »iz doba seobe naroda, koja je po srijedi ornamentirana našim običajnim pleteterom – žicom, a glavica joj je ukrašena sa tri raznobojna kamena. Nadena je na zemljištu«, a to zemljište nije označeno u dnevniku. Navedeno je još, da je 4. XI. 1909. god. Toma Đurić donio dva para srebrnih naušnica, koje je našao na istom groblju, a 25. VI. 1910. opet dvije srebrene naušnice s istog položaja. To je ujedno zadnji srednjovjekovni nalaz u Plavnu, koji je u dnevniku registriran.

Iz svega dosadašnjeg vidi se, da se rad izvodio rastrgano, da se Marum malo zadržavao na terenu i da je skoro sav posao izvodio seljak Toma Đurić. Takvu praksu je Marum inače provodio, jer je bio spriječen drugim poslovima, a ovdje se i manje navraćao ne samo stoga, što je Plavno dosta udaljeno i izvan ruke, nego i zbog animoziteta, koji se stvorio pomenutim sporom. Imajući to u vidu postaje dobrim dijelom i shvatljivo, zašto se nije ušlo u trag ostacima crkvene arhitekture. Ne bi se do kraja mogla isključiti mogućnost, da je na Đurića njivi plitko kopano, a u svakom slučaju staro groblje nije do kraja istraženo, što nam dokazuju nalazi naušnica poslije zadnjeg zahvata. Tako bez dvojbe ostaje otvoren problem daljeg istraživanja okolnog terena, a dakako i revizije dosada istraživanoga.

Koncem ožujka i početkom travnja g. 1954. reambulirao sam Plavanjsko polje u društvu dra. Mate Suića, direktora Arheološkog muzeja u Zadru i prof. Julija Grabovca, tadašnjeg kustosa Muzeja hrvatskih starina u Splitu. Na terenu smo konstatirali, da Đurića groblje zauzima vrlo malu čest Medina i da taj naziv pokriva velike površine kulturnih naslaga. Đurića groblje je danas potpuno izmijenilo fizionomiju, te se poslije ranijih iskapanja ne vidi karakter srednjovjekovnog lokaliteta. Sadašnji je vlasnik pretražene njive Ilija Đurić, sin pok. Tome. Ta njiva se nalazi nedaleko od potoka Tukleča, a s njegove desne strane, tako da je od potoka odvaja pašnjak. Sjevernu joj među čini dugačka gomila, po kojoj se susreće malter i sedra. S južne strane te njive nalazi se suhozid, a iz njega viri stećak, koji, kako seljaci tvrde, nije nikada pokretan. Na istoj strani te njive nalaze se ulomci drugog stećka, što ga je Ilija Đurić raskomadao upravo nekoliko dana prije naše reambulacije. Ispitali smo starije seljake, da li se sjećaju, je li sva gomila pretresena u svoje doba, ali se oni nisu složili u iskazivanju. Jedni kažu, da jest, a drugi, da je samo djelomično pretražena. Vlasnik tvrdi, da je onaj razlupani stećak našao pod gomilom, kao i to, da na njivi ima još grobova, koji nisu pretra-

⁵⁵ Isto. Starohrvatska prosvjeta VI. Knin, 1901. str. 30.

⁵⁶ Isto. Starohrvatska prosvjeta VII. Knin, 1902. str. 43.

ženi. Dalje je naveo, da je u gomili pred nekoliko godina našao jednu naušnicu i novac, koji bi prema njegovu opisu bio srednjovjekovni.

Na susjednoj njivi Jovana Đurića, pok. Cvije opažaju se grobovi, a ispod gomile opet jedan stećak.

Obišli smo ujedno i položaj kod crkve sv. Đurđa i konstatirali, da se onaj komad uzidanog tegurija na pročelju zvonika, što ga spominje Marun, sada lošije raspoznaje zbog čestog bojenja crkve i zvonika. Ujedno smo primijetili, da se u kompleksu današnjeg groblja, koje je opasano suhozidom, na zapadnoj strani nalazi starijih grobova. Također na samom putu, koji od mosta vodi uz južni zid groblja, stoje razom površine puta dva groba, kojima vire obložnice, a pokrivne ploče nestale su im vodom ili prometom.

Sa druge, sjeverne strane groblja nalazi se duboko korito potoka, a na njivama preko njega nailaze seljaci na grobove.

Pogledali smo i Starčevića njivu, koja je danas vlasništvo nasljednika pok. Marka Alfirevića. Ona se nalazi sjeverozapadno od Đurića groblja. Na vrhu njive opaža se zatrpani rimski obzidani grob, za koji Marun u bilješci od g. 1903. kaže da se slučajno našao. Prema onom nalazu naušnice može se pretpostavljati, da se na antiknu nekropolu mogla nastaviti srednjovjekovna.

Nismo mogli ući u trag nalazištu spomenute ostruge na Podvornicama, jer je Podvornica širok prostor ispod više rastrkanih komšiluka, kako se to dobro vidi i na spec. karti iz g. 1934.

Nije se ništa dalo utvrditi ni u Brežinama, jer se današnji Jovičići ne sjećaju nikakva nalaza.

Pored tih arheoloških položaja reambulacijom smo pronašli i druge:

1. Gradina. S lijeve strane potoka Tukleča, kod Đurića kuća na vrhu stozaste glavice, koja se nalazi između dvije drage, postoji Gradina, a s njena položaja Marun nekoliko puta u dnevniku bilježi nalaze iz prethrvatskog doba. Pristranak Gradine, koji je orijentiran prema Plavanjskom polju, danas se naziva Selište, pa bi taj naziv mogao biti u vezi sa srednjovjekovnim naseljem Plavna ili pak onog recinta, što ga je obzidao Vrsalj.

2. Torbičine kuće. Na njivi Nikice Torbice blizu Modre pećine, a do Torbičinih kuća, naišlo se prošle godine oranjem na jedan grob, koji se nije otkrivao. Treba vidjeti, radi li se o starohrvatskom grobu uopće, odnosno o nekropoli.

3. Glavičica. Na ravnici istočno od Torbičinih kuća nalazi se Glavičica, koja se jedva primjetno izdiže nad okolinom. Tu je njiva Laze Torbice, na kojoj je g. 1952. traktor naišao na više grobova, te na površinu izbacivao ploče i kosti. Seljaci nisu išli za tim, da gledaju na priloge i ne spominju nikakav drugi nalaz. Možda se i tu radi o srednjovjekovnoj nekropoli.

4. Francusko groblje. Penjući se iz Plavanjskog polja uz brijeg prema Benderu s desne strane puta i tik njega ispod kuće Jove (Lukičina) Opačića, a na njivi Steve Vunduka nalazi se duguljast izbrežak, visok 2-3, a širok 4 do 7 m, i na njemu iz zemlje strši više uzglavnica i donožnica od grobova. To se zove Francusko groblje, iako seljaci ne znaju ništa reći, što bi s Francuzima bilo u vezi. Vjerojatno je to dosta nov naziv za starije groblje, a pripisivanje drugim narodima Turcima, Ciganima, Francuzima i slično znači toliko, da današnje stanovništvo nema s time ništa, t. j. da se tu pokapalo prije dose-

Ijenja novog stanovništva. Čini se, da ima grobova i na susjednoj njivi preko puta, pa bi to bio eventualno dokaz, da je stariju nekropolu presjekao današnji put, što u praksi na više mjesta susrećemo.

5. Turska kaca. Iznad duboke drage Tukleča u sjeveroistočnom dijelu sela, na koti 665 brda »Velika strana« nalaze se ostaci kule, koja je na austrijskoj spec. karti ubilježena kao »Turska gradina«. Danas je narod zove »Turska kaca« valjda zato, što čest s okruglom osnovom strši poput bačve (kaca = vrsta bačve bez izbočine, trbuha). Utvrda je građena u više faza, a najstarija čest je okrugla kula, koja se sačuvala u visinu do 15 m. Radius unutrašnjosti iznosi 4 m. Pri dnu je zid debeo 105 cm, ali se nad prizemljem sužuje naglim zasjekom u istoj razini. Uz kulu su sa strana naknadno dozidani zidovi i nisu s njom organski povezani. Ti zidovi zatvaraju skoro pačetvrtast prostor, koji se proteže niz pristranke gudure, te ta utvrda ima istu stratešku poziciju kao niz utvrda uz kanjon rijeke Krke. Na jedinoj pristupačnoj strani, s juga, postoji pred kulom jarak u vidu prosjeka u litici. Šteta, što su zidovi tog utvrđenja u jako trošnom stanju, na mjestima su odmah iznad temelja podrovnani, tako da prijeti opasnost, da se u velikim blokovima odrone, ako se što prije ne pristupi njihovom konzerviranju. (Sl. 11).

Sada da se osvrnemo na arheološke nalaze. Od svega nalaza ništa iz Plavna dosada nije objavljeno, izuzev nekoliko naušnica, koje je, vidjesmo, Marun kataloški iznio. A pronašao se lijep broj kako arhitektonske, tako i kovinske građe, pa ovdje opisujem kamene preostatke, a zbog ograničenog prostora ne mogu opisati i kovinske, što ću učiniti u drugom dijelu ove radnje.

Prema postojećem arhitektonskom nalazu signiranom pod Plavno moramo suditi, da se tokom zahvata naišlo i na fragmente iz starokršćanske crkve. Kako nam se nikako ne spominju ostaci zidova, ne možemo znati, da li su starokršćanska i starohrvatska crkva bile dva posebna zdanja ili se starokršćanska crkva adaptirala, odnosno na njenim preostacima kasnije sagradila starohrvatska. Svakako imamo četiri pouzdana preostatka, koji govore o postojanju ranije crkve.

1. Ulomak imposta s ostatkom čela. Visok 18, širok 22, a debeo 19 cm. Materijal je od sitnozrnatog vapnenca. Ima živu površinu na gornjoj i jednoj bočnoj strani. Na kosoj površini lica nalazi se plitkoreljefni krst, kojemu se krakovi od sjecišta prema završecima šire. Krst je uokviren kružnim vijencem (crux coronata), koji je duž sredine profiliran žljebićem. Vijenac nije čitav, ali se sačuvao preko polovice, pa se zna, da mu je promjer iznosio 17 cm. (Br. 1 na sl. 12).

2. Ulomak pluteja od sitnozrnatog vapnenca, napukao od vatre. Dug je 17, širok 15,5, a debeo 9 cm. Ima jednu živu stranu, a na drugima je fraktura. Na toj živoj strani nalazi se rebro duž preostale visine, koje je široko 4 cm, a odskae 2,5 cm od površine. Na licu se nalazi okvirna letva široka 8,5 cm. Prema unutrašnjosti je profilirana tako, da jedan profil ima oblik poluoblog štapa, a drugi letvicu kose površine. U unutrašnjem polju preostale su česti dekora od kružne trake, koja je duž sredine profilirana žljebićem, a između tog preostatka i letvice nalazi se klinast preostatak drugog motiva. (Br. 2 na sl. 12).

3. Ulomak vjerojatno istog pluteja, na licu pocrnio od vatre. Dug je 14, širok 12, a deo 9,5 cm. On također ima jednu živu stranu, a na drugima je fraktura. Nema rebra kao prednji, a ostalo je isto, pa i sami preostaci ornamenta. (Br. 3 na sl. 12).

4. Ulomak pilastra od bijelog sitnozrnatog vapnenca. Dug je 29, širok 16, a ostatak debljine iznosi mu 19 cm. Otučen je sa svih strana osim na dnu.

Lice je pri dnu profilirano, a u polju se vidi ostatak donjeg kraka križa duga 13,5 cm, koji se na dnu širi. (Br. 4 na sl. 12).

Starohrvatski arhitektonski preostaci kako po broju, tako po materijalu i tehnici i dekorativnim motivima pokazuju više faza gradnje ili restauracije crkvene pregrade, što će se razabrati i tokom opisa.

5. Krnji plutej od lokalnog škrljjevca spojen u muzeju od četiri dijela. Pri dnu je pocrnio od vatre. Visok je 82, širok 58, a deo 18 cm. Samo na jednoj strani sačuvao se živi kraj, a na svim ostalim je fraktura. Na toj živoj strani postoji rebro trapezasta presjeka, koje je dugo 46, široko 4-6, a debelo 1,5 cm. Na gornjem kraju lica nalazi se ostatak letve, kojoj je površina otučena. Ispod letve je dekorirano polje, na kojemu je dekor negdje slučajno, a negdje namjerno otučen. Namjerno je otučeno vitlo, koje se nalazi u sredini tog preostatka. Tu se pored grube površine frakture opažaju i tragovi grubog dljeteta, kojim se izbijao reljef vitla. Opaža se, da se pri tom izbijanju respektirao otvoreni kolot, koji zatvara vitlo, jer on pritom nigdje nije taknut. Ne možemo zaključiti, čemu je ovaj, svakako sekundarni posao bio namijenjen. Samo je očito, da se od te namjere i odustalo, čim se takav rad započeo.

U dekoru je osnovni motiv troprutasta loza, koja se račvanjem širi u malko rastvorene kolute, koji zatvaraju vitlo. Kod takva račvanja svugdje je na srednjem prutu tropruta načinjena dvostruka grivna, a svaki dočetak koluta završava se šiljastim vrhom, do kojeg se prema vani izdvaja kuka, a s unutrašnje strane taj vršak dotiče posljednja kašika vitla, te takav dočetak u mnogome naliči na krin. Taj, kao i nekoliko idućih ulomaka, po dekorativnom motivu mnogo naliči na ulomak iz Vijole, iznijet pod br. 3, koji smo detaljnije opisali.

Svi koluti na tom pluteju nisu iste veličine, jer prostor nije dopuštao, da se uz desnu bočnu stranu načine koluti istog promjera od 24 cm, pa je tu nastao vertikalni niz manjih koluta, kojima promjer iznosi 16 cm. Na preostatku su se sačuvala tri takva koluta, kao i dočetak četvrtoga, a vjerojatno je bio još jedan pri dnu pluteja, te je frakturom otpao.

Pored razlike u veličini koluta postoje i druge. Tako je u većim kolutima vitlo načinjeno od šest, a u manjima od pet kašika. Osim toga centar kašika u većim kolutima istaknut je malim krugom u vidu dugmeta s izvrćenom tačkom u središtu, a kod manjih koluta takva centra nema, nego ga sačinjava stjecište vrhova kašika.

Na licu se ponegdje nalaze tragovi bojenja, a na donjem povezanom fragmentu nalazi se u pukotinama malter, koji potječe iz sekundarne upotrebe ovog razbijenog dijela. (Sl. 13).

6. Ugaoni ostatak ploče sličan prednjem. Načinjen je od lokalnog škrljjevca, a na njemu se opažaju posljedice vatre. Visok je 34,5, širok 24, a ostatak debljine iznosi mu 15 cm. Pačetrtasta je oblika, što je zadobio ponov-

nom upotrebom, kojom prigodom su se zadržale dvije originalne strane u međusobno okomitom položaju, a druge dvije su naknadno priklesane.

Na dužinskoj bočnoj strani nalazi se utor širok 6, a dubok 2,5 cm. Po tome se vidi, da je ta ploča pripadala pilastru. Duž originalnih strana, a na licu, nalazi se okvirna letvica, koja je na onoj dužoj strani jako oštećena, dok je druga skroz oštećene površine tako, da joj je jedva ostao mali preostatak pri uglu. Letve su široke 2,5 cm i koso se spuštaju prema dekorativnom polju. Spomenuta manja letva nalazila se pri dnu lijevog pilastra pregrade.

Na ukrasnom polju nalazimo isti dekorativni motiv većih koluta s vitlom, kao i na prednjem pluteju. Od toga je ostao donji kolut, s promjerom od 24 cm, kojemu je desna strana oštećena frakturom, a površina do te strane oljuštena, pa se ne vidi dočetak koluta, koji je bio pri donjem desnom uglu. Od koluta, koji je bio iznad njega preostao je početak iznad grivne i još samo dočetak. U rascjepu između ova dva koluta umetnut je krin, koji se vrhom dotiče letvice, a u drugom lijevom uglu načinjena je kuka, koja ne izlazi organski iz trokuta kao one druge pri dočetu koluta, pa se prema tome vidi, da je tu postavljena iz straha od praznine. Primijetiti je, da je tu grivna pri račvalištu troprutaste trake jednostruka, a prije smo se sreli s dvostrukom.

Budući da se radi o pilastru, to nije vjerojatno, da je bio mnogo širi, pa ga možemo zamišljati ukrašena jednim vertikalnim nizom izmjenično poređanih koluta.

Na svim stranama nalaze se ostaci maltera, a naročito na ledima, koja su inače otučena, što znači da je u drugoj upotrebi bio negdje uzidan. (Br. 1 na sl. 14).

7. Ulomak sličan prednjim dvjema. Sa svih strana je u novije doba navlaš otučen dljetom tako, da je tu ostala neravna valovita površina. I on također nosi tragove požara. Dug je 44, širok 30, a debeo 15 cm. Do jedne strane lica ostala je rubna letva, naravno otučena s vanjske strane. Bit će to onaj ulomak, za koji Marun kaže da ga je nalaznik preklešao.

Na dekorativnom polju nalazi se motiv geometrijski postavljenih otvorenih koluta s vitlom u sredini, a promjer tih koluta iznosi također 24 cm. Nijedan od četiri koluta nije se sačuvao čitav, a tek je jedan sačuvan više od polovice, dok je površina svih opet pretrpjela oštećenja. Na najvećem preostatku koluta vidi se, da je vitlo imalo šest kašika, iako se trag šeste jedva primjećuje. Grivne, koje se nalaze na račvalištu troprutaste trake, dvostruke su. Prostor između koluta bio je snabdjeven kukama, koje su neorganski i nasumce izvedene iz tropruta, a preostale su takve dvije. Po tom detalju sudi se, da taj ulomak nije pripadao ni prvom ni drugom komadu. (Br. 2 na sl. 14).

8. Ulomčić s ostatkom vitla i truprutastog koluta od lokalnog škrljevca sličan prednjima. Sa strana je svugdje fraktura kao i sa leda. Dug je 17, širok 6,5, a ostatak debljine iznosi mu 10,5 cm.

Od vitla je preostala jedna cijela kašika i početak triju drugih, među kojima je preostalo središnje dugme s rupicom u sredini. Od koluta je preostala samo čest tropruta, koja se nalazi do one cijele kašike. Ulomak je vjerojatno mogao pripadati kojemu od prije opisanih, no ni sa kojim se po frakturi ne spaja. I on nosi tragove požara. (Br. 3 na sl. 14).

9. Gornji dio pluteja od lokalnog škrljevca sastavljen u muzeju od dva komada. Dug 53,5, širok 33, a deo 15,5 cm. Otučen je sa svih krajeva, a samo je na gornjem kraju manjeg fragmenta originalna površina. Gornja strana većeg fragmenta, kao i donja otučene su dlijetom za naknadne upotrebe. Na gornjoj strani nalazi se rupa, koja je duboka 5 cm, a u nju je ulazila gvozdена spojница, s kojom se plutej na ovom kraju vezao s pilastrom. Do te rupe vodio je s kraja plitki utor, kojeg su tragovi ostali na manjem fragmentu. Lice je oštećeno trenjem nogu, po čemu se vidi, da je taj plutej u sekundarnoj upotrebi bio u pločniku ili služio negdje za stepenicu. Tako bi on bio poslužio tri puta: za pregradu, za pločnik ili stepenicu i onda za nepoznatu upotrebu, kojom prigodom je dlijetom klesan. Ništa od toga nema na manjem fragmentu, pa se vidi, da je davno otpao. Na frakturi velikog kamena, kojom se s manjim spaja, nalaze se tragovi požara, a na malom ih nema.

Na gornjem dijelu lica nalazi se letva, koja je široka 17,5 cm, a njeno polje je dekorirano troprutastim polukrugovima. Ispod tih lukova nalazi se veći krin, dok je također izvana, između lukova, utisnut i manji krin drukčijeg oblika.

Na donjem polju pluteja nalazi se motiv velikih troprutastih ali zatvorenih krugova, koji su geometrijski poredani i vežu se međusobno uzlovima. Njihova unutrašnjost ispunjena je različitim motivima, kao i prostor među krugovima. Kako je preostala unutrašnjost samo jednog, lijevog koluta, to je u njemu preostao čitav motiv šesterolatičnog cvijeta u obliku zvijezde s istaknutim središtem u obliku dugmeta i štapićima na ivicama svake laticе.

U česti koluta do njega nalazi se ostatak osmerolatične ruže, kojoj vrhovi laticе nisu tako šiljasti kao kod prednje, a ktome spojeni su kružnim vjenčićem, koji zatvara cijeli cvijet. Vide se preostaci od četiri laticе.

U kolutu ispod prvog jedva se raspoznaje lice virovite rozete, koja se sačuvala više od polovice, ali joj je površina izlizana.

U preostatku posljednjeg koluta preostale su dvije laticе, koje očituju, da je motiv bio isti kao u prvom.

U prostoru između četiri koluta nalazi se krin otrte površine sa šiljkom, a s obje strane šiljka kuke se savijaju prema dolje.

Krin, koji se nalazi između dva gornja koluta, a ispod letve, ima manji šiljak od prednjeg, a umjesto kuka su mu ispruženi listovi šiljasta oblika, te je u tome glavna razlika među njima. (Sl. 15).

10. Ulomak sličan prednjemu, od lokalnog škrljevca. Visok je 34, širok 36, a deo 13,5 cm. Ima dvije žive strane, a na drugim dvjema je fraktura.

Na jednoj strani nalazi se duž cijele visine rebro, koje je široko 5 cm. Međutim, ono od površine ne otkaače jednako tako, da je na jednoj strani pliće (14 mm), a na drugoj dublje (24 mm).

Na jednom kraju lica nalazi se rubna letvica, pa se na osnovu postojanja pomenutog rebra u odnosu s tom letvicom, može zaključiti, da fragment pripada donjem desnom uglu pluteja.

Dekoratívno polje je oštećeno atmosferilijama, a na njemu se nalaze isti motivi od geometrijski postavljenih troprutastih koluta, od kojih je jedan

dio cio, ali oštećene površine, i do njega polovica drugoga. Od dva koluta, koja su stajala iznad njih, ostali su samo tragovi njihovih donjih dijelova.

U donjem je kolutu isti zvjezdoliki cvijet, koji smo susreli na prednjem fragmentu u prvom kolutu, a u kolutu do njega je ostatak virovite rozete.

U prostoru između koluta isti su motivi krinova, koje smo susreli kod prednjeg ulomka. Ktome u međuprostoru koluta, koji se nalazi uz rub do rebra, nalazi se ostatak osmerolatičnog cvijeta s izmjeničnim manjim i većim laticama, koje se šilje poput trna.

Budući, da taj list izgleda presječen i da se uz rub ne nalazi rubna letvica, a na toj strani je rebro, to nam očituje, da je tako izvorno napravljen, što je nastalo nužnim ponavljanjem motiva na velikoj površini, pa se ovdje prenijela polovica od onakvih, koji su postojali cjeloviti, kako ćemo ih susresti kod iduća dva fragmenta, koji su jamačno česti od ovog pluteja. (Br. 1 na sl. 16).

11. Ulomak pluteja od lokalnog škrljevca. Dug je 23, širok 18,5, a ostatak debljine iznosi mu 9 cm. Sa svih okolnih strana je fraktura.

Na licu se poznaju ostaci od četiri troprutasta koluta, a među dva takva ostatka ostao je preostatak uzla.

U prostoru između četiri kruga preostao je čitav motiv. To je zvjezdolik osmerolatični cvijet s izmjeničnim dužim i kraćim laticama, ornament se apsolutno podijelio u raspoloživu prostoru među kolutima i zato nema svog idejnog oblika. Takav je izašao iz straha od praznine, pa su mu zato duži krakovi nastali ondje, gdje su se mogli više utisnuti u prostor, gdje se krugovi približavaju. U sredini cvijeta nalazi se izbočeni kružić u vidu dugmeta.

Samo u jednom preostatku velikog troprutastog koluta ostala je čest dekora, a prepoznaje se, da se tu radi o glavi ptice. (Br. 2 na sl. 16).

12. Ulomak od istog materijala sličan prednjemu. Dug je 17,5, širok 20, a ostatak debljine mu iznosi 8 cm. Sa svih strana je otučen, samo što je na dvije strane poslije načinjena ravna ploha. Lice je trošeno od atmosferilija i k tome nosi tragove vatre.

Na licu su se sačuvali neznatni ostaci od četiri velika troprutasta koluta, od kojih se neki jedva raspoznaju. Na najvećoj česti sačuvanog koluta raspoznaju se dva uzla. U tom istom kolutu nalazila se virovita rozeta, od koje je ostala četvrtina.

Dekoratívni motiv u prostoru između koluta identičan je s prednjim. Lako da su se ovi motivi izmjenjivali u međuprostoru krugova sa krinovima kao na pluteju opisanoj pod br. 9. (Br. 3 na sl. 16).

13. Ulomak pluteja ili pilastra od sitnozrnatog vapnenca. Dug je 18, širok 14, a debeo 16 cm. Samo jedna strana je originalna, a sve druge su otučene, pa je zatim jedna namjerno u sekundarnoj upotrebi preklešana. Na toj bočnoj strani originalne površine nalazi se utor duž sve preostale dužine: dubok je 2 cm, na dnu je širok 2, a na površini 3,5 cm. Na jednoj bočnoj strani nalazi se ostatak četverostrane ukopane rupe.

Na kraju lica do utora nalazi se rubna letva otučene površine, a lice je oštećeno na više mjesta. Na njemu se nalazi dio jednog troprutastog koluta, a jedva se raspoznaju tragovi drugog. Unutar većeg preostatka koluta nalazi

se dočetak cvijeta u obliku krina. Površina srednjeg pruta na kolutu, kao i ovog krina snabdjevena je malim i plitkim rupicama, koje su se valjda naknadno izradile. Izvan kruga je oštećeni krin, koji ispunja prostor između dvaju krugova i letvice. (Br. 1 na sl.17).

14. Ulomčić od sitnozrnatog vapnenca. Dug je 13, širok 11, a deo 10 cm. Ima jednu živu stranu, s ostalih je fraktura, a lice je oštećeno.

Na licu je ostatak rubne letve širok 6 cm. U dekorativnom polju nalazi se dočetak krina, od kojeg se vidi krajnji i srednji list.

Ovaj kao i prednji ulomak pripadaju nekima, koje smo već opisali. (Br. 2 na sl. 17).

15. Donji je dio pluteja spojen u muzeju od dva fragmenta. Načinjen je od lokalnog škriljevca. Dug je 53, širok 27, a deo 13,5 cm. Fraktura je na svim stranama osim na dnu, koje se poznaje po grubo klesanoj površini.

Pri dnu lica sačuvala se rubna letva široka 2,3 cm, kojoj je površina na više mjesta oštećena.

Na dekorativnom su polju ostaci od tri zatvorena koluta, a po tome što im se rubovi nalaze na 90° kruga, možemo suditi, da je plutej bio dekoriran sistemom geometrijski poredanih troprutastih koluta tako, da su se oni koluti, koji nisu krajnji, dodirivali preko uzla sa četiri okolna koluta. Ovdje su preostali ostaci od tri takva koluta.

U najvećem preostatku nalazi se virovita rozeta sa dvanaest peraja, kojima je ishodište označeno odskočnom kružnom površinom u vidu dugmeta, koje u sredini ima rupicu, a na periferiji je optočena kružnim vjenčićem.

U preostatku drugog kruga ostao je tek šiljak latice peterokrake ruže, a od trećeg je koluta ostala samo čest njegova prutastog luka.

Na preostatku se vide tri uzla koluta. U prostoru između koluta i letvice nalaze se jednolični motivi krinova, od kojih su ostala dva cijela, kao i čest lista od trećega. (Br. 3 na sl. 17).

16. Donji je dio pluteja od lokalnog škriljevca. Visok je 39, širok 65, a deo 9 cm. Gornja je strana pluteja otpala frakturom, a desna je naknadno koso odsječena. Duž cijele dužine lijeve strane nalazi se rebro, koje je kasnijim klesanjem otučeno, a po tragovima se vidi, da je bilo široko 5 cm.

Na leđima su dvije strane na rubovima profilirane žlijebom. Toj radnji pripada i ono koso presijecanje desne letve, kao i glačanje gornje frakture po sredini. Na sredini dna nalazi se kvadratična rupa, široka 2, a debela 2,5 cm, što nam govori, da je ovdje sva širina pluteja.

Lice je uokvireno rubnom letvicom širokom 4 cm. Te se letvice brzo spuštaju prema unutrašnjosti ploče, koja je bila dekorirana sistemom arkade, u kojoj su križ i palmine listovi. Vrlo sličan motiv smo već susreli u Padinama, koji je opisan pod br. 1.

Organsku vezu dekora sačinjava troprutasta traka na blagoj cik-cak liniji. Sa svake njene sinklinale diže se koji dekorativni elemenat. Tako su na dvjema krajnjim sinklinalama letve u vidu stupova, koje su u gornjem, a nestalom dijelu prelazile u luk i tako organski stopljeni sačinjavali su arkadu.

Na srednjoj sinklinali dizao se križ načinjen na isti način kao i spomenuti stupovi, kojima je jednaka širina od 7 cm. Na ostalim dvjema sinklinalama, između stupova i križa, dizali su se listovi palme.

Stupovi kao i križ obrubljeni su sa strane štapićima koji se pri dnu šire prilagodavajući se cik-cak traci, na kojoj počivaju. Unutrašnje polje stupova i križa dekorirano je gustim pletrom dvopletnih troprutastih traka, kojima se na dnu nalazi kraj u vidu turice.

Listovi palme snabdjeveni su okosnicom, koju pri dnu pridržavaju dvije kuke, kakve smo sreli i na pluteju iz Pađena, a to je stilizirano tako, da ujedno sačinjavaju i najdonje listiće. Iznad tih kuka nalaze se simetrično poređani listići s obje strane okosnice velikog lista. Svaki listić je obrubljen žljebićem. Sačuvala su se po četiri para listića na svakom listu, a na oba lista su oštećeni preostaci najgornjih listića, kao što je oštećeno i dno lijevog lista. (Sl. 18).

17. Dio pluteja od lokalnog škrljevca sličan prednjem, a u muzeju je spojen od dva dijela. Visok je 72,5, širok 34, a deo 9 cm.

Dio originalne strane sačuvao se samo na gornjem kraju, a na svim ostalim stranama je fraktura. Pri donjem desnom uglu zakrpan je u muzeju, kako bi mogao stajati uspravno. S lijeve strane je naknadno izduben kraj u obliku krivulje, koja ide koso prema leđima. Na vrhu se, pri lijevom kraju, nalazi okrugla rupa duboka 5 cm, a promjer joj iznosi 2 cm. Lice je prilično istrošeno dugotrajnim utjecajem atmosferilija. Na tom pluteju se sačuvao gornji dio, koji nam pomaže da dotjeramo sliku nedostatka na prednjem pluteju, iako je mogla postojati koja razlika u detaljima.

Od donjeg dijela preostao je samo središnji dio, kojemu okomicu čini donji krak križa, koji je širok 5,5 cm, a tretiran jednako kao na prednjem pluteju. Dno je oštećeno, pa nema završetka dekora.

Listovi palmi obrađeni su kao kod predašnjeg. Na lijevom listu ostali su pri dnu tragovi obiju kuka, ali je zato naknadnim klesanjem otkinut dobar dio lijevog niza listića, a vršak je ovog lista natučan. Na rubu je svakako bio jedan listić, kako se to nazire na drugom, pendent-listu. Taj list je skoro čitav, pa se vidi, da je sačinjen od šest pari simetrično poređanih listića. Drugi, desni list je pri dnu više oštećen tako, da mu se sačuvao srednji i gornji dio.

Ovdje nam se sačuvalo sjecište dvaju krakova križa, pa se vidi, kako je usred sjecišta ostao nedekorisan, prazan, rombičan prostor, zato, što se dvoplet s jednog kraka morao raščlaniti, kad je prelazio u druga dva kraka, da se tu opet načini. Horizontalnom kraku nije se sačuvao nijedan kraj. Ali se zato, iako loše, sačuvao gornji kraj vertikalnog kraka, pa se vidi, da se pri vrhu širio u vidu stiliziranog kapitela, koji je, sudeći prema analogiji drugih, mogao imati površinu isprutanu štapićima.

Na gornjem dijelu pluteja, a na lijevoj strani, sačuvao se dobrim dijelom luk arkade, a na desnoj je strani skoro sav otpao. Površina luka je također dekorirana istim dvopletom. Na jednom mjestu s vanjske strane lijevog dijela luka, postoji trag nekoj izraslini, pa je tu vjerovatno bila kuka, kojom se iz straha od praznine ispunio prostor između luka i ugla ploče. Sasvim je vjerovatno, da je takva kuka bila i na odgovarajućem mjestu s desne strane pluteja.

U prostoru između horizontalnog kraka križa i luka nalaze se dvije ptice, koje stoje simetrično na gornjem kraju vertikalnog kraka, na kojem im se nalaze raskoračene noge. Gornji dijelovi obiju ptica znatno su oštećeni, ali se lijevoj ptici dobro ocrtavaju konture. Obje ptice imaju srednji dio, jednoj nedostaju gornji, a drugoj donji dio, pa nam se u toj izmjeničnosti sačuvao dobar dio detalja, koji su na objema pticama morali biti istovetni. Iz tih detalja se vidi, da su ptice kljunom dodirivale dočetak križa ispod proširenja na vrhu, da su im krila pored reljefno odignutog svršetka istaknuta još i usporednim obrubljenim žljebićima i da im je perje na repu stilizirano u vidu riblje kosti. (Sl. 19).

18. Ulomak pluteja od sitnozrnatog vapnenca, koji je sa svih strana otučen. Dug je 31, širok 21, a deo 15 cm.

Na licu je ostalo sjecište dvaju krakova križa, koji su široki 7 cm, a ispunjeni troprutastim dvopletom. U sredini sjecišta je prazni rombičan prostor kao i na prednjem ulomku. Sa desne strane gornjeg kraka preostao je trup, noga i rep ptice, koja je obrađena kao one na prednjem pluteju. Razlika od odgovarajućeg dijela prednjeg pluteja očituje se u tome, što se na tom ulomku u gornjim uglovima između horizontalnog i vertikalnog kraka javljaju krinovi. Desni krin sačuvao se cjelovit, a lijevi samo donjim dijelom. Prema različitom materijalu i debljini vidi se, da nije pripadao nijednom od dva prednja pluteja. (Br. 1 na sl. 20).

19. Gornji dio pluteja od sitnozrnatog vapnenca. Otučen je sa svih strana osim s desne, gdje se duž cijelog preostatka nalazi rebro, koje je široko 5,5, a visoko 1,5 cm. Visok je 22, širok 12, a deo 15 cm.

Na licu se nalazi pojas luka arkade ispunjen dvopletnim troprutom, a s vanjske strane tog pojasa nalazi se kuka. (Br. 2 na sl. 20).

20. Ulomak donjeg dijela pluteja od lokalnog škrljevca. Donja i desna strana imaju originalnu plohu, a na dvije ostale je otučen. Visok je 26, širok 15, a ostatak debljine mu iznosi 7 cm. U muzeju je spojen od dva dijela.

Na licu se nalazi dio oštećene donje letve, koja je široka 7 cm. Nad njom se nalazi čest cik-cak troprutaste trake, iznad koje su ostaci palmina lista. Iako je na licu fragment trenjem izlizan, ipak se vidi donja desna kuka i listić nad njom i okosnica lista. (Br. 3 na sl. 20).

21. Ulomak pluteja od lokalnog škrljevca, koji je sa svih strana otučen i stradao od vatre. Dug je 24, širok 23,5, a deo 14 cm.

Lice mu je oštećeno i na njemu se raspoznaje dio desne polovice grane, od koje je ostalo šiljasto lišće u horizontalnom položaju. Dobro se raspoznaju tri donja lista, a naziru se i ostaci dvaju gornjih. Listovi su obrubljeni žljebićem. Do lista je ostatak letve široke 8,5 cm, kojoj uz rubove teče žlijeb, a unutrašnjost je ispunjena dvopletnom troprutastom vrpcom. Na preostatku se raspoznaju tragovi bojenja. (Br. 4 na sl. 20).

22. Ulomak je identičan s prvim od sitnozrnatog vapnenca. Visok je 16, širok 20, a deo 16 cm. Sa svih strana je fraktura.

Na licu se sačuvala površina više nego kod prvog fragmenta, te se na lijevoj strani nalaze tri čitava i polovica četvrtog, a na desnoj pet listića. Ovdje se dobro raspoznaje i okosnica, koja je načinjena u vidu plosnatog štapa. Letva s dvopletnim troprutom nema sačuvane širine. (Br. 5 na sl. 20).

Sl. 19. Dio pluteja iz Plavna

1

2

3

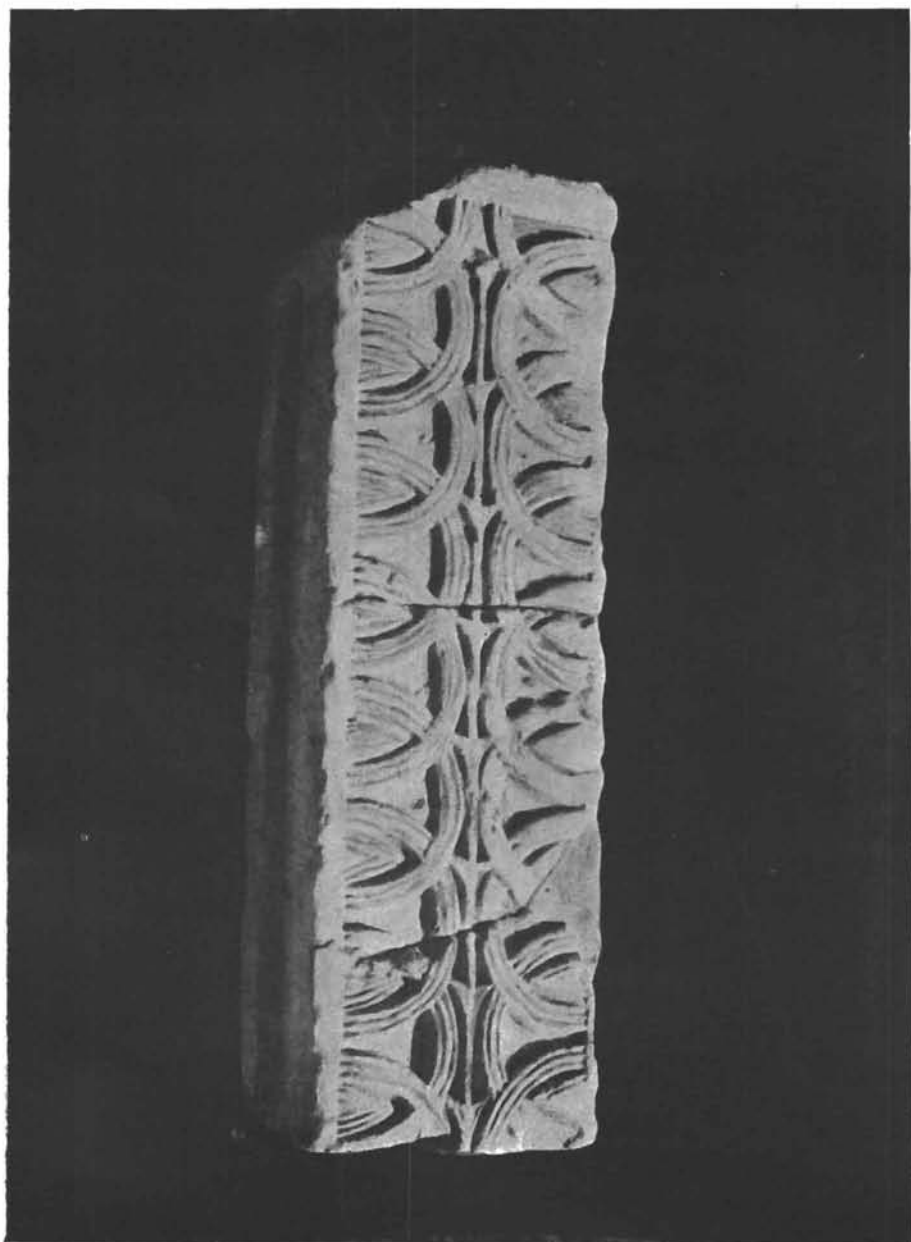
4

5

Sl. 20. Ulomci pluteja iz Plavna

Sl. 21. Gornji dio pluteja iz Plavna

Sl. 22. *Pilastar iz Plavna*

1

2

Sl. 23. Dijelovi pilastara iz Plavna

Sl. 24. Dio pilastra iz Plavna

1

2

3

4

5

6

7

Sl. 25. Ulomci iz Plavna

1

2

Sl. 26. Kapiteli iz Plavna

1

2

3

4

5

6

7

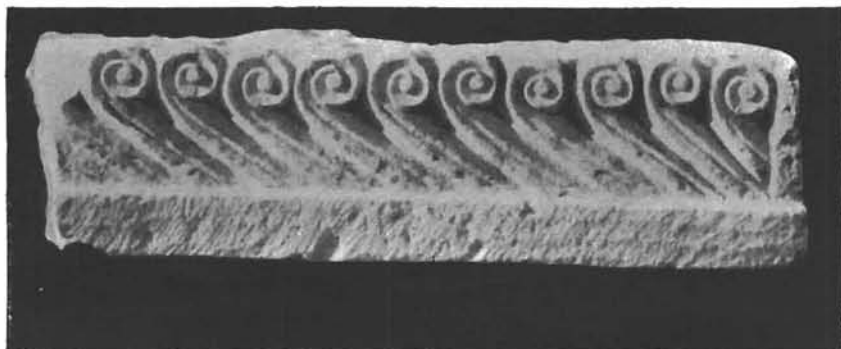
Sl. 27. Ulomci greda iz Plavna

1

2

3

4

5

6

Sl. 28. Ulomci greda iz Plavna

1

2

3

4

5

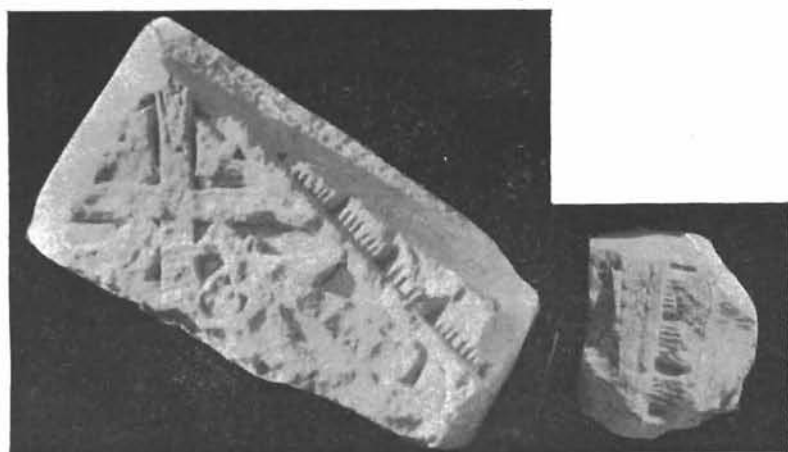

6

7

8

Sl 29. Ulomci greda iz Plavna

1

2

3

4

5

6

Sl. 30. Ulomci tegurija iz Plavna

1

2

3

4

5

6

7

8

9

Sl. 31. Razni ulomci iz Plavnca

1

2

3

Sl. 32. Razni ulomci iz Plavna

23. Ploča od lokalnog škriļjevca visoka 48, široka 53, a debela 15 cm. Sa dvije vertikalne strane naknadno je oklesana, gornja je strana originalna, a donja oštećena frakturom. Naknadno su profilirani rubovi na licu sa gornje i sa dvije vertikalne strane, pa se i na taj način ošteti ornament. Na gornjoj strani nalazi se dno rupe, koja je bila duboka 5 cm u koju je upadao trag željezne spojnice, pa se vidi, da je živi kraj pluteja bio blizu.

Na licu se nalazi dekorirano polje i široka letva nad njim, od koje se sačuvao dio dekoracije i donja rubna letvica pod njom. Letva je bila dekorirana tropletnim troprutastim trakama, a u donjem polju je sistem nepovezanih troprutastih koluta, koji se nižu u redovima i stoje jedan ispod drugoga strogo geometrijski.

Kroz svaki kolut provlače se dvije troprutaste vrpce, koje se uz rubove polja okomito lome, te tako isprepletene među sobom zatvaraju kvadrate i na taj način dekorativni sistem u sebi sadržava geometrijsku kombinaciju koluta i kvadrata. (Sl. 21).

24. Nepotpun pilastar od lokalnog škriļjevca, u muzeju spojen od tri komada. Visok je 97, širok 32,5, a debeo 15 cm. Kad je pilastar prestao da služi prvotnoj upotrebi, bio je ponovo upotrebljen, ali ne čitav, nego njegov veći dio, koji sačinjavaju dva gornja fragmenta. Taj je dio bio preuzet za pločnik ili stepenicu, te se trenjem nogu izlizao, a na donjem je dijelu sačuvana originalna površina lica zato, što on nije u tu svrhu bio upotrebljen. Razlike u izgledu lica na spojenom pilastru jasno se raspoznaju.

Pilastar ima sve strane originalne osim donje, a na gornjoj je lijevi ugao oštećen.

Na vrhu, a pri desnoj strani nalazi se okrugla baza, koja je visoka 1 cm, a promjer joj je 18 cm. Na nju se u visinu nastavljala kolona, koja je za pilastar bila pričvršćena metalnim klinom tako, da je u rupi širokoj 2,5 cm, koja se nalazi usred baze, preostalo još olova. Dalje, uz rub baze nalazi se opet jedna rupa istog promjera, a u njoj je također olovo i ostatak željeza. Na oštećenom uglu nalazi se treća rupa, koja je uža (1,5 cm) i bila je duboka 7 cm.

Na lijevoj vertikalnoj strani pilastra nalazi se utor, koji je dug 82, širok 5,5, a dubok 2 cm.

Na licu se nalaze rubne letvice sa svih sačuvanih strana. Letvica je na gornjoj strani šira (4 cm) nego na vertikalnim stranama (2,5 cm) od kojih se na desnoj jedva raspoznaju tragovi, jer je otučena.

Dekorativno polje podijeljeno je na dva dijela sa štapom u vidu kontinuiranog niza strelica. Taj »štap« na vrhu ima kuglicu, a »strelice« su orijentirane prema dnu pilastra i umetnute su u prostor, gdje se dva luka tropruta s jedne, a dva s druge strane sijeku, pa ih vidimo 7. S jedne i s druge strane tog »štapa« nanizani su polukrugovi s otvorom prema rubnim letvicama. Do središta svakog polukruga na otvoru nalazi se sa svake strane ishodište ili završetak druga dva polukruga, pa se tako među sobom sijeku tri polukruga. Prostor ispod sjecišta krugova ispunjen je listovima pri dnu zdepastim, a pri vrhu šiljastim, koji su obrubljeni s dva usporedna žlijeba tako, da ispada, da im rub naliči na prelomljenu dvoprutastu traku. Prema položaju utora ovaj pilastar je stajao na lijevoj strani pregrade (sl. 22).

25. Nepotpun pilastar od lokalnog škrljevca spojen u muzeju od dva dijela. Visok je 68, širok 32, a deo 15 cm. I ovaj je pilastar služio sekundarnoj upotrebi, pa mu je lice izlizano trenjem nogu. Pri dnu je fraktura, a na gornjem uglu s desne strane je okrnjen. Na vrhu lijeve strane strši dio, koji je prelazio u kolonu, samo je ta kolona kasnijom upotrebom odsječena i površina poravnana, pa joj je preostala visina od 6,5 cm.

Na obje vertikalne strane nalazi se utor duž cijele dužine, te je širok 6,5, a dubok 2 cm. Stijene obaju utora, koje se nalaze do leđa, jako su oštećene. Na desnom utoru nalazi se pri vrhu ostatak koso izvrćene rupe duboke 12 cm. Bit će da je ista stvar bila i na lijevoj strani, samo što joj zbog frakture nije ostao trag. Ovaj pilastar se nalazio negdje po sredini jedne strane pregrade, čim je na njemu utor s obje strane.

Na licu se nalaze obje vertikalne rubne letvice, koje su široke 3,5 cm. Osnovni motiv dekorativnog polja čini niz vertikalnih troprutastih koluta, od kojih su sačuvana dva cijela i donji dio trećega. Ti koluti imaju promjer od 24 cm, a vežu se među sobom uzlovima, koji se također pridržavaju i rubnih letvica. U sredini koluta glavni su motivi ukrštene dvije »S« kuke, koje naliče na splošteno slovo X, pa im se zavojnice savijaju okrenute jedna prema drugoj. U prostoru između ukrštavanja kuka i kruga umetnut je krin, tako da imaju dva u svakom kolutu. Krinova ima i s vanjske strane koluta u prostoru između dvaju koluta i okvirnih letvica. (Br. 1 na sl. 23).

26. Ulomak u funkciji i dekoru identičan s prednjim, a također je od istog materijala. Dug je 23,5, širok 30, a deo 13 cm. Na njemu je živo dno pilastra, koje je s jednog kraja zasječeno, a ostali mu se dio izdužuje 13 cm ispod zasjeka. Tim dijelom je ulazio u rupu na postolju, pa se prema tome zna, da je ta rupa bila duboka 13, duga 21, a široka 13 cm.

Na gornjoj je strani fraktura, a također i na lijevoj strani. Na toj strani vidi se dno utora po cijeloj dužini preostatka, a taj utor je bio širok 5 cm. S druge, desne strane nalazi se također utor, koji je počinjao od dna iznad rupe u postolju. Utor je širok 5, a dubok 2 cm, pa je vjerojatno, da je i onaj prvi utor bio isto toliko dubok. Postojanje utora s obje strane govori, da se taj pilastar nalazio između dva pluteja.

Na licu je preostala desna vertikalna rubna letvica široka 3,5 cm, a lijeva je otpala. Od dekora je ostao veći dio donjeg koluta s motivima, koji su identični s onima na prednjem pilastru. (Br. 2 na sl. 23).

27. Ulomak pilastra od lokalnog škrljevca spojen u muzeju od tri komada. Visok je 40, širok 20, a deo 15 cm. Na jednoj vertikalnoj strani ostala je originalna površina, a pored nje je izduben utor, koji ne dolazi do kraja dužine. Utor je dug 3, a širok 5 cm.

Na gornjoj strani pilastar je naknadno priklesan, te se vide grubi ostaci dlijeta, a rub se te površine ravnao sitnijim dlijetom. Pri kraju, a iznad utora, nalazi se dno okrugle rupice, koje je duboko 1 cm. To je ostatak od prvotne funkcije, kad je rupa služila za kuku metalne spojnice.

Na leđima se nalaze ostaci od tri paralelna žlijeba, koji teku vertikalno.

Lice je oštećeno ponovnom upotrebom, te se na njemu vide tragovi maltera. Dekorirano je splotom troprutastog pletera takozvanim perec-motivom. (Sl. 24).

28. Oljuština od bijelog sitnozrnatog vapnenca duga 26, široka 18, a ostatak debljine iznosi joj 5 cm. Na licu je splet troprutastog motiva kao kod prednjeg. (Br. 1 na sl. 25).

29. Ulomak od lokalnog škrljevca dug je 22, širok 15, a debeo 9,5 cm. Sa svih strana je fraktura.

Lice je dekorirano s nekoliko prilično širokih trakova pletera. Zbog toga, što je preostatak malen, ne može se uočiti dekorativni sistem, ali se vidi, da se trake spajaju i sijeku nelogično. Inače je ovdje tehnika ornamenta drukčija nego na drugim ulomcima, jer je pleter izuzetno reljefan, te od poledine odskače 20 mm. (Br. 2 na sl. 25).

30. Ugaoni ulomak pluteja od bijelog sitnozrnatog vapnenca. Visok je 21, širok 10,5, a debeo 15 cm. Na bočnoj strani sačuvao se dio rebra, koje je visoko 2, a široko 5,5 cm. Na gornjoj strani nalazi se utor za spojnicu i rupa na kraju njegovu duboka 5 cm, a u utoru se opažaju tragovi željeza.

Na licu se nalazi letva s rubnim letvicama, a ispod donje ostala je veoma mala čest dekorativnog polja. U letvi se nalaze ostaci dekora od dva troprutasta polukruga, koji se među sobom sijeku. (Br. 3 na sl. 25).

31. Pločica od lokalnog lapora u muzeju spojena od tri dijela. Sa svih strana je originalna površina, a leđa su otučena. Duga je 19,5, široka 20, a ostatak debljine iznosi 4,5 cm.

Lice pločice naliči na gornju letvu pluteja te ima dvije rubne horizontalne letvice, a vertikalnih letvica nema, iako sa strana nema frakture. Na donjoj letvici uparana su vjerojatno naknadno dva žljebića u obliku luka. Tom naknadnom radu pripadao bi i uparani krst, sličan labarumu, koji se nalazi na lijevoj bočnoj strani.

Na donjem kraju lica nalazi se zasjek, koji teče duž donje letve.

U polju između dvije letvice nalazi se isprepletaj troprutaste pleterne trake. (Br. 4 na sl. 25).

32. Ulomak od bijelog sitnozrnatog vapnenca, otučen sa svih strana, a zatim na dvije strane naknadno priklesan. Dug je 16, širok 8, a debeo 14,5 cm.

Na licu su ostaci od više trakova širokog troprutastog pletera (Br. 5 na sl. 25).

33. Ulomak od lokalnog škrljevca sastavljen u muzeju od dva komada. Dug je 16, širok 13,5, a debeo 13,5 cm. Kasnije je ponovo upotrebljen za postolje nečemu, od čega je ostao jedan ugao.

Na licu je ostatak troprutaste trake, kao i oštećena čest šesterolatične ruže, od koje se naziru četiri lista i središte u vidu dugmeta. (Br. 6 na sl. 25).

34. Ugaoni ulomak od lokalnog škrljevca, dug 15, širok 11,5, a ostatak debljine iznosi 8 cm. Originalne površine sačuvane su i na dvije ugaone strane, a na većoj se nalazi trag završetka utora.

Na licu se nalaze dvije rubne letvice, koje zatvaraju ploče. Jedna letvica je šira (3,5), a druga uža (2 cm). U uglu polja nalazi se troprutna pleterna traka, koja se lomi u oštrom kutu. (Br. 7 na sl. 25).

Među srednje dijelove pregrade ubrajamo kolone i kapitule, od čega se u Plavnu pronašlo veoma malo: svega dva kapitula.

35. Kapitel s većim ostatkom kolone, što je sve načinjeno od jednog komada sitnozrnatog bijelog vapnenca, a na dnu je fraktura. Visina iznosi 31,5, od

čega ostatku kolone pripada 12 cm. Pri vrhu mu svaka strana ima dužinu od 20 cm, a radius kolone na frakturi iznosi 13,5 cm. Lice mu je ponegdje oštećeno.

Između kolone i kapitela je pojas, koji ujedno pripada završnom vijencu kolone i vratu kapitela. Širok je 3 cm, a s krajeva je snabdjeven rubnim žljebićima, koji omeđuju njegovo dekorativno polje isprutano nizom kosih štapića.

Iznad ovog pojasa nalazi se košara kapitela, koja u donjem dijelu ima niz od osam širokih listova s oblim završetkom. Listovi su mesnati i sa strane imaju uparani žljebić, a takav žljebić optače i rub svakog drugog lista na njegovu licu.

Na gornjem dijelu košare, kojom kapitel preko razgrane pomenutih listova prelazi od okruglog oblika u oblik kvadra, nalaze se kuke i tordirani štapovi. Ugaone su kuke zapravo degenerirani kaulikoli, koji s drškom počinju na svakoj strani srednjeg lista, a završavaju zavojnicom na uglu, gdje se spajaju s kukama susjednih strana, i tako njihov sastavak čini brid kapitela, koji se spušta do vrha donjeg krajnjeg lista.

Iznad srednjeg lista, na svakoj strani nalazi se tordirani, zdepasti, obli štapa, koji se pri vrhu razvija u dvije zavojnice.

Abakus je plitak, a ima razvijenu osnovicu, koja se u osnovnim oblicima podređuje stršćim dijelovima gornjeg dijela košare, pa to djeluje, da se gornja površina kapitela ne podudara sa strogim linijama kvadrata. Abakus je unaokolo snabdjeven kosim zasjekom na donjoj strani. (Br. 1 na sl. 26).

36. Drugi kapitel od bijelog sitnozrnatog vapnenca, spojen u muzeju od dva dijela. I ovaj kapitel je srastao s kolonom, koja je pri vrhu pukla. Visok je 21, širok 16,5, a radius na frakturi kolone iznosi 13,5 cm. Od navedene visine koloni pripada 5 cm.

Lice je kapitela prilično oštećeno, ali se vidi, da su oba kapitela istog tipa. Taj kapitel ima sve elemente kao i prednji, a razlika se pokazuje u tome, što mu je donji dio košare plići i zbog toga su listovi manji. Ktome su listovi drukčije tretirani; nemaju onih obrubnih žljebova s boka, kao ni na licu, ali zato po sredini imaju istaknutu okosnicu, koja je kod listova u sredini jako zadebljana. Abakus je svugdje otučen.

Usred gornje horizontalne površine nalazi se široka rupa, koja se prema dnu sužuje poput zdjele, što je načinjeno sekundarnom upotrebom. Promjer te rupe na vrhu iznosi 7, a duboka je 5 cm. (Br. 2 na sl. 26).

Među gornje dijelove pregrade ubrajamo grede i tegurije. Takvih dijelova imamo mnogo kako po broju, tako i po varijantama u izradbi. Ovi momenti su veoma važni iz dva razloga. Prvo, što veliki broj tih dijelova u problemu nepoznatog oblika crkve prinosi važan podatak, s kojeg se upućujemo u to pitanje. Drugo: varijante u izradbi i oblicima tegurija nameću pitanje funkcionalnog i vremenskog odnosa među pronalascima. Odmah bi se moglo postaviti pitanje, da li ovaj drugi momenat ima utjecaja na rješenje prvog ili je nezavisan od njega, naime nije li sve moglo opstojati u jednom vremenu, makar se očito vidi, da ima i kasnijih motiva, koji su sukcesivno nadolazili.

Iz izloženog gradiva očito se vidi, da imamo više vrsta greda i tegurija. U sumarnoj podjeli grede dijelimo na dvije vrste s obzirom na raščlanjenost njihova lica, pa tako imamo greda, kojima je lice raščlanjeno na dva polja

ili pojasa, donji i gornji, a imamo ih i sa tri: donji, srednji i gornji. Ta dva tipa očito pokazuju vremensku razliku, te je druga skupina mlađa. Ali ni u jednom slučaju druga skupina nije bila u slijedu pregrade onda, kad su bili i dijelovi prve skupine, jer nema posrednog objekta, na kojemu bi se mogao odraziti prijelaz iz dvopojasnog u tropojasni slijed. Stoga ona ne utječe na jednovremenu količinu, ima se smatrati zasebno i zbog neznatnog broja mora se isključiti iz kombinacije za određivanje oblika crkve. Naime, nama je preostala kao jedina mogućnost da prosudimo približan oblik crkve na osnovu raspona, u čemu nas u ovoj situaciji mogu pomoći samo elementi sa crkvene pregrade. Bitno je konstatirati, da li preostaci pregrade ukazuju na veći ili manji raspon, a to se zaključuje po broju tegurija, po elementima, koji govore za dužinu i broj greda (počeci, dočeci, utori odnosno rebra). Ostavivši opravdano po strani drugu skupinu, pomoći ćemo se ovdje s prvom.

Iako smo tu skupinu s razlogom učinili zasebnom, ipak se u njoj pokazuju brojne varijante, koje daju slutiti, da se i one ne bi mogle smatrati istovremenima pa se – ako se daljim komparativnim proučavanjem ustanove slučajno kronološke diferencije u izradbi – može dogoditi, da budemo prisiljeni i u tim varijacijama gledati dvije faze: stariju i mlađu. No ima jedna druga okolnost, koja zasada ne dopušta ići u tome predaleko, jer je jedna te ista pregrada, ali samo ako je raščlanjena na više dijelova, mogla na sebi nositi varijacije. Nu opet u našem slučaju imamo previše varijacija, koje se u sebi ne daju lako izmiriti s pomisli o postojanju jedne pregrade. Tako je ipak ostalo neriješeno pitanje, da li se ulomci prve skupine odnose na jednu ili dvije faze podizanja crkvene pregrade. Kad bismo ostali kod jedne faze, onda sam broj preostataka i tolike varijacije (nejednakost u širini, višestrana diferencija u širini pojedinih pojasa, osobito donjih, razlika u veličini oblika i obradi kuka, postojanje natpisa na nekim preostacima, a na nekima njihova odsutnost i t. d.) govore za postojanje crkve, koja nije bila jednobrodna, pa se onda može raditi o trobrodnoj bazilici ili pak o raščlanjenoj crkvi slobodnog oblika.

Uzmemo li stvar drukčije, t. j. da ta skupina govori za dvije faze, onda se ničim ne slabi gornja tvrdnja, jer ima toliko drugih elemenata, koji opet govore za isto. U tom slučaju treba da izdvojimo grupu s natpisima i pripišemo ih jednoj fazi, a onu bez natpisa drugoj, s eventualnim izuzetkom, da bi na jednom raščlanku pregrade mogao postojati i natpis. Varijacije u širini polja i prema tome veličini i karakteru slova na grupi s natpisom upravo dokazuju to, da crkva nije bila jednobrodna i da je pregrada bila raščlanjena, jer tih diferencija inače ne bi bilo. Druga grupa govori za isto, naročito za raščlanjenost pregrade, jer osim varijacija nalazimo u toj grupi na pr. dva veća ulomka, kojih su kuke različito tretirane (39 i 45), pa s toga nisu pripadali istom segmentu pregrade, nego svaki svome raščlanku, a više raščlanaka negira postojanje samo jednog broda. Tu imamo dokaz, da su i raščlanci pregrade bili dugi; jer nam to govori preokret u rasporedu kuka na jednoj te istoj gredi (39) budući da se to javlja samo na dužim gredama (sv. Svas u Cetini). Konačno imamo sedam ostataka tegurija, ubrojivši onaj tegurij uzidan u zvoniku seoske crkve, od kojih pet pouzdano pripadaju jedan drugome, što svjedoči činjenica, da uz varijacije imamo i pet donjih desnih krajeva.

Kad bi se radilo o jednobrodnoj crkvi, ne bi se zaista pronašao onoliki broj tegurija, jer bi inače šest puta moralo doći do smjene pregrade, što je isključeno.

Sve dakle potvrđuje, da crkva u Plavnu nije bila jednobrodna, da je bila široka, pa je prema tome najvjerojatnije, da je bila trobrodna.

U vezi s drugim pitanjem, koje je već djelomično riješeno prvim, istaknut ćemo ovdje još jednu okolnost. Nekoliko fragmenata greda imaju obje strane obrađene, što nikako nije služilo istovremeno, nego se slučajno tako, da je ranija greda opet upotrebljena na taj način, da su se njeina leđa iskoristila za novo lice, na kojemu je načinjen nov motiv, a staro se lice okrenulo za leđa, sa kojeg nije bilo potrebno otući stari dekorativni motiv. Taj proces se najbolje vidi na ulomku pod br. 37. Tu se nalazi starije i mlade lice. Već po motivima se lako diferencira, koje je starije, a koje je mlade. No i bez toga mi imamo i drugi dokaz, koji je tehničke naravi. Naime, taj komad je sastavljen po frakturi od dva fragmenta. Jedan fragment je obrađen na obje strane, a drugi samo na jednoj. Jasno je, da je stariji dekor na onoj strani, gdje su oba fragmenta obrađena, jer inače nije potrebna prazna dužina kamena, koju smo dobili na drugoj strani, kad smo fragmente spojili. Kad je greda pukla ili se namjerno odlomila, onda su se za ponovnu upotrebu uzela leđa samo jednog fragmenta i obradila za novo lice, a drugi nije više uzet u obzir, nego se odbacio i opet se našao u zajednici tek arheološkim pronalaskom i spajanjem po frakturi u muzeju. Za takvu tvrdnju nalazimo potvrdu još i u tome, što se u prvotnoj funkciji taj ulomak nalazio na početku grede, a u drugoj je svršio za dočetak, što je logična posljedica preokretanja. Pri drugoj upotrebi za istu svrhu taj fragment nije obrađen do frakture, nego se obrada završava 9 cm ispred nje, što znači, da je sada dovoljno bila prikraćena dužina i još da je preostalo dosta neobrađene površine, koja je ulazila u odgovarajuću rupu u zidu. Tako dobismo nepobitan dokaz, da je u ranijoj fazi greda na licu bila podijeljena na dva pojasa i da je nosila natpis, a u kasnijoj preradbi dobila je tri pojasa i nije (slučajno) bila snabdjevena natpisom. To je svakako čvrst prinos periodizaciji dekorativnih motiva na našim pregradama, na što će se uz druga zapažanja jednom posebno osvrnuti, a sada prilazimo opisu:

37. Ulomak grede od lokalnog škrljevca spojen u muzeju od dva fragmenta. O njemu smo sada govorili. Dug je 32, širok 19, a debeo 9,5 cm.

Oštećeno starije lice podijeljeno je na dva polja, gornje s kukama i donje natpisno, a oba su na istoj ravnini. Na gornjem polju nalaze se dvije cijele kuke i česti od ostalih pet. Kuke su položene od lijeva nadesno i pri dnu su jedna od druge sastavljene. Dršci kuka imaju žljebić duž unutrašnje strane, a zavojnice im svršavaju s jačim krugom u centru.

Natpisno polje je široko 7,5 cm i počinje latinskim križem, a zatim slijedi invokacija † IN NOMIN(e). Te dvije preostale riječi nisu razmakom rastavljene. Budući da se tu nalazi križ, a za njim invokacija, nema nikakve sumnje da se radi o početku grede. To se inače ne bi dalo utvrditi po tehničkoj strani, jer je na početku fraktura, ali po spomenutim preostacima jasno je, da se ona odnosi na malu čest, koja nedostaje. Taj otpali dio odnosi se na početnu ver-

tikalnu letvu i čest prve kuke, kojoj je na našem fragmentu ostao zadak zavojnice. (Br. 1 na sl. 27).

37a. Isti ulomak, druga strana. Ponovnom upotrebom u istoj svrsi okrenulo se prvotno lice na leđa, a leđa obradila za novo lice, koje je podijeljeno na tri polja, natpisno, srednje i gornje. Okretanjem je ulomak izmijenio ulogu, pa je predašnji početak sada svršio za dočetak grede, o čemu smo prije govorili.

Gornje polje je otučeno, te se vidi samo uduben završetak, ali se raspoznaje i dno drška posljednje kuke, koje je također otučeno, a ipak se po njoj vidi, da su kuke bile uspravne i orijentirane slijeva nadesno.

Donje polje je široko 6 cm i prazno, a na srednjem polju je ornament od niza lišća kao na ulomku pod br. 46a. (Br. 2 na sl. 27).

38. Ulomak grede od bijelog sitnozrnatog vapnenca spojen u muzeju od dva fragmenta. Dug je 28, širok 18,5, a debeo 12 cm. S obje bočne strane je otučen, a također mu je oštećeno i dno, pa se tu samo na jednom mjestu sačuvao mali dio originalne površine.

Na gornjem polju nalaze se dvije cijele i dvije oštećene kuke, koje su izradbom slične onima na ulomku pod br. 36, samo što se one nižu u obrnutom smjeru.

Donje polje je oštećeno i prazno, a široko je 6 cm. (Br. 3 na sl. 27).

39. Veliki ulomak grede od bijelog sitnozrnatog vapnenca spojen u muzeju od dva dijela. Dug je 83, širok 18,5, a debeo 11,5 cm. Na dvije bočne strane nalazi se fraktura. Taj ulomak spominjali smo, kad smo općenito govorili o dužini greda.

U gornjem polju nalazi se niz kuka, koje su raspoređene u dva smjera, a razdjelnica je označena još i s umetnutim krinom. S lijeve strane razdjelnice nalazi se osam cijelih i dio devete kuke, a na desnoj su strani ostale tri.

Donje polje je široko 5,5, a bez natpisa i nije izglučano. (Br. 4 na sl. 27).

40. Ulomak grede od bijelog sitnozrnatog vapnenca sličan prednjem, te se po svemu čini, da pripada njegovu završetku. Dug je 21, širok 19, a debeo 12 cm. Na lijevom kraju je fraktura, a na desnom se nalazi široka vertikalna okvirna letva, što nam i govori za završetak grede.

U gornjem polju su preostaci od tri kuke, od kojih se prvoj jedva opaža početak drška, drugoj je ostao dio drška, a treća i krajnja je skoro čitava, samo što joj je oštećen zadak zavojnice.

Donje polje kao i kod prednjeg ulomka. (Br. 5 na sl. 27).

41. Ulomak grede sličan dvjema prednjim od bijelog sitnozrnatog vapnenca. Dug je 26, širok 15, a debeo 11,5. Na bočnim stranama je fraktura, a oštećen je pri dnu i pri vrhu lica.

U gornjem polju nalazi se niz od četiri cijele i dva preostatka dviju krajnjih kuka. Kuke su slične dosadašnjima, samo što su im dršci pri dnu više stisnuti jedan uz drugoga.

Donje polje je široko 5,5 i prazno, a nije izglučano. (Br. 6 na sl. 27).

42. Ulomak grede od bijelog sitnozrnatog vapnenca s frakturama na bočnim stranama. Dug je 23, širok 14,5, a debeo 11 cm. Na desnom kraju je originalna kosina, u kojoj se nalazi utor, pa se vidi, da je u nj upadalo rebro tegu-

rija. S donje strane istog kraja postoji rupa duboka 6, a široka 2 cm, u koju je ulazio klin sa kapitela.

Lice tog fragmenta je oštećeno tako, da su otučene sve zavojnice kuka, a dobrim dijelom i dršci. Prepoznaju se tragovi od pet kuka, koje su položene od desna nalijevo. Donje polje je veoma usko (5 cm) i također prazno. (Br. 7 na sl. 27).

43. Ulomak grede od lokalnog škrljevca s otučenim vrhom i oba kraja. Dug je 22,5, širok 17, a ostatak debljine iznosi 8 cm.

Na lijevoj strani ima letvu, koja je široka 9 cm i koso je položena, da se podredi pravcu kuka, koje su položene od lijeva nadesno. Ta letva govori za početak grede.

Na gornjem polju nalaze se preostaci kuka, a nijednoj se nije sačuvao trag zavojnice, pa ne znamo za varijantu njihova oblika. Preostale su samo česti od tri drška.

Donje polje je šire nego na prednjim ulomcima (7 cm), a pri kraju je oljušteno. Na njemu nije bilo natpisa. (Br. 1 na sl. 28).

44. Ulomak grede od bijelog sitnozrnatog vapnenca spojen u muzeju od tri dijela. Dug je 26, širok 18, a debeo 12 cm. Na oba kraja kao i pri lijevoj strani vrha je odlomljen. Naknadnim radom dno mu je koso odsječeno.

Gornje polje je šire nego kod ostalih ulomaka i na njemu su ostaci od pet kuka, koje su svaka više ili manje oštećene, a od krajnjih su preostali samo donji dijelovi držaka. Kuke su položene slijeva nadesno. Usred zavojnica nalazi se kružić nešto manji nego kod prije opisanih fragmenata.

Donje polje je široko 5,5, hrapavo je i prazno. (Br. 2 na sl. 28).

45. Veći ulomak od grede od bijelog sitnozrnatog vapnenca. Dug je 68, širok 18,5, a debeo 12,5 cm. Na lijevom kraju je fraktura, a sve druge strane su originalne. Desni kraj je koso odrezan i ima vertikalnu letvicu, ali na kosoj površini nalazi se rebro široko 5, a visoko 25 cm, pa se vidi, da je tu pristajao utor na teguriju, t. j. da se taj kraj grede nalazio s lijeve strane tegurija.

U gornjem polju nalazi se niz od 10 cijelih kuka kao i dršci još dviju. Kuke su poređane od desna nalijevo. Njihove zavojnice su izrađene širokim žlijebom, a križić u sredini je veoma malen, ali zato odskače više reljefno, nego na prednjim ulomcima.

Donje polje je široko 5,5 cm, nije uglačano i prazno je. (Br. 4 na sl. 28).

46. Ulomak od bijelog sitnozrnatog vapnenca obrađen na obje strane kao i onaj pod brojem 37. Dug je 25, širok 19, a debeo 12,5 cm. Na oba kraja je fraktura kao i na uglu donjeg desnog dijela.

U gornjem polju preostale su dvije cijele kuke, dvije manje i jedna mnogo oštećena, da joj se tek nazire začetak drška. Kuke se nižu od desna nalijevo, a u zavojnicama se nalaze najveći kružići, koje smo dosada susreli.

Na donjem 7 cm širokom polju nalazi se ostatak natpisa, kojemu su slova visoka i uska, te glasi:

..... (r)I PRO

Ispred slova *i* nalazi se mali trag kose haste, koji se ne može odnositi na drugo slovo nego na *r*, kako smo ga i popunili. Iza slova *pr* i *o* nalaze se točke, samo je ona iza slova *r* prilično izdužena, te bi se reklo, da pripada

slovu i, koje bi se s nedostatkom prostora načinilo veoma malenim. Međutim, vidi se, da je prostora bilo dosta, pa nema razloga, da se to slovo pravi maleno, kad već prije susrećemo isto slovo velikog ductusa. Možda se tekst može popuniti sa

(fier)I PRO (remedio?). (Br. 5 na sl. 28).

46a. Druga strana grede naknadno je izrađena na prvotnim ledima i podijeljena je na tri polja. Pri naknadnoj upotrebi lijevi kraj je služio za početak grede, i to se raspoznaje po tome, što srednje polje nije izrađeno do kraja, pa je tu preostala gruba masa, koja kao i na donjem polju nije dotjerana u plohu.

U gornjem polju nalazi se niz od pet cijelih kuka, koje su poredane od desna nalijevo. Njihov tip se mnogo razlikuje od prednjih. U prvom redu mnogo su manje, a onda im je držak zdepast i drukčije profiliran, pa je snabdjeven sa dva žlijeba, koji teku od dna sve do zavojnice. Zavojnice nisu uopće razrađene, nego je mjesto toga prosta polukuglica u vidu dugmeta.

Ispod tog polja nalazi se rebro, koje ga dijeli od srednjeg polja. Rebro je prilično oštećeno, ali se vidi, da se na njegovoj donjoj strani nastavljao dekor sa srednjeg polja.

U srednjem polju nalaze se ostaci od dva cijela i dijela trećeg lista. Ti listovi su načinjeni od troprutastih vrpca, koje se u gornjem dijelu lome pod oštrim kutom tako, da prostor, koji ostaje ispod donjeg pruta, naliči na šiljastu arkadicu. U prostoru između vrhova šiljastih vrhova umetnut je po jedan klinasti štapić između svakog vrha.

Donje polje je široko 6 cm, nema natpisa i pri dnu je malo oštećeno. (Br. 6 na sl. 28).

47. Ulomak grede od bijelog sitnozrnatog vapnenca spojen u muzeju od dva komada. Dug je 26, širok 21, a debeo 11 cm. Na oba kraja je fraktura, a manjem fragmentu nedostaje donji dio.

Lice manjeg fragmenta otučeno je, a bolje je sačuvano na većem. Po obradi lica vidi se, da je ta greda imala jaču profilaciju i drukčiju podjelu. Naime, između polja načinjeno je rebro, koje je s donje strane ukrašeno nizom listića, u kojemu je svaki drugi list bio snabdjeven mesnatom okosnicom.

Na gornjoj strani nalazi se list od pet čitavih i dviju krajnjih dielomično preostalih kuka, koje su raspoređene od lijeva nadesno. Kuke su tipa sličnog onima na prednjem ulomku, a razlikuju se u tome, što su im dršci snabdjeveni jednim žlijebom duž sredine, koji je pri dnu najširi, a prema vrhu se sužuje, dok se ne završi u vidu šiljka. I zavojnica je dosta različita, pa ima samo jedan dubok i širok žlijeb, a završava malim dugmetom u vidu kuglice.

Na većem fragmentu preostalo je natpisno polje široko 9 cm, koje je pri dnu omčeno uparanom crtom, koja teče paralelno s rubom. Karakter slova odgovara onomu, koji se nalazi na ulomku grede, koji smo najprije opisali. Preostali tekst glasi:

..... NIMEM

(= pro remedio?a) NIME M(ee)

(Br. 3 na sl. 28).

48. Prednjoj vrsti grede pripadao bi i ulomak od lokalnog škrljevca, koji je dug 13, širok 14, a ostatak debljine iznosi mu 8,5 cm. Osim na licu i na maloj česti površine dna svugdje drugdje je fraktura. Gornje polje je potpuno otpalo, a tako i dio vrha.

Na sačuvanoj česti rebra raspoznaju se počeci dekorativnog motiva.

Natpisno polje je široko 7,5, pa pri vrhu i dnu omeđano uparanom crtom, te je na njemu preostatak natpisa, koji glasi:

.... IS QV

(Br. 1 na sl. 29).

49. Ulomak grede od bijelog sitnozrnatog vapnenca. Dug je 32,2, širok 20, a debeo 12,5 cm. Na lijevom kraju je fraktura, a na desnom je naknadno priklesan, a lice je ponegdje oštećeno. Na gornjoj horizontalnoj površini nalazi se do leđa kosi zasjek. Tu se pri krajevima nalaze dvije okrugle rupe, od kojih je jedna na samoj frakturi, gdje joj je trag dubok 2,5 cm. Druga rupa je ispunjena malterom, kojeg ima na svim površinama. Na površini dna, a po sredini ulomka nalazi se također rupa.

U gornjem polju nalazi se niz kuka s razdjelnicom, kakvu smo sreli na ulomku pod brojem 39. S desne strane razdjelnice ostale su četiri cijele kuke i mala čest zavojnice od pete, a te kuke idu od desna nalijevo. S lijeve strane preostala je čest kuke obrnutog smjera. Ispod te kuke i prve obratnog pravca utisnut je krin.

Donje natpisno polje široko je 7 cm i na dva mjesta natučeno. U njemu je tekst s abrevijaturama:

.... OS. IHV. XPI. E ...

Ako bi ona prva riječ bila pokraćena s abrevijaturom per suspensionem, onda bismo otprilike imali tekst:

.... (domini n)OSTRI·JESU·CHRISTI·E(go?)

(Br. 2 na sl. 29).

50. Ulomak grede od lokalnog škrljevca, dug je 11,5, širok 6,5, a ostatak debljine mu iznosi 10 cm. Na njemu je cijela samo gornja površina, a sa ostalih je strana fraktura. Donja fraktura je naknadnim radom priklesana.

Na licu se nalaze tragovi od dvije kuke, od kojih se lijeva prilično sačuvala, a od desne je ostao mali trag. (Br. 3 na sl. 29).

51. Ulomak grede od lokalnog škrljevca, dug je 44, širok 24, a debeo 13,5 cm. Na lijevom kraju nalazi se neobrađena površina, koja je ulazila u zid, pa se tu radi o početku grede. Desni kraj i gornja strana oštećeni su frakturom. Na svim površinama ima maltera, što je dokaz, da je kasnije taj ulomak svršio u zid. Inače je fragment na vrhu leđa koso zasječen. Na ledima ima rupe blizu dna. Osim toga, tu se na tri mjesta nalaze površine, na kojima su izvrćene male rupice, pa su na dva mjesta rasporedene u pravcima, koji predstavljaju križ. Na trećem mjestu oblikovana je kružnica nizom od 16 rupica, kojima promjer iznosi 0,5 cm, a centar tog kruga označen je rupom promjera od 1 cm.

Lice je podijeljeno na tri polja. U gornjem polju nalaze se tri cijele i preostaci od dvije druge kuke na krajevima, koje su orijentirane od lijeva na desno. One su istog tipa kao i na ulomku br. 46. Zavojnice su im jako pognute.

Ispod tog niza kuka plitko je rebro, koje rastavlja gornje od srednjeg polja. Lice rebra ima ravnu površinu, a prema poljima spušta se koso tako, da ima trapezasti presjek.

U srednjem polju nalazi se vegetabilna ornamentika s motivom jednoprutne lozice, koja se iz jedne u drugu stranu polja izmjenično savija, te se čini, da se čitava sastoji iz niza prutova, koji se savijaju u obliku slova S, a različitim položajem pri dodiru krivina stapaju se u jedno. Iz račvališta takva dodira izbijaju prema otvorenom prostoru unutar letava lepezasti listovi, koji se sastoje od tri listića. Ti listovi su poredani izmjenično već prema prostoru, koji stvara savijanje lozice.

Donje polje široko je 9 cm i glatke je površine, ali na njemu nema natpisa. (Br. 4 na sl. 29).

52. Ulomak grede od lokalnog škrljevca sličan prednjem. Dug je 28, širok 23, a deo 14 cm. Na lijevom kraju je fraktura, a na desnom se nalazi grubo isklesana površina, koja je ulazila u zid, te se tu radi o dočetu grede. Oštećen je s gornje i donje strane lica. Na gornjoj horizontalnoj strani fragment je koso zasječen prema leđima. I na njemu se posvuda nalaze tragovi maltera od sekundarne upotrebe.

U gornjem polju ostaci od četiri kuke, kojima su oštećene zavojnice. Kuke su orijentirane u obratnom smjeru nego kod prednjeg ulomka.

Ostalo je sve identično s prednjim ulomkom s razlikom, što je srednje polje nešto šire, no zato su oba fragmenta mogla pripadati istoj pregradi, jer se male razlike u širinama nekih polja kroz cijelu dužinu često javljaju. (Br. 5 na sl. 29).

53. Ulomak grede od lokalnog škrljevca spojen u muzeju od dva dijela. Dug je 24, širok 15, a deo 12,5 cm. Sa svih strana je fraktura, a na gornjoj strani je oštećen rub. Ulomak tipološki pripada dvjema prednjim fragmentima. Na njemu je ostalo gornje i dio srednjeg polja, koje je otučeno, a sve je donje otpalo. I na tom fragmentu ostali su tragovi maltera od sekundarne upotrebe. Ulomak je od požara pocrnio.

Na gornjem polju nalazi se niz od pet kuka, od kojih se petoj jedva opaža zametak, a dvije druge su također oštećene. Kuke su orijentirane od lijeva nadesno i identične su s predašnjima, pa je vjerojatno da pripadaju onoj strani grede kao i ulomak pod br. 51.

Ostalo, što se na njemu vidi, slično je dvjema prednjim ulomcima. (Br. 6 na sl. 29).

54. Ulomak grede vjerojatno od lokalnog škrljevca. Dug je 14, širok 14, a ostatak debljine iznosi mu 10,5 cm. Sa svih je strana, osim na jednoj, fraktura. Na tom preostatku nalaze se također tragovi maltera od sekundarne upotrebe.

Na srednjem polju nalaze se ostaci ornamenta, kakav je na prethodnim ulomcima.

Donje polje je široko 9 cm i uglačano, ali na njemu nema natpisa. (Br. 7 na sl. 29).

55. Ulomčić, koji vodi natpisu, pripisujem gredi. Od lokalnog je škrljevca. Dug je 8,5, širok 4, a debeo 9,5 cm. Na licu i na dnu je originalna površina, a sa svih je drugih strana fraktura.

Na natpisnom polju preostali su tragovi od dva tri slova, od kojih je čitljivo posljednje slovo N. (Br. 8 na sl. 29).

U muzeju imamo šest ulomaka od tegurija, a onaj, što je uzidan u zvoniku današnje parohijske crkve sv. Đurđa, jest sedmi. Već se iz predašnjega izlaganja može nazrijeti, da samo jedan ulomak može eventualno pripadati kojem drugom, a svi ostali su zasebni.

56. Najveći preostatak tegurija od lokalnog škrljevca. Dug je 48, širok 25,5, a debeo 12 cm. Ostatak ima četvrtast oblik, jer je sa svih strana naknadno priklesan, a samo na jednoj strani nije to učinjeno do kraja, pa je tu ostala površina luka, koji se nalazio odozdo. Na licu su dvije strane, koje se dodiruju, naknadno profilirane velikim žlijebom istim onakvim, što smo ga sreli kod ulomka opisanog pod br. 23, pa se vidi, da su oba kao spolija služila istoj svrsi. Za te sekundarne upotrebe oklesana je i površina lica, jer su smetale izbočine na njemu. Tu se nalaze tragovi grubog dlijeta, a ipak se raspoznaju konture križa, ptica, letvica, rebra, krinova i donjeg pojasa.

Na križu se raspoznaju čitave konture, te se vidi, da je imao skoro jednake krakove. Pri vrhu gornjeg i pri svršetku donjeg kraka nalaze se tragovi dekoracije na površini križa, pa iako dekor nije toliko pošteđen priklesavanjem, ipak se poznaje motiv pletenog užeta. Na mjestima se vide tragovi obrubnog žljebića, čime je, razumije se, bio snabdjeven cijeli križ.

U prostoru ispod horizontalnih krakova križa, a sa svake strane donjeg kraka nalazi se po jedna ptica, kojima se po konturama vidi, da su kljunom doticale donji krak križa i da su raskoračenim nogama stajale na pojasu, koji prati luk tegurija. Krila ptica su zadnjim dijelom dosta odignuta, a rep je prema trupu nerazmjerno veći i širi se sve više, što ide k svršetku.

U prostoru između glave, trupa, nogu, pojasa i kraka križa bio je još neki ukras, koji ima konture kuke, a kojoj je početak istaknut iznad vrata ptice.

U prostoru između horizontalnih i gornjeg vertikalnog kraka križa nalaze se konture krinova, koji ishode iz sjecišta tih krakova.

Unutrašnje polje tegurija bilo je zatvoreno sa strane letvicama, a na dnu pojasom iznad luka tegurija. Nažalost pojasu se jedva razabira dio desne strane, pa se vidi, da je bio veoma uzak, (4,5 cm), a desna je letvica sačuvana na cijeloj površini, iako je na licu oštećena.

Iznad letvice sačuvao se dio rebra, na kojemu se nalaze donji dijelovi dekora, koji sačinjavaju svežnjevi pruća, između kojih su vjerojatno bile šiljaste arkadice. Preostali su tragovi od pet takvih svežnjeva.

Nema nikakve sumnje, da su dvije kose strane tegurija bile snabdjevene nizom kuka, što je otučeno ponovnom upotrebom. (Br. 1 na sl. 30).

57. Ulomak tegurija od lokalnog škrljevca. Dug je 23, širok 19,5, a debeo 13,5 cm. Gornja i lijeva strana otučene su frakturom. Cijeli ulomak odaje tragove stradanja od vatre. Na donjoj strani je segment luka, a na donjem dijelu desne strane je rupa, pa se po tome vidi, da je tu desni kraj tegurija. Potvrđuje ga i gornji dio iste strane, koji je koso zasječen i na toj kosini nalazi

se utor dubok 3, a širok 4,5 cm. Na leđima, a tik donjeg desnog kraja nalazi se rupa široka 2,5, a duboka 3 cm. Lice je oštećeno.

Donje polje je otučeno, a vidi se, da je bilo veoma usko (3,5 cm). Iznad njega je letva s rubnim žljebićem. Unutar letve je dekor od dvopleta sitnih tropruta. Iznad letve je drugi dio rebra snabdjeven nizom svežnjeva pruća, koji su se pri svršetku savijali i zatvarali šiljaste arkadice. (Br. 2 na sl. 30).

58. Ulomak tegurija od lokalnog škrljevca. Dug je 17, širok 14, a ostatak debljine iznosi mu 6,5 cm. Ulomak predstavlja dočetak desne strane tegurija, sa kojeg se vidi horizontalni prijelaz u gredu. Na desnoj bočnoj strani nalazi se utor dubok 1,6 cm, kojemu je druga strana otpala skupa s leđima. Ulomak je pripadao desnom kraju tegurija. Ispod tog utora nalazi se ostatak rupe široke 1,8 cm, a dubok je 10 cm, u kojoj je bio klin, kojim se tegurij pričvrstio za kapitel. Originalna se ploha sačuvala sa tri strane, a pri vrhu lijevog kraja je fraktura. Na licu su ostali dijelovi donjeg, srednjeg i mala čest gornjeg polja, a na onom kraju, koji je prelazio u gredu, ostao je samo dio donjeg polja.

Na česti gornjeg polja ostao je samo začetak vrška posljednje kuke, po kojemu se zna, da su kuke bile orijentirane od desna nalijevo.

Na srednjem polju ostao je trag ornamenta, koji upućuje na završetak niza od lišća.

Donje, natpisno polje, nije jednake širine, nego je ono nad lukom uže (4 cm), a prijelaz u gredu je širi (8 cm). Tu je preostatak teksta:

.... (in) DIGNUS

(Br. 3 na sl. 30).

59. Ulomak sličan prednjemu od lokalnog škrljevca i predstavlja također desni kraj tegurija. Dug je 13, širok 9, a ostatak debljine mu iznosi 7,5 cm. Osim na leđima fraktura se nalazi i na gornjem kraju. Na desnoj bočnoj strani nalazi se utor dubok 2,5 cm, kojemu je druga stijena otpala skupa s leđima. Ispod tog utora nalazi se ostatak rupe duboke 6 cm, u kojoj je bio klin, kojim se tegurij pričvrstio za kapitel.

Na licu je sačuvan dio srednjeg i donje polje s prijelazom u gredu.

Na srednjem polju nalazio se niz listića, od kojeg su preostala tri. Ti su listići zbijeni jedan uz drugi, a svaki je providen obrubnim žljebićem. Vrh listića je šiljast. To polje je s gornje strane bilo zatvoreno letvicom, od koje je preostala čest.

U donjem polju nalazi se ostatak natpisa, od kojeg su jasna dva slova SV, a ispred toga se nazire vršak vertikalne haste, koji može pripadati slovima I ili N, a iza tih slova dolaze dvije trokutaste izlijebljene točke u takvu rasporedu, da se pričinja, da pripadaju lijevim stranama slova X. (Br. 4 na sl. 30).

60. Ulomak od bijelog sitnozrnatog vapnenca. Sa tri strane naknadno priklesan, a s gornje strane kao i s leđa je fraktura. Dug je 14,5, širok 11, a ostatak debljine iznosi mu 8,5 cm.

Na licu, koje je uglačano, ostalo je nekoliko slova, koja nisu u vodoravnom pravcu, nego se prema desnoj strani spuštaju, a pri donjem lijevom uglu nalazi se žljebić, koji je međašio sa donje strane natpisno polje. Taj žljebić teče u krivulji, pa se po tome, kao i prema nagnutosti slova potvrđuje, da je taj ulomak pripadao teguriju. Po ulomku se poznaju mali tragovi bojenja.

Na gornjem dijelu lica opaža se naknadni rad dlijeta, kojim se ravnala letvica ili rebro iznad natpisnog polja, pa povrhu toga se nalaze ostaci neprepoznata ornamenta, ali bi se po konturama mogli naslućivati dršci od kuka.

Na natpisnom polju nalaze se tri cijela i tragovi dvaju krajnjih slova, od kojih je na prvom mjestu polovica horizontalne haste slova T, a na posljednjem dio lijeve strane slova O, pa preostatak glasi:

... TEMPO(re) ...

Ovdje se dakle radi o vremenskom ablativu, koji se lako može odnositi na vladanje kojeg hrvatskog vladara. (Br. 5 na sl. 30).

61. Ulomčić tegurija od lokalnog škrljevca. Dug je 12, širok 6,5, a ostatak debljine iznosi mu 6 cm. Sačuvala se čest donje strane, na kojoj se opaža, da se ona savijala u luku, a sa svih drugih strana je fraktura.

Na licu se nalazi natpisno polje i pojas iznad njega. Na tom gornjem pojasu nalaze se ostaci dekora u vidu uspravnih i kosih uparotina, ali se s neznatnih preostataka ne može raspoznati motiv.

Veoma usko natpisno polje (4 cm) sadržava ostatke od četiri slova. Prvome se sačuvala vertikalna hasta, pa se može odnositi na slovo I ili M, a posljednjem vršak, koji može pripasti slovu A ili N, dok su u sredini jasna slova I C. (Br. 6 na sl. 30).

Ostali ulomci:

62. Baza kolone sa zaobljenim rubovima od lokalnog škrljevca. Visoka je 23, široka 17, a ostatak debljine joj iznosi 16 cm. Na vrhu, leđima i na dnu nalazi se fraktura. Na gornjoj strani opaža se obli ostatak, što je početak kolone.

Cjelovit dekor sačuvalo se samo na jednoj strani, a prema preostacima ukrasa na drugim dvjema stranama vidi se, da se ponavljao isti motiv na sve četiri strane. Pri vrhu svake strane jest trokutasto udubljenje, u kojemu se iz donjeg kuta razvijaju dva samostalna lista, koja idu uz stranice trokuta, a listovi su jednako šiljasti na dnu kao i pri vrhu, dok su po sredini snabdjeveni žljebićem. Paralelno s njima, a poviše njih, teče još jedan par sličnih, samo manjih listića. (Br. 1 na sl. 31).

63. Ulomak kolone od domaćeg škrljevca. Visok je 11, širok 16, a ostatak debljine iznosi mu 6,5 cm. Na njemu se sačuvala vrlo mala čest, i to oštećene površine, na kojoj se nalazi pojas širok 8 cm. Pojas je profiliran na četiri prstena. (Br. 2 na sl. 31).

64. Ulomak kamenice za posvećenu vodu od lokalnog škrljevca. Dug je 17, širok 8, a ostatak debljine mu iznosi 11,5 cm. Gornja površina je ravna, a konkavna unutrašnjost stijene grubo je obrađena, vanjska strana grubo oklesana, dno otpalo, a sa dva kraja je fraktura. Horizontalna površina je široka 3 cm. (Br. 3 na sl. 31).

65. Donji krak raspela od lokalnog škrljevca, koji se prema dnu jako širi. Visok je 17, širok pri gornjem kraju 7, pri donjem 23, a debeo je 8 cm. Na lijevoj strani, a pri vrhu raspoznaje se fraktura, gdje je započinjao horizontalni krak. Po sredini dna nalazi se četvrtasto izdubena rupa, u koju je ulazio klin za pričvršćivanje svakako na nekoj dužoj horizontalnoj površini, pa se

po tome sudi, da to raspelo nije stajalo na vrhu tegurija. Na licu je desna strana oštećena, a po cijeloj površini opažaju se tragovi bojenja.

Na križu je bio bareljefno prikazan Krist, od kojeg je, razumljivo, ostao dio, koji pripada donjem kraku križa, naime od prsa do dna nogu. Krist je rustično izrađen, obučen u potpasanoj haljini, koja je sezala do koljena. Noge mu nisu prekrížene, nego rastavljene. Naziru se obrisi obaju stopala, koja su oštećena, a ipak se raspoznaje, da su oba bila okrenuta u jednom pravcu, od lijeva nadesno. (Br. 5 na sl. 31).

66. Ugaoni ulomak od lokalnog škrljevca. Dug je 11, širok 10, a ostatak debljine mu iznosi 8 cm. Jedan dio je oblikovan pačetrvtasto, što se raspoznaje po preostalom kutu, a nad njim ili ispod njega – već prema tome, kakav je bio položaj tog dijela – nalazi se zaobljena površina isprutana štapićima, koji su se malko savijali poput lišća. (Br. 6 na sl. 31).

67. Ulomak od lokalnog škrljevca. Dug je 11, širok 6,5, a ostatak debljine mu iznosi 8,5 cm. Samo na desnoj strani je ostatak originalne plohe, a na ostalim je fraktura. Na licu se uz tu sačuvanu stranu nalazi profilirana letva, a do nje ostaci spleta tropruta, kojemu se jedva nazire treći prut. (Br. 7 na sl. 31).

68. Ulomak od lapora s jedne strane koso načinjen, a s druge je luk. Dug je 13,5, širok 8, a debeo 4 cm. Sve su strane obrađene. Služio je za kalup, koji se nalazi na većoj bočnoj strani. Tu je udubena pačetrvorina, koja na dnu ima redove cik-cak crtica, a na vanjskoj površini, sa strana te pačetrvorine, načinjene su paralelne sitne udubine, koje su služile, da se slijepljena masa, dok je u mekom stanju, ne pokrene.

Na protivnoj strani je, valjda igranjem, uparano okomilo u obliku trokuta, koji na bazi ima četiri rupice u obliku točkica, koje bi imale isticati stepen otklona; a jedna takva rupa spojena je s tankom niti, koja se spušta sa vrha trokuta, što bi zar imalo predstavljati visak.

Na plosnatim stranama a uz sami rub, nalazi se žljebić, i to na jednoj duž cijele dužine, a na drugoj do polovice. To je kao i spomenuti luk imalo služiti čvršćem prihvatanju kalupa tako, da je luk načinjen prema izbočini dlana, a žljebovi za hvatanje s vrhovima prstiju. (Br. 8 na sl. 31).

69. Ulomak transene od lokalnog škrljevca. Dug je 9,5, širok 11,5, a debeo 4,5 cm. Izuzev jednu stranu, na svim ostalim se nalazi fraktura. Na ulomku je ostala čest okvira, koji je širok 4 cm. U unutrašnjosti je ostalo samo sjecište dviju prečki, koje su jedna na drugu položene okomito. Prostor između sjecišta i okvira nije perforiran, iako je s lica i leđa perforacija načeta, da se istakne, da tu perforacija dolazi, a s malena prostora nije izvršena. (Br. 9 na sl. 31).

70. Dio okvira od lapora vjerojatno druge transene. Dug je 13, širok 6, a ostatak debljine mu iznosi 5 cm. Na krajevima je fraktura kao i sa leđa. Fragment se savija u luku, pa je prema tomu pripadao gornjoj strani okvira. Na njemu nema začetaka prečki. Pri frakturi leđa nalazi se čest površine, koja strši iz okvira, pa nije isključeno, da bi taj fragmenat mogao pripadati nečemu drugom. (Br. 4 na sl. 31).

71. Ulomak žrvnja, načinjen od pješčenjaka. Sačuvao se oko polovice. Dug je 39, širok 21,5, a debeo 10,5 cm. Na njemu se ne nalaze tragovi rupe. (Br. 1 na sl. 32).

72. Veliki ulomak od lapora nedotjerano obrađenih površina. Dug je 57, širok 27, a debeo 14 cm. Na jednom mjestu mu je površina uglačana i na njoj se, zar igranjem, uparao mali malteški krst. (Br. 2 na sl. 32).

73. Ploča od lokalnog škrljevca. Visoka 47, široka 34, a debela 10 cm. S gornje i s lijeve strane je oštećena. S bočnih krajeva je profilirana segmentima lukova, od kojih se na desnoj strani nalaze dva, a na lijevoj jedan. Vidi se, da se tu nastavljala druga i slična ploča, pa se tu radi o ostatku polilobosa. Kako na donjem kraju postoji rupa, i on ne čini pravi nego tupi kut s desnim krajem, po tome se vidi, da su lobosi bili raspoređeni po luku. Vjerojatno da se radi o gotičkoj rozeti, vjerojatno kasnije umetnutoj na pročelje crkve. (Br. 3 na sl. 32).

ZAKLJUČAK

U prvom dijelu ove radnje objavili smo u muzeju odavno postojeće, a javnosti nepoznate, arhitektonske preostatke starohrvatskih crkava u okolici Knina, koji su pronađeni slučajno ili arheološkim zahvatom u četiri sela: Padenama, Kninskom Polju, Vrpolju i Plavnu. Ni na jednom lokalitetu nisu pronađeni ostaci same arhitekture, kojima su ti predmeti bili sastavni dijelovi njihove unutrašnjosti, pa smo ih objavili bez veze s arhitekturom, a iz razloga, koje smo u uvodu naveli.

Objavljujući nalaz iz Pađena osvrnuli smo se na toponimik sela i utvrdili, da selo ne vuče ime iz Plinijeva civitas Pasini ili municipium Pazinatium, kako je to vjerovao Bulić, nego od Pađena vlašskog plemena, koje se oko doba turske dominacije doselilo iz Bosne. Na osnovu opisanih arhitektonskih ulomaka, t. j. na osnovu postojanja oblog tegurija nagadamo, da je crkva vjerojatno bila oblikih formi poput šesteroapsidne crkve u Brnazima i njoj sličnih. Prema tekstu natpisa, koji se sačuvao na ulomku grede i nosi ime Rastimira, vjerujem, da se time otkriva donator. Isto tako na osnovu preostataka natpisa na teguriju (MARI)AE VIRGINIQUE † SACR(atissimae) držim, da je ta crkva bila posvećena bogorodici.

Iznoseći jedan arhitektonski ulomak nađen kod crkve sv. Jakova u Vrpolju, dotakli smo se navoda u dokumentu, da se blizom selu Kninskom Polju pripisuju dvije crkve sv. Sofije i sv. Anastazije, no nemamo nikakva indicija, da bismo taj naš spomenik pripisali kojoj od tih dviju crkava. Svakako je utvrđeno, da on ne potječe iz iste zajednice s onim preostacima, koji su se pronašli na položaju Vijola u Vrpolju, a koje smo ovdje opisali.

Obrađujući nalaz iz Plavna osvrnuli smo se na toponim i uklonili Bulićevo nabacivanje, da bi se tu mogao nalaziti municipium Splonum, pripisavši postanak imena slovenskom porijeklu, koji dolazi od hidrografskog procesa plavljenja.

U historijskom osvrtu utvrdili smo, da se Plavno u Srednjem vijeku navodi kao oznaka mještana, pa se o njemu zna samo to, da su tu prebivale velmože, koji su obnosili sudačku čast, bili vicebani i drugi funkcionari, osobe povjerenja ugarskog kralja i kninskog kaptola, a poznati su Bojničići i Benkovići. Donijeli smo uzgred jedan navod, iz kojeg se odražava opulencija i

visok stepen ukusa imućnika, koji su živjeli u Plavnu. Za turskog doba u Plavnu su bili dvori krčkog sandžaka. Poslije izгона Turaka u Plavno dolaze novi stanovnici iz okolice Bilaja u Bosni (1692).

U osvrtu na tradiciju utvrdili smo, kako nam ona ništa nije sačuvala iz srednjovjekovnog života, a ono, što postoji, odnosi se na doba turske dominacije, i nastalo je više domišljanjem, što je i logično, kad je stanovništvo novo.

Arheološki interes za Plavno počinje od Zlatovićeve posjeta Plavna g. 1889., a od g. 1893. ulaze u Marunove zabilješke nalazi srednjovjekovnih predmeta. Marun je sprva sakupljao slučajno pronađene predmete u zemlji, kao i spolija iz zidova, a od g. 1896. nastoji iskapati na položaju Medine, što se ostvarilo u kasnijim navratima. Posao nije stručno rađen, pa se ništa ne zna o tragovima arhitekture, a u muzej je prispjelo mnogo arhitektonskih i kovinskih predmeta. Godine 1954. izvršili smo reambuliranje svih položaja, koji su kao nalazišta označeni u Marunovu dnevniku, te pronašli i druge kao Gradinu, gdje je moglo ležati srednjovjekovno naselje, tragove groba kod Torbičinih kuća i nekropole na Glavičici u Francuskom groblju. Tursku kacu ili grad »Tukleč«, kako ga Zlatović navodi, opisali smo ovdje u kratkim crtama. Ustanovljeno je, da je građen u više faza i da utvrda ima sličnu stratešku poziciju kao niz utvrda nad kanjonom Krke, a pred njem je uočen jarak, koji se u litici prosjekao.

Prelazeći na opis arhitektonskog nalaza ustanovljuje se na osnovu njihovih oblika, da su u Plavnu postojale starokršćanska i starohrvatska crkva, a kako se nisu našli tragovi zidova, ne zna se, nije li to bila ista građevina, koja se u hrvatsko doba adaptirala, ili se radi o dva posebna zdanja.

Veliki broj starohrvatskih arhitektonskih ulomaka ukazuje, da im je pripadalo još mnogo nepronađenih dijelova. Preostaci maltera na ulomcima i brojni tragovi prerađivanja pokazuju, da se dekorativno kamenje iz crkvene unutrašnjosti davno raznosilo i ugrađivalo u kasnija zdanja, a iz historijskog osvrta vidi se, da je za to bila prigoda u doba feudalaca i turskog gospodstva. Na osnovu raznolikosti u izradi pojedinih dijelova iste funkcije utvrđuje se, da se crkveni namještaj smjenjivao i dopunjavao, pa se na nekim ulomcima, kojima su se kasnije leđa iskoristila za lice, taj proces zorno vidi i u razlici izrade tih plavanjskih preostataka dobivamo očevidnu podlogu za periodizaciju dekora. Upadna je raznolikost motiva i česta upotreba krina na spomenicima iz Plavna. Prateći opis spomenika i navod o vrstama kamena upast će nam u oči činjenica, da se pored bijelog sitnozrnatog vapnenca javlja mnogo veći broj spomenika izrađen od lokalnog kamena, koji je škriljevac i naliči na brus i lapor. To je nepobitan dokaz, da su se ti spomenici radili u istom selu, a lako su onda mogli ispadati iz ruku majstora mještanina. Na osnovu velikog broja i vrsta greda i tegurija zaključili smo, da crkva nije bila jednobrodnog longitudinalnog tipa, nego je imala više raščlanaka u pregradi, a to znači, da je bila široka, pa je najvjerojatnije, da je bila trobrodna. Vidjeli smo također, da neki fragmenti nose preostatke bojenja, što nam potvrđuje, da se s crkvom bojadisala i pregrada.

Ostaci natpisa su rijetki i vrlo fragmentirani. Na jednom ulomku preostao je tekst TEMPO(re), što je vremenski ablativ, kojim se moglo označiti i vrijeme

nekog vladara, a što bi moglo biti vezano za sam postanak crkve, pa nam je to izmaklo s nepronalaska nastavka, ali nije isključeno, da taj nastavak jednom iskrsne na javu.

Onaj preostatak natpisa, gdje se spominje Isus Krist (br. 49), vjerojatno nam otkriva, da je crkva bila posvećena Kristu, a potvrdu bi našli u analogiji, što se pronašao sličan tekst isto tako na gredi kod crkve sv. Spasa u Cetini, koje se ime sačuvalo i u narodu samo u atributu (Spas). Ne bi li i u onom preostatku križa, na kojemu se nalazi Kristov lik (br. 65), bila još jedna potvrda tomu?

SUMMARY

This is to represent the first part of the paper entitled »*Tiniensia archaeologica-historica-topographica*«, in which the author deals with Knin's past (Tenin, Tnin, Tininium in Latin documents). Here are presented finds of Old Croatian architectonic remains discovered in the environs of Knin and originating from four churches, but whose architectonic remains have not been found, although excavations have been attempted in two localities. These churches were situated in the following villages north of Knin: Kninsko Polje, Vrpolje, Padjene and Plavno.

Approaching a description of the finds from Padjene, the author refers first to Bulić's thesis that in Padjene there existed Pliny's *civitas Pasini* or *municipium Pazinatium*. He asserts that the name of to-day's Padjene does not originate from this old *municipium*, but from the Wallachian tribe of Padjen, which migrated into this region in the time of Turkish domination. The author further describes various difficulties encountered in the acquisition of objects that happened to be found at the end of the last century, but which were destroyed in part in the course of World War II, the remaining finds reaching the museum in 1954. Eleven fragments from this locality are described, some of which are missing. The author describes them after a photograph that has been preserved. On the basis of architectonic shapes the author presumes that the non-discovered church might have been central in shape, like those possessing six apses (Brnaze, Pridraga, Poljud), while on the basis of the text (Mari) *AE VIRGINIQUE + SACR* (atissime) found on one monument that is missing he is of the opinion that this church was dedicated to the Virgin Mary. According to the text *RASTIMIR PERSEC* (utus), on the other hand, the author holds that this unknown Rastimir was the donator.

In the second chapter the author refers to a find from the village of Vrpolje, and separates a fragment of spoliun in the new church of St. James, attributing its origin rather to the neighbouring locality of Kninsko Polje; for here two older churches are mentioned in documents, in addition to the observation of some differences in the technical workmanship. The author describes 27 architectonic fragments.

In the third chapter the author deals with an architectonic find from the village of Plavno, and discusses the past of this village as well as the history

of archaeological finds and explorations. At the beginning of the chapter he maintains that the name »Plavno« does not originate from the Roman municipium of Splonum, attributing this name to Slavic origin and linking it to the hydrographic process of flooding (plavljenje). At the same time the author emphasizes the visible remains of the one-time life in this strategic region from the prehistoric times up to the period of Turkish rule. He states that the name »Plavno« appears for the first time in historical documents in 1423, and that in the Middle Ages it is mentioned regularly whenever the origin of a feudal ruler is discussed, among whom the names Bojničići and Benkovići are well-known. In passing, the author presents a datum reflecting the opulence and high degree of taste developed by the more well-to-do stratum of the population living in Plavno.

With the Turkish invasion at the beginning of the 16th century, the continuity of mediaeval life in these parts was ended, yet without the Turkish domination leaving many traces behind. At any rate Plavno is likely to have changed hands several times, not only during the process of invasion but most especially when the Turks were withdrawing. During the Turkish rule the Krka bey possessed his tower in Plavno. With the fall of Knin, in 1680, also the village of Plavno was liberated from the Turks. The latter left the village destroyed and bare of population; under Captain Pavao Djurić it was resettled by newcomers arriving from Bilaj in Bosnia. In this fact as well as in the previous thinning of the autochthonous population lies the reason why nowadays we know of no mediaeval tradition in this region, almost everything talked about belonging to the realm of imagination.

Interest for mediaeval remains in Plavno goes back to Zlatović who, in 1889, visited the site and pointed to certain traces. Thus, after opening of the Knin museum in 1893, peasants started bringing their occasional finds to this museum, upon which Marun, the founder of the museum, became more interested in this locality, so that in 1896 he decided to investigate the situation of Medjina. Later, he conducted explorations on several occasions, which, unfortunately, were not concluded, so that necessity has arisen to revise the results of the earlier explorations and to continue with the work.

In the more recent times a survey of the terrain established several situations where excavations are necessary. The author touches upon the mediaeval Turkish fortification called »Turska kaca«, earlier mentioned by Zlatović, who named it »Tukleč«. This fortification, whose strategic position was similar to that possessed by a series of fortifications lying above the canyon of the river Krka, was enlarged on several occasions and a moat dug in front of it.

According to the author, there were once two churches in Plavno – an Old Christian and an Old Croatian one. He states that no foundations of either church have been revealed, so that, accordingly, it is impossible to say whether one or two structures existed.

The same chapter describes 70 architectonic fragments, four of which are Old Christian, while the coins unearthed will be dealt with in the second part of this paper.

The author attributes the majority of these Old Croatian remains to a partition wall, which he separates into three parts: lower, middle and upper. Of the lower part there remain fragments of a pluteus and pilaster, of the middle part two capitals, while the upper part of the partition wall gives origin to numerous beams and cross-bars. On the basis of such number and diversity of items the author asserts that the partition wall was divided into parts, hence his conclusion that this church was not of one-nave basilical type but rather broad. The author holds the view that the church possessed most probably three naves, and that the diversity of material and workmanship speaks in favour of the partition wall having been changed and complemented. He refers most especially to those beams that were worked on both sides. Hence his assertion that this could not have occurred on one single occasion, but that only one side was decorated, and that on the occasion of a later restoration the back side of such beams was used to make a new decoration, the old side thus becoming the back side. This, according to the author, is visible from both the earlier and later phases of the decoration. Thus these remains from Plavno would constitute a clear proof which, along with others, would contribute to a firmer dating of the decorations found on the beams of our mediaeval churches. In conclusion, the author states among other things that most monuments were made from the local stone. This would constitute a proof that parts of the church's furniture were made in the same village. He likewise believes that such furniture was the work of local craftsmen.

The author emphasizes that a large number of monuments were used for successive buildings, which he establishes by the remaining mortar as well as by traces of reworking. This is brought into keeping with the historical events exposed. The author further establishes that some of the monuments still bear traces of paint. Hence his inference that along with the church also the partition wall was painted.

Among the rare inscriptions the author draws attention to the texts found on two fragments. The first reads TEMPO (re), which, according to the author, might stand for the time of one Croatian ruler. This would, had the continuation been found, have disclosed the period in which the church was built. At the same time this would provide us with a chronological datum on the kind of decoration of the fragment. The second remainder of the inscription makes mention of Christ. Accordingly, on the basis of a similarity of the position and text to those found in the church of Our Saviour in the village of Cetina, the author believes that the church in Plavno was dedicated to Christ. As a contribution to this belief he also mentions part of a cross bearing Christ's effigy.